

ASSAM

ADALETİ SAVUNANLAR STRATEJİK ARAŞTIRMALAR MERKEZİ

ASSAM
ULUSLARARASI
HAKEMLİ DERGİ
(ASSAM - UHAD)

ASSAM
INTERNATIONAL
REFEREED JOURNAL
SAYI:24 YIL:2024

info@assam.org.tr
+90 555 000 58 00
www.ASSAM.org.tr

ASSAM®
Adaleti Savunanlar
Stratejik Araştırmalar Merkezi
Derneği

ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi (ASSAM - UHAD)
ASSAM International Refereed Journal
E-ISSN: 2148-5879

SAYI/NO: 24 YIL/YEAR: 2024
E-ISSN: 2148-5879

İmtiyaz Sahibi/Publisher

Adaleti Savunanlar Stratejik Araştırmalar Merkezi Derneği Adına
Melih TANRIVERDİ

Baş Editör/ Editor in Chief

Doç. Dr. Ali Fuat GÖKÇE/Gaziantep Üniversitesi

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü/Chief Clerk

Doktorant Muhammed AKSU/İnönü Üniversitesi

Editör Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Hüsamettin İNAÇ/Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Merve Suna ÖZEL ÖZCAN/Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. Vedat YILMAZ/Turgut Özal Üniversitesi
Doç. Dr. Arzu BERVER/Ahi Evran Üniversitesi
Doç. Dr. Sevgi SÜMERLİ SARIGÜL/Kayseri Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Aytekin ZEYNALOVA/Bakü Devlet Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Akif Abdullah/Kocatepe Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Uğur ÜLGER/Gaziantep Üniversitesi
Doktorant Muhammed AKSU/İnönü Üniversitesi

İngilizce Dil Editörleri/English Language Editors

Nazım FATSA/T.C. Mili Eğitim Bakanlığı/BURSA
Doktorant Abdur Rahman FUAD/Atatürk Üniversitesi

Arapça Dil Editörü/Arabic Language Editors

Muhammed BOZOĞLAN/ Adaleti Savunanlar Stratejik Araştırmalar Merkezi Derneği

İletişim/Contact

E-posta: uhad@assam.org.tr
Genel Ağ/Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/assam>

Yayın Türü/Publication Type

Elektronik/Electronic

Dergi İndeksleri/Indexes

©Adaleti Savunanlar Stratejik Araştırmalar Merkezi Uluslararası Hakemli Dergisi (ASSAM-UHAD) yayınlarının her hakkı saklıdır. Bu yayınlar izin alınmaksızın, ticari amaçlarla kısmen veya tamamen çoğaltılamaz, dağıtılamaz ve yayınlanamaz. Ancak ticari amaçlar dışında, kaynak göstermek suretiyle alıntı yapılabilir. ASSAM-UHAD'da yayınlanan makalelerde görüş ve fikirler yazarına aittir. Resmi görüşü yansıtmaz. ASSAM-UHAD'da yılda 2 (iki) sayı yayımlanır. Uluslararası hakemli bir dergidir. Ayrıca ASSAM-UHAD'da gönderilen makaleler benzerlik analizi programları ile intihal riskine karşı kontrol edilmektedir.

Danışma Kurulu/Advisory Board

Prof. Dr. Nevzat Tarhan, Üsküdar Üniversitesi
Prof. Dr. Hamit Okur, Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Hanifi Aslan, Hasan Kalyoncu Üniversitesi
Prof. Dr. Veysel Bozkurt, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf Özertürk, Kartal Arş. Hastanesi
Prof. Dr. Ramazan Ayvalli, Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Zelka, Üsküdar Üniversitesi
Prof. Dr. İskender Pala, Kültür Üniversitesi
Prof. Dr. Rahmi Güçlü, Yıldız Teknik Üniversitesi

Uluslararası Bilim Kurulu/International Science Committee

Prof. Dr. Ahmet Yatkın, İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Yaman, Bolu Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe Özcan, Giresun Üniversitesi
Prof. Dr. Hanifi Aslan, Hasan Kalyoncu Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin Erkul, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin Gül, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail Güvenç, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Zelka, Üsküdar Üniversitesi
Prof. Dr. Murat Okçu, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer Faruk Gençkaya, Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Ramazan Ayvalli, Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Reşad Muradov, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Prof. Dr. Seyfettin Erdoğan, Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Tofiq Abdülhesenli, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Prof. Dr. Zaneta Ozolina, Letonya Üniversitesi
Prof. Dr. Sadettin Paksoy, Gaziantep Üniversitesi
Prof. Dr. Birol Erkan, İskenderun Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Fariz Ahmadov, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Prof. Dr. Geray Musayev, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Prof. Dr. Iveta Reinholde, Letonya Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Güneş, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Qadir Bayramlı, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Prof. Dr. Taner Akçacı, Gaziantep Üniversitesi
Doç. Dr. Manuj Madan, Hindistan Srisri Üniversitesi
Dr. Gazi Hassan, Yeni Zelanda Waikato Üniversitesi
Dr. Nurhodja Akbulaev, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi

Bu Sayının Hakemleri / List of the Referees of the Current Issue

- Prof. Dr. H. Mustafa PAKSOY/Gaziantep Üniversitesi
Prof. Dr. Birol ERKAN/İskenderun Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Celil Uğur ÖZGÖKER/İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin ŞEYHANLIOĞLU/Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim Halil EKŞİ/Gaziantep Üniversitesi
Doç. Dr. Erkan ALSU/Gaziantep Üniversitesi
Doç. Dr. Ahsen SAÇLI/Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ/ Gaziantep Üniversitesi
Doç. Dr. Seçil Gül MEYDAN YILDIZ/ Yozgat Bozok Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet BİÇİÇİ/Gaziantep Üniversitesi
Doç. Dr. Şimal ÇELİKKOL/İstanbul Beykent Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer Faruk RENÇBER/Gaziantep Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat ERKOÇ/Gaziantep Hasan Kalyoncu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah BAYIDIR/Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İskender ÇALMAN/Gaziantep Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gül ÇIKMAZ/Gaziantep Hasan Kalyoncu Üniversitesi
Dr. Doğan PEKER/Milli Eğitim Bakanlığı

SUNUŞ

ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi (ASSAM-UHAD) sosyal bilimler alanındaki araştırmaların ve yürütölen bilimsel çalışmaların akademik literatüre kazandırılması amacıyla 2014'ten günümüze kadar kesintisiz olarak yayınlanmaya devam etmektedir. Dergi 2017 yılına kadar yılda iki sayı çıkmıştır. 2017-2020 yılları arasında Nisan, Ağustos ve Aralık aylarında yılda üç sayı yayınlanmış olup, 2020 yılından itibaren Nisan ve Kasım aylarında olmak üzere yılda iki sayı yayınlanmaya devam etmiştir. Halen yılda iki sayı şeklinde yayınlanmaktadır. 2023 yılına kadar "Cilt" ve "Sayı" şeklinde yayınlanan derginin 2024 yılı itibariyle sadece "Sayı" şeklinde yayınlanmasına karar verilmiştir. Dergimizde sosyal bilimler alanı içerisinde değerlendirilebilecek bilimsel nitelikli yayınlara yer verilmektedir. Ekim 2017 tarihinden itibaren Ulakbim Dergipark sistemi üzerinden makale kabul edilmeye başlanmıştır.

Dergi önceki uluslararası indekslere ek olarak 2024 yılında "Eurasian Scientific Journal Index (ESJI)" indeksinde taranmaya başlamıştır. Derginin diğer uluslararası indekslerde taranma başvuruları devam etmektedir. Dergide 2024'ten itibaren "Alan Editörleri" belirlenmiş olup, makaleler alanında uzman olan alan editörleri tarafından incelenerek süreç başlatılmaktadır. Dergi hakem süreci titizlikle yürütölmekte ve alanında uzman hakemlere gönderilmektedir.

2022 yılında dergiye 15 makale gelmiş, 9 makale kabul edilerek yayınlanmış, 6 makale ise reddedilmiştir. Kabul oranı %60 olmuştur. 2023 yılında ise 17 makale gelmiş, 12 makale yayınlanırken, 5 makale reddedilmiştir. Kabul oranı %71 olmuştur.

ASSAM Uluslararası Hakemli Dergisi'nin 24. sayısında, altı araştırma makalesi ve bir kitap incelemesi olmak üzere toplam yedi çalışma yer almaktadır.

Ahmet YÜZBAŞIOĞULLARI tarafından hazırlanan "**The Concept Of Borrowing: An Application For Türkiye, Covering The Term Of 1976-2022**" başlıklı makalede Dünya genelinde borç stoku ile borç stokuna ait faizlerin hem miktarı hem de milli gelire oranı artmaya devam ettiği belirtilmiştir. Borçlanmanın yatırım amaçlı kullanılması veya kötü zamanlarda tercih edilmesi gerekirken, ekonominin iyi dönemleri de dâhil olmak üzere özellikle tüketim amaçlı kullanıldığı görüldüğü ifade edilmiştir. Bu çalışmada Türkiye'nin dış borç stoku, 1976-2022 dönemine ilişkin veriler kullanılarak üçlü açık kavramı ve eşbütünleşme yöntemiyle modellenmiştir. Toplam borç üzerindeki en büyük pozitif etkinin rezerv farkından kaynaklandığı belirtilmiştir.

Muhammed AKSU "**Bir Kitap İncelemesi: Faşizm**" başlığı altında Mark Neocleous'un 2018'de yayımlanan ve orijinal ismi "*Fascism*" olan, Türkçeye Doğan Barış Kılınç tarafından "*Faşizm*" adıyla kazandırılan ve Notabene Yayınlarından çıkan kitabın incelemesi yapılmıştır.

Erdem AYDIN ve *Mustafa KESEN* tarafından hazırlanan "**Mezun Pilotların Mesleki Bağlılıklarının Ekip Kaynak Yönetimi (EKY) Becerileri Üzerine Etkisinin İncelenmesi**" başlıklı makalede havacılık sektöründeki kazaların çoğunun insan hatalarından kaynaklandığı ve bu nedenle havacılık araştırmaları, insan faktörünün odak noktası haline geldiği belirtilmiştir. Havacılıkta insan kaynaklı hataların yönetilmesi için ekip kaynak yönetimi programlarının tasarlandığını ve pilotların bu becerilere sahip olmasının önem teşkil ettiği ifade edilmiştir. Türkiye'deki bir havayolu şirketinin uçuş okulundan yeni mezun pilotlar üzerinde yapılan bu çalışma, mesleki bağlılığın ekip kaynak yönetimi becerileri üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu göstermektedir. Araştırma sonuçları, pilotlarda mesleğe karşı duygusal bağlılığın ekip kaynak yönetimi becerilerindeki artışı desteklediğini ve duygusal bağlılığın yaş ve medeni duruma bağlı olarak değişebileceğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, mesleki bağlılık ve ekip kaynak yönetimi becerilerinin eğitim durumu ve cinsiyete göre değişmediği hususlarına değinilmiştir..

Seda KULU BAY tarafından hazırlanan "**Yeşil Yönetim Anlayışının Günümüz Kamu Yönetimi Anlayışında Uygulanabilirliğinin İncelenmesi**" başlıklı makalede yeşil yönetim anlayışı, işletmelerin faaliyetlerinin planlanması, örgütlenmesi, uygulanması ve denetlenmesi sürecinde çevreye en az zarar verecek şekilde hizmet etmelerini amaçladığı belirtilmiştir. Çalışmada 20. yüzyılın son

çeyreğiyle beraber ortaya çıkan anlayış 21.yüzyıl itibariyle daha da önem kazanmaya başladığı hususu ifade edilmiştir. Özel sektörde uygulanan yeşil yönetim anlayışının kamu yönetimi alanında uygulama alanı bulamadığı belirtilmiştir. Bu çalışmanın temel amacı yeşil yönetim anlayışının kamu yönetiminde uygulanabilirliğini olumlu ve olumsuz yönlerini ortaya koyarak incelemek olmuştur.

Mehmet Naci EFE tarafından hazırlanan “**Dijital Dönüşüm Çağında Sağlık Sektöründe Metaverse: Swot Analizi**” başlıklı makalede yazar, son dönemlerde birçok akademik çalışmaya konu olan metaverse, temel olarak kullanıcıların diğer kullanıcılarla birlikte kendilerini çevrimiçi bir gerçeklik çerçevesinde bir araya getirdiği dijital bir evren olarak tasvir etmektedir. Metaverse adı verilen bu sanal evren, kullanıcılara sanal/artırılmış gerçeklik teknolojilerini kullanarak bu evren içinde yaşama ve gelişme olanağı da sunduğunu belirtmektedir. Diğer yandan yazar, metaverse'nin en büyük etkilerinin görüldüğü sektörlerden biri olarak sağlık sektörünün ön plana çıktığını, yeni teknolojilerin yoğun biçimde kullanıldığı sağlık sektöründe metaverse teknolojileri de sağlığın birçok farklı alanına uygulanmaya başladığını ifade etmiştir. Ancak bu çalışmada metaverse teknolojilerinin sağlık alanında bazı riskleri de beraberinde getirdiği hususu üzerinde durulmuştur. Bu durum sağlıkta metaverse konusunun farklı boyutlarıyla incelenmesini adeta zorunlu hale getirdiği belirtilmiştir. Bu bağlamda çalışma alandaki bu boşluğu doldurmak için kaleme alınmıştır. Sağlık alanında metaverse konusu çalışma içerisinde mevcut bilimsel literatür taranarak ve SWOT analizine uygun bir şekilde güçlü/zayıf yönler ve tehditler/fırsatlar açısından incelenmeye çalışılmış ve konuya ilişkin öneriler sunulmuştur.

Mehmet BİÇİÇİ ve *Mehmet Alpaslan EŞKİ* tarafından hazırlanan “**Demokratikleşme Sürecinde Türk Milliyetçiliği**” başlıklı makalede Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ve Türkiye'nin kuruluşunda, Türk milliyetçiliği demokrasiyle sıkı bir şekilde ilişkilendirildiği belirtilmiştir. Tanzimat ve Islahat Fermanları gibi reformlar, ulusal kimlik arayışını güçlendirirken, iç gerginlikler ve farklı etnik gruplar arasındaki çatışmalar, Türk milliyetçiliğini daha da ön plana çıkarttığı ifade edilmiştir. Bu süreçte demokratikleşme çabalarıyla birlikte II. Meşrutiyet döneminin başladığını ancak milliyetçilik ve demokrasi arasındaki dengenin sürekli tartışma konusu olduğu izah edilmiştir. Çalışmada Mustafa Kemal Atatürk liderliğindeki Türk Kurtuluş Savaşı'nın ardından Türk milliyetçiliğinin devlet ideolojisi haline geldiği ve demokratik, laik ve modern bir devlet anlayışıyla birleştirildiği hususu belirtilmiştir. Bu süreç, Türkiye'nin modernleşme ve cumhuriyetin kuruluşu sürecinde demokratik ilkelerle birlikte Türk milliyetçiliğinin güçlenmesine önemli bir katkıda bulunduğu hususu üzerinde durulmuştur.

İbrahim Halil UÇAR ve *Erkan ALSU* tarafından hazırlanan “**Döviz Kuru Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye Örneği**” başlıklı makalede Türkiye özelinde ihracat, ithalat ve döviz kurları arasındaki teorik ilişki ampirik olarak test edilmeye çalışılmıştır. Çalışma ihracat, ithalat ve döviz kuru arasındaki nedensellik ve uzun dönem ilişkisini araştırmaktadır. Çalışmada döviz kuru, ithalat ve ihracat arasında var olduğu düşünülen ilişkinin deneysel bulgularla desteklenmesi amaçlanmıştır. Dolayısıyla çalışma nicel bir analiz yöntemini benimseyerek dış ticaret ithalat ve ihracat miktar endeksi ve tüfe bazlı reel döviz kuru satış fiyatı aylık serilerinin kullanarak döviz kuru oynaklığının Türkiye'nin dış ticareti üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamaktadır.

Dergimizin bu sayısına çalışmalarıyla katkı sağlayan yazarlarımıza, görüş ve değerlendirmeleriyle sayımıza hakemlik yapan güzide hakemlerimize, dergimizin, editör kuruluna ve dil editörü ekip arkadaşlarımıza sonsuz şükranlarımızı sunuyoruz.

Doç. Dr. Ali Fuat GÖKÇE & Doktorant Muhammed AKSU
Başeditör & Editör

INTRODUCTION

ASSAM International Refereed Journal (ASSAM-UHAD) continues to publish continuously since 2014 in order to bring the researches and scientific studies carried out in the field of social sciences to the academic literature. The journal has published two issues a year until 2017. Between 2017-2020, three issues were published annually in April, August and December, and as of 2020, it continued to be published twice a year, in April and November. It is still published in two issues a year. Until 2023, the journal was published in the form of "Volume" and "Issue", and it was decided to be published only in the form of "Issue" as of 2024. Our journal includes scientific publications that can be evaluated within the field of social sciences. Since October 2017, articles have started to be accepted through the Ulakbim Dergipark system.

In addition to the previous international indexes, the journal started to be scanned in the "Eurasian Scientific Journal Index (ESJI)" index in 2024. Applications for the journal to be indexed in other international indexes are ongoing. "Field Editors" have been determined in the journal since 2024, and the process is initiated by reviewing the articles by field editors who are experts in their fields. The referee process of the journal is carried out meticulously and sent to referees who are experts in their fields.

In 2022, 15 articles were submitted to the journal, 9 articles were accepted and published, and 6 articles were rejected. The acceptance rate was 60%. In 2023, 17 articles were received, 12 articles were published, while 5 articles were rejected. The acceptance rate was 71%.

In the 24th issue of ASSAM International Refereed Journal, there are seven studies in total, six research articles and one book review.

In the article titled "**The Concept Of Borrowing: An Application For Türkiye, Covering The Term Of 1976-2022**" written by *Ahmet YÜZBAŞIOĞULLARI*, it is stated that both the amount and the ratio of debt stock and interest on debt stock to national income continue to increase worldwide. It is stated that while borrowing should be used for investment purposes or preferred in bad times, it is seen that it is used especially for consumption purposes, including in good periods of the economy. In this study, Turkey's external debt stock is modelled with the triple deficit concept and cointegration method using data for the period 1976-2022. It is stated that the largest positive effect on the total debt stems from the reserve difference.

Muhammed AKSU "**A Book Review: Fascism**", Mark Neocleous's book published in 2018, originally titled "Fascism", translated into Turkish by Doğan Barış Kılınc under the title "Fascism" and published by Notabene Publications.

In the article titled "**Investigation of the Effect of Graduate Pilots' Professional Commitment on Team Resource Management (ERM) Skills**" written by *Erdem AYDIN* and *Mustafa KESEN*, it is stated that most of the accidents in the aviation sector are caused by human errors and for this reason, aviation research has become the focal point of the human factor. It is stated that team resource management programmes are designed to manage human errors in aviation and it is important for pilots to have these skills. This study, which was conducted on newly graduated pilots from the flight school of an airline company in Turkey, shows that professional commitment has a positive effect on team resource management skills. The results of the study reveal that emotional commitment to the profession supports the increase in team resource management skills in pilots and that emotional commitment may vary depending on age and marital status. However, it is also mentioned that professional commitment and team resource management skills do not vary according to educational status and gender.

In the article titled "**Examining the Applicability of the Green Management Approach in Today's Public Administration Approach**" written by *Seda KULU BAY*, it is stated that the green management approach aims to serve in a way that will cause the least damage to the environment in the process of planning, organising, implementing and supervising the activities of enterprises. In the study, it was stated that the understanding that emerged with the last quarter of the 20th century started

to gain more importance as of the 21st century. It is stated that the green management approach applied in the private sector has not found an application area in the field of public administration. The main purpose of this study is to examine the applicability of the green management concept in public administration by revealing its positive and negative aspects.

In the article written by *Mehmet Naci EFE* titled "**Metaverse in the Health Sector in the Age of Digital Transformation: Swot Analysis**", the author describes the metaverse, which has been the subject of many academic studies in recent times, as a digital universe where users basically bring themselves together with other users within the framework of an online reality. He states that this virtual universe called metaverse also offers users the opportunity to live and develop within this universe by using virtual/augmented reality technologies. On the other hand, the author states that the health sector stands out as one of the sectors where the greatest effects of the metaverse are seen, and metaverse technologies have started to be applied to many different areas of health in the health sector where new technologies are used intensively. However, in this study, it is emphasised that metaverse technologies bring some risks in the field of health. It is stated that this situation makes it almost mandatory to examine the metaverse issue in health with different dimensions. In this context, the study has been written to fill this gap in the field. The issue of metaverse in the field of health has been examined in terms of strengths/weaknesses and threats/opportunities by reviewing the existing scientific literature and in accordance with SWOT analysis, and suggestions on the subject have been presented.

In the article titled "**Turkish Nationalism in the Democratisation Process**" written by *Mehmet BİÇİÇİ* and *Mehmet Alpaslan EŞKİ*, it is stated that Turkish nationalism was closely associated with democracy in the last periods of the Ottoman Empire and in the establishment of Turkey. While reforms such as the Tanzimat and Islahat Edicts strengthened the search for national identity, internal tensions and conflicts between different ethnic groups brought Turkish nationalism to the forefront. In this process, it is explained that the Constitutional Monarchy II period began with democratisation efforts, but the balance between nationalism and democracy was a subject of constant debate. In the study, it is stated that after the Turkish War of Independence led by Mustafa Kemal Atatürk, Turkish nationalism became the state ideology and was combined with a democratic, secular and modern state understanding. This process has made a significant contribution to the strengthening of Turkish nationalism together with democratic principles in the process of Turkey's modernisation and the establishment of the republic.

In the article written by *İbrahim Halil UÇAR* and *Erkan ALSU* titled "**Exchange Rate Foreign Trade Relationship: The Case of Turkey**" by *İbrahim Halil UÇAR* and *Erkan ALSU*, the theoretical relationship between exports, imports and exchange rates in Turkey is empirically tested. The study investigates the causality and long-run relationship between exports, imports and exchange rates. The study aims to support the relationship between exchange rates, imports and exports with empirical findings. Therefore, the study adopts a quantitative analysis method and aims to examine the impact of exchange rate volatility on Turkey's foreign trade by using monthly series of foreign trade import and export quantity index and monthly series of TFP-based real exchange rate selling price.

We would like to express our endless gratitude to our authors who contributed to this issue of our journal, our distinguished referees who refereed our issue with their opinions and evaluations, the editorial board and our language editor teammates.

**Assoc. Prof. Dr. Ali Fuat GÖKÇE & Doctorant Muhammed AKSU
Editor-in-Chief & Editor**

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

SUNUŞ.....	i
INTRODUCTION.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	v
ARAŞTIRMA MAKALESİ / REVIEW ARTICLE	
BORÇLANMA KAVRAMI: 1976-2022 DÖNEMİNİ KAPSAYAN TÜRKİYE İÇİN BİR UYGULAMA	
THE CONCEPT OF BORROWING: AN APPLICATION FOR TÜRKİYE, COVERING THE TERM OF 1976-2022.....	1
Ahmet YÜZBAŞIOĞULLARI	
KİTAP ANALİZİ / BOOK ANALYSIS	
BİR KİTAP İNCELEMESİ: FAŞİZM	
A BOOK REVIEW: FASCISM.....	15
Muhammed AKSU	
ARAŞTIRMA MAKALESİ / REVIEW ARTICLE	
MEZUN PİLOTLARIN MESLEKİ BAĞLILIKLARININ EKİP KAYNAK YÖNETİMİ (EKY) BECERİLERİ ÜZERİNE ETKİSİNİN İNCELENMESİ	
INVESTIGATION OF THE EFFECT OF PROFESSIONAL COMMITMENT OF GRADUATE PILOTS ON THEIR CREW RESOURCE MANAGEMENT SKILLS	25
Mustafa KESEN - Erdem AYDIN	
ARAŞTIRMA MAKALESİ / REVIEW ARTICLE	
YEŞİL YÖNETİM ANLAYIŞININ GÜNÜMÜZ KAMU YÖNETİMİ ANLAYIŞINDA UYGULANABİLİRLİĞİNİN İNCELENMESİ	
APPLICABILITY OF GREEN MANAGEMENT IN PUBLIC MANAGEMENT	41
Seda KULU BAY	
ARAŞTIRMA MAKALESİ / REVIEW ARTICLE	
DİJİTAL DÖNÜŞÜM ÇAĞINDA SAĞLIK SEKTÖRÜNDE METAVERSE: SWOT ANALİZİ	
METAVERSE IN THE HEALTHCARE INDUSTRY IN THE AGE OF DIGITAL TRANSFORMATION: SWOT ANALYSIS	50
Mehmet Naci EFE	
ARAŞTIRMA MAKALESİ / REVIEW ARTICLE	
DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNDE TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ	
TURKISH NATIONALISM IN THE DEMOCRATIZATION PROCESS.....	61
Mehmet BİÇİÇİ - Mehmet Alpaslan EŞKİ	
ARAŞTIRMA MAKALESİ / REVIEW ARTICLE	
DÖVİZ KURU DIŞ TİCARET İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ	
THE RELATIONSHIP BETWEEN EXCHANGE RATE AND FOREIGN TRADE: THE CASE OF TURKEY.....	78
İbrahim Halil UÇAR - Erkan ALSU	

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

THE CONCEPT OF BORROWING: AN APPLICATION FOR
TÜRKİYE, COVERING THE TERM OF 1976-2022

Ahmet YÜZBAŞIOĞULLARI¹

Geliş/Received: 19.06.2023

Kabul/Accepted: 30.01.2024

DOI: <https://doi.org/10.58724/assam.1316658>

Abstract

Worldwide, debt and interest on debt continue to increase in terms of both the amount and the ratio of national income. While borrowing should be used for investment purposes or preferred in bad times, it is seen that it is used intensely for consumption purposes, including the good periods of the economy, as seen before the pandemic. In this context, it is important to identify the variables that cause the debt growth and to develop policies to keep the debt growth at a moderate level. In this article, the growth of Turkey's external debt stock is modeled with the triple deficit concept and the cointegration method using the relevant data for the 1976-2022 period. It has been observed that the biggest significant positive effect on the total debt is from the difference of the reserve.

Keywords: Borrowing, budget, debt, triple deficit.

**BORÇLANMA KAVRAMI: 1976-2022 DÖNEMİNİ KAPSAYAN TÜRKİYE İÇİN BİR
UYGULAMA**

Öz

Dünya genelinde borç ile borç faizlerinin hem miktarı hem de milli gelire oranı artmaya devam etmektedir. Borçlanmanın yatırım amaçlı kullanılması veya kötü zamanlarda tercih edilmesi gerekirken, pandemi öncesinde de görüldüğü üzere ekonominin iyi dönemleri de dâhil olmak üzere tüketim amaçlı yoğun olarak kullanılmaktadır. Bu bağlamda borç artışına neden olan değişkenlerin tespit edilmesi ve borç büyümesinin ılımlı düzeyde tutulmasına yönelik politikaların geliştirilmesi önem taşımaktadır. Bu makalede, Türkiye'nin dış borç stokunun büyümesi, 1976-2022 dönemine ilişkin veriler kullanılarak üçlü açık kavramı ve eş bütünleşme yöntemiyle modellenmiştir. Yapılan ampirik çalışmada, toplam borç üzerindeki en büyük pozitif etkinin rezerv farkından kaynaklandığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Anahtar Kelimeler: Borçlanma, bütçe, borç, üçüz açık

1. Introduction

In the life cycle of households, companies, and countries, their incomes are not the same in all periods and may be less in some periods and more in some periods. Since consumption is relatively stable, in some periods more expenditure than income can be made. In addition, households, companies, or governments with insufficient capital use borrowing instruments to make new investments or to complete the missing working capital. In addition, the need for foreign currency is

¹Dr, Retired General, Turkish Military Academy/Ankara, ORCID: 0000-0001-7206-743X E-mail: ayuzbasi4@yahoo.com

Hakem değerlendirmesi: Dış Bağımsız.

Yazar Katkısı: Yazar % 100 katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Etik onay gerektirmeyen çalışmadır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind.

Author Contributions: The author contributed 100%.

Ethics Approval: This is a study that doesn't require ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

financed by external borrowing. We can call the income that the lenders earn in return for delaying consumption and the cost incurred by the borrowers in return for bringing consumption forward as interest. The sum of the debt and its interest can cause serious payment problems to borrowers in the long term. In borrowing, it is extremely important that the maturity and exchange rates of assets and liabilities are compatible with each other. Due to the bad effects of interest, which is a resource transfer from the borrower to the lender, a negative stance has been taken against interest since ancient Greek philosophers. Interest is also prohibited in the holy books due to its negative effects. However, with the start of trade, borrowing and therefore interest became a part of daily life despite all its costs.

With the "Life Cycle Hypothesis" developed by Modigliani and awarded the Nobel Prize in 1985, it has been revealed that households try to keep consumption constant throughout their lives, in this context, they borrow in low-income times and save in high-income periods (Deaton 2005).

Eaton and Gersowitz (1981) emphasized the importance of borrowing in bad times and paying off debt in good times, because countries exist and borrow in more than one period, the incomes obtained during these periods differ for various reasons, and the timely payment of debts is a prerequisite for borrowing in bad times. However, due to the developments in the marketing, communication, and finance sectors, both the quantitative and the proportional size of the debts have increased each year. The pandemic, which has been experienced since 2020, has accelerated this process even more. According to the study conducted by Ranasinghe (2021), based on the data of the Institute of International Finance (IIF), the total debt stock in the world was 220 trillion US dollars and the ratio of debt stock to GNP was 310% in 2014, while by the end of 2021 the debt stock will be 300 trillion US dollars and the ratio of debt stock to GNP 353% is expected. It is seen that the economy is in a period of rising until the pandemic in 2014-2020. Even in these periods, the tendency to borrow continued to increase. Households, companies, or governments may be faced with the inability to pay their debts if they take the debt in good times and try to pay it off in bad times, or if they borrow for consumption rather than production. In this case, crises and even bankruptcies may occur. When the recent crises are examined, it is seen that the most important reason for most of them is the failure of households, companies, or countries to pay their debts on time. Considering that one of the main reasons for the crisis in 2008 was the inability to pay the debts, it is obvious that we may face similar dangers in the coming years.

The concept of debt, which refers to money received to be given back or to be paid in return for a certain job or action, is quite broad. However, its use and follow-up are generally limited to the money received to be returned. This situation can cause problems in the follow-up and payment of the debt. Especially in developing countries, the follow-up and monitoring of implicit commitments are not carried out transparently, and the unrealistic follow-up of liabilities may cause problems in the payment of debts.

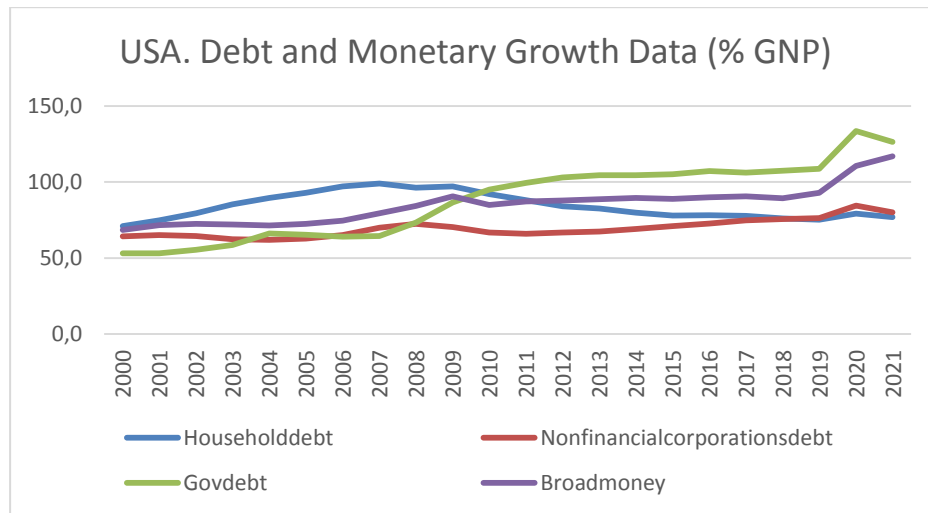
In this context, it is important to examine the main reasons for the increase in debts and to produce policies regarding these reasons. It is aimed to determine the issues that will be given importance and priority in creating long-term action plans for institutions that manage monetary and fiscal policies, such as the Ministry of Treasury and Finance, Turkey Strategy and Budget Presidency, the Central Bank, and the Banking Regulation and Supervision Agency, in order to keep the external debt at a sustainable level. In this study, first, the concept of borrowing and the basic problems related to borrowing will be revealed. Then, empirical studies on this subject will be presented. Following the explanation of the econometric methods to be used, the reasons for the debts will be analyzed with the help of the data of Türkiye. Interest payments and changes in debt stock have not been addressed in theoretical studies on triple deficit. With the help of the change in the debt stock and the inclusion of interest payments, the debt stock will be modeled with the concept of triple deficit. In addition, it is seen that empirical studies on borrowing generally focus on the consequences of borrowing rather than its causes. Studies focusing on the causes of borrowing have been conducted with limited macro variables. In this study, the change in reserves and the debt stock of the previous period are added to the main macro variables.

2. Theoretical Background

Developed and developing countries have experienced many crises in the last century. Eichengreen and Hausmann (1999) explained the relationship between exchange rate and financial fragility with; the moral hazard hypothesis (distorted results of implicit guarantees), the original sin hypothesis (the inability of the domestic currency to borrow abroad or even for long-term borrowing at home), and the commitment problem hypothesis (problems with the weakness of institutions that deal with commitment). Eichengreen et al. (2007) added currency mismatches (currency differences in assets and liabilities) in addition to the issues mentioned above. In other words, the most important reasons for financial fragility are the problems in borrowing and paying the debt due to structural problems. It must be considered that the increase in the debt stock of developing countries and the shortening of its maturity will be an important problem in the coming years.

The data on the debt and monetary base of the USA, the world's largest economy, is shown in Figure-1. Debt; is divided into three categories: households, non-financial companies, and government. Values are obtained by dividing by GDP. As can be seen in Chart-1, both the amount and composition of the debt have undergone significant changes over the years. While the government debt at the beginning of the period was 53.1% of the GDP and its share in the total debt was 42%, in 2020, the ratio of the debt to the GDP was 126% and its share in the total debt increased to 62%. Household debt, on the other hand, peaked both in quantity and its share in debt in 2007, and with the 2008 crisis, it fell back to the old ratios. While the ratio of firms' total debt to GDP was 64% at the beginning of the period, it increased to 80% at the end of the period. It is observed that both the increase in debt and the standard deviation of non-financial companies are much more limited than the other two variables. In addition, when the ratio of Broad money to GNP is examined, it is seen that the ratio, which was 68.5% in 2000, increased to 116% in 2021. Despite the decrease in borrowing after the pandemic in 2020, the Broad money continues to grow. In addition, there is a significant similarity between the increase in public debt and monetary expansion. The correlation between both variables is 92%. In other words, despite the negative costs of both instruments, they are used at an increasing rate, even in periods when the economy is good.

Figure -1: Debt and Monetary Growth Data in the USA

Source: Consolidated data from IMF (2023) and, Worldbank (2023)

It has been stated above that some of the most important causes of the crisis are the increases in the debt stock and the changes in the content of the debt. For this reason, it is extremely important to keep the debt stock under control within a payable margin. Monitoring the debt stock with its nominal value is not sufficient in this context. The change in the purchasing power of money and income over time changes the relative value of the debt stock over time. In this context, the debt stock is generally monitored by proportioning it to the national income. Thus, the situation of the debt over time and between countries can be followed more easily. Blanchard and Johnson (2013) included concepts such as interest and growth in Equation (1) in the follow-up of the debt stock. In the equation, B_t is debt stock, Y_t is national income, r is real interest, g is growth, G_t is government expenditures, and T_t is tax

revenues. In other words, it was emphasized that in the periodical change the ratio of debt to GNP were important, debt stock, interest, growth, and budget deficits.

$$\frac{B_t}{Y_t} - \frac{B_{t-1}}{Y_{t-1}} = (r - g) \frac{B_{t-1}}{Y_{t-1}} - \frac{G_t - T_t}{Y_t} \quad (1)$$

Mankiw (2009) stated that if countries run a deficit in their budgets and finance it with borrowing, savings and investment will fall and a foreign trade deficit will be created. It was emphasized that this situation would cause a lower equilibrium value of the capital stock in the long run, higher external debt stock, and a greater debt burden on future generations.

One of the basic concepts in borrowing is the budget constraint. The budget shows the income and expenses of households, companies, and countries in a certain period. The budget constraint, on the other hand, shows the possible combinations of goods or services that households, companies, or countries can purchase in each period. Since it is not possible to borrow forever, the expenditures of households, companies, and countries should be within the budget constraint. In growth models, a constraint called the “no Ponzi game” prevents the debt from exploding in the long run (Blanchard and Fisher 1993). Romer (2012) put forth the amounts that individuals can consume during their lifetime in equation (2) and the budgets of countries in equation (3). In the equation, C is consumption, $K(0)$ is initial wealth, W is wage, T is tax, G is government spending, and $B(0)$ is initial debt. According to Equation (2), the total consumption that individuals can make during their lifetime must be equal to or less than their initial wealth and net income. In Equation (3), it is modeled that the total expenditures of the states can never exceed the amount to be obtained by deducting the initial debt from the tax revenues.

$$C \leq K(0) + W - T \quad (2)$$

$$G \leq B(0) + T \quad (3)$$

The need for borrowing and the increase in the debt stock is due to the imbalances observed and followed in the national income accounts. In other words, if it is consumed more than the income, the missing amount must be financed by borrowing, expanding the monetary base, or selling assets. In equation (1), the increase in the debt stock has been tried to be modeled only with the government budget deficit. Due to the inadequacy of this approach, the study called “Two Deficit” was put forward by Chenery and Strout (1965) to investigate the effect of foreign aid on economic development. The model named “C-S” by Fei and Ranis (1967) is shown in equations (3-6), excluding the public in national income calculations. In Equations (5) and (6), it is stated that if the resources are insufficient in investment or import, they should be financed with foreign resources (F).

$$Y = C + S \quad (4)$$

$$I = S + F \quad (5)$$

$$M = X + F \quad (6)$$

When Equations (5) and (6) are combined, it is emphasized that investment/savings and foreign trade deficit should be equal, and in case not, the need for resources is financed by foreign aid.

$$F = I - S = M - X$$

Bacha (1989) developed the concept of two deficits, including the public in Equation (3), with equation (7) as the triple deficit. In equation (7), investment (I) is divided into government (I_g) and private (I_p).

$$I_g = (S_p - I_p) + (G - T) + (X - M) \quad (7)$$

By including interest payments on previously acquired loans and the change in reserves in Equation (7), we obtain Equation (8). Since the previous period's debt stock is used in interest payments, it is included in (t) as a time variable.

$$I_{gt} = (S_{pt} - I_{pt}) + (G_t - T_t) + (X_t - M_t) + rD_{t-1} - \Delta R \quad (8)$$

In the case of investment/Savings, Government, and Foreign Trade deficits, borrowing is required to finance these deficits. The situation in which the change in debt stock is included in the model is in Equation (9).

$$I_{g_t} + (D_t - D_{t-1}) = (S_{p_t} - I_{p_t}) + (G_t - T_t) + (X_t - M_t) + rD_{t-1} - \Delta R \quad (9)$$

With the help of Equation (9), we can find the debt stock in Equation (10). As can be seen from the equation, the factors that increase borrowing, which we call three deficits; are the savings/investment, and public and foreign trade deficits of the private sector. In addition, the changes in the debt and interest and reserves of the past periods are added to the three deficits.

$$D_t = (S_{p_t} - I_{p_t}) + (G_t - T_t - I_{g_t}) + (X_t - M_t) + (1 + r)D_{t-1} - \Delta R \quad (10)$$

Agénor and Montiel (2008) modeled the household and government budgets in Equations (1) and (2) with the help of real money balance and government debt in Equation (11). The second part of the equation shows the household's budget limit. The third part represents the government's budget limit. In the equation, ι is tax rate, τ is transfers and π is inflation. m represents the real increase in the money stock after adjusting for inflation. It has been emphasized that consumption and real interest rate are independent of the growth rate of the nominal money stock. In other words, it is emphasized that there is no real effect of increasing the money stock in the long run.

$$\dot{m} + \dot{d} = (1 - \iota)(y + \tau + rb) - c - \pi m = g - \iota y + (1 - \iota)(\tau + rb) - \pi m \quad (11)$$

The criticisms of Free (2010) that the nominal debt amounts do not reflect the truth are as follows:

- A significant part of the debt stock is kept in Central Banks,
- There are significant government debt securities in Social Security Institutions,
- Government expenditures accelerate economic growth,
- Inflation reduces the nominal value of the debt stock,
- The actual amount of borrowing is much higher due to future liabilities (such as future social security deficits, and commitments given) that are not reflected in the borrowing value.

Reinhart and Rogoff (2010) stated that there are five alternatives for countries to reduce their debt level. These; economic growth, fiscal adjustment/austerity, default/restructuring, inflation surprise, and a constant dose of financial pressure accompanied by a constant dose of inflation. The first of these is relatively rare, the rest are difficult and unpopular. It is emphasized that although developed countries used alternative number (3) before the 2nd World War and alternative number (5) after the 2nd World War, it is not used today.

Eichengreen et al (2021), on the other hand, emphasized that governments and societies may form heavy debts due to wars, financial crises, and other emergencies. It has been stated that primary surplus, moderate inflation, and economic growth are required to reduce this debt stock. However, it has been shown that the situation worsens when it is completely dependent on inflation or when very large primary surpluses are tried to be sustained for long periods, and the resulting high inflation erodes the support given to the government and the confidence in the economy. It has been stated that political and economic conditions preclude efforts to maintain the primary surplus.

As a result, households, companies, or governments will either reduce their assets by selling their wealth or increase their liabilities by borrowing if the expenses are higher periodically. An additional opportunity for governments is to print money. All these alternatives have a cost. Decision-makers need to evaluate the budget deficit very carefully and with which resources it should be financed.

3. Literature on Borrowing

Pioneering empirical studies on borrowing have been on the effect of borrowing on growth. In the studies, it was tried to find the optimal borrowing rate. In later studies, the factors affecting borrowing were tried to be modeled. General information about the studies carried out is given below.

Table 1: Econometric Studies on Borrowing

Studies	Country/Term	Variables	Method	Results
Cecchetti et al. (2011)	18 OECD countries/ 1980-2010	8 variables (gross saving (public and private) as a share of GDP, population growth, openness to trade, CPI, etc.)	Panel data	If the government and household debt exceed 85% of GDP and corporate debt exceeds 90% of GDP, it has a negative impact on growth.
Checherita and Rother (2010)	12 European countries/ 1970-2011	Growth of GNP per capita, Debt/GNP, savings/investment, population growth	Dynamic panel data	There is a non-linear relationship between growth and public debt/GDP and if this ratio exceeds 90%, growth decreases.
Checherita-Westphal and Semeano (2020)	10 European countries/ 1999-2017	Interest-growth differential, government debt, primary balance, output gap, current account balance, factor productivity, population, and short-term interest rate	Panel VAR	The difference between interest rate and growth is higher in countries with a higher public debt burden, primary deficit, or an increase in public debt.
Dawood et al. (2021)	32 Asian countries/ 1995-2019	External debt, growth, government spending, inflation, and population growth	Panel GMM	The long-term effect of explanatory variables on external debt is much greater than the short-term effect.
Eaton and Gersowitz (1981)	38 countries / 1970-1974	Public debt, exports, imports, and national income.	Regression	Export revenues increase both demand and supply for borrowing.
Eren and Malamud (2019)	110 countries, 23.992 companies, and 102.159 Bond/ 2000-2019	Currency, Inflation Risk Premium (IRP), and maturity	Regression	The IRP differences explain the fall and rise of the dollar's dominance.
Freytag and Paldam (2012)	73 countries / 1970-2004	Growth and the ratio of government debt to GDP	Kernel regression	The effect of debt acquisition on growth is negative but rather small.
Hagen and Wolf (2006)	22 EU countries / 1980-2003	Debt and budget deficit	Dynamic GMM panel	That budget deficits in Europe provide only limited information on the evolution of past debt levels.
Hilscher et al. (2014)	ABD/2012	Debt/GNP and inflation	Multivariate Gaussian copula	High inflation only slightly reduces the real value of debt.
Magoti et al. (2020)	Tanzania, Kenya, Uganda, Burundi and Rwanda/ 2004/2018	Savings-investment gap (SG), fiscal balance(FB) and current account balance (CAB)	Granger Causality Test, Pooled Mean Group panel ARDL	Triple deficit hypothesis in East African countries does not hold.

Reinhart et al. (2003)	55 countries/ 1979-2002	IIR values, 3 dummy variables, and Debt/GNI	Panel Data	In countries with more limited access to credit, a significant and negative relationship was found between debt and credibility.
Reinhart and Rogoff (2010)	44 countries/ 1790-2009	Debt/GDP ratio, inflation, and growth	Mean and median	The increase in the debt/GNP ratio has different effects on growth and inflation in developed and developing countries.
Rinaldi and Sanchis-Arellano (2006)	12 AB countries / 1989-2004	Loans, debt, income, assets, inflation, unemployment, interest rate, house price, and homestay rate	Panel cointegration	That the increase in the debt ratio puts the household sector in a riskier financial position and income grows less than the debt ratio.
Soh et al. (2021)	40 countries/ 2002/2018	Debt, government effectiveness, corruption, and inflation	Panel Data regression	Government efficiency in developing countries and corruption and inflation have an impact on government debt in developed countries.
Şen et al. (2014)	Turkey/1980/ 2010	Savings-investment gap (SG), fiscal balance(FB) and current account balance (CAB)	Granger Causality and VAR	The relationship between the variables of the triple deficit was examined.

In summary, the following points are emphasized in the empirical studies on debt.

- The increase in debt affects developed and developing countries differently,
- Exceeding a certain rate of debt has a negative impact on growth due to an increase in interest rates,
- Variables for explaining debt are more explanatory in the long run,
- The effect of high inflation on the decrease in the real value of debt is limited,
- As the access to credit becomes more difficult, the increase in the debt stock negatively affects the credibility.

When the literature studies are examined, it is understood that the studies generally focus on the result of the debt stock. It is seen that the studies on the causes of the debt stock are carried out with limited macro variables. Since revealing the reasons for the increase in the debt stock is of vital importance for keeping the debt stock under control, it is considered that work should be done in this context. In econometric studies conducted with triple deficits, the cause-effect relationship between the three deficits or between the triple deficits and macroeconomic variables such as growth has been examined, but how the resulting deficits are financed has not been examined. The resulting deficits are financed by borrowing (although the state has the opportunity to expand the monetary base, this alternative triggers inflation). However, paying off debt with debt cannot be sustained in the long term. In this respect, it is especially important to investigate the effect of triple deficits on external debt.

4. Econometric Methodology and Data

Econometric Methodology

One of the basic assumptions in time series-based empirical studies is that the series is stationary. In case the series is not stationary; It can cause the presence of autocorrelation and an insignificant increase in R^2 . In addition, time series must be stationary to predict financial assets and perform causality tests (Gujarati and Porter, 2009).

If the mean and autocovariance of the time series change over time, it is assumed that they are

not stationary. For the AR(1) processes specified in Equation (12) to be stationary, which varies depending on the constant term and the time trend, it must be $|\rho| \leq 1$. In this context, the Dickey-Fuller test and table values are summarized by Hamilton (1994).

$$\begin{aligned} y_t &= \rho y_{t-1} + u_t \\ y_t &= \alpha + \rho y_{t-1} + u_t \\ y_t &= \alpha + \rho y_{t-1} + \delta t + u_t \end{aligned} \quad (12)$$

As a result of the studies on the stationarity of the time series, it has been determined that the models developed for the stationary series are used in the non-stationary series, resulting in erroneous results. The pioneering work on the methods to be used for non-stationary series was done by Granger, Engle, and Granger, and these studies brought Granger the Nobel Prize in 2003. Engle and Granger applied a two-step procedure, first estimating β by the Least Squares Method, then substituting it for the Error Correction Method and estimating the Error Correction Method by the Least Squares Method (Syczewska 2011). The second method used for cointegration was developed by Johansen using the Vector Autoregression method (Hjalmarsson and Österholm 2007).

In modeling the panel cointegration, Hansen (1992) divided independent variable (x_t) in classical regression into two parts (x'_{1t}, x'_{2t}) and obtained the y_t series in equation (13).

$$\begin{aligned} y_t &= Ax_t + u_{1t} \\ x_{1t} &= k_{1t} \end{aligned} \quad (13)$$

$$x_{2t} = \prod_1 k_{1t} + \prod_2 k_{2t} + x_{2t-1}^0 u_{2t}$$

According to the values of k_{1t} and k_{2t} in equation 14, existence of cointegration, and the existence of time trend and constant coefficient of cointegration can be tested. To remove the long-run dependence between the cointegrating equation and stochastic regressors innovations is used Canonical Cointegrating Regression.

Data

In general, the debt that households use to meet their consumption needs, companies, and governments to meet their needs for growth, renewal, or survival continue to grow in quantity and proportion today. This study will be tested how compatible the theoretically presented information is with the actual situation today. In the study, the data of Türkiye for the years 1975-2022 were used. Data are from World Bank and Turkey Strategy and Budget Presidency.

As stated in the second part, where the theoretical framework is explained, some of the important sources of financing the triple deficits are external borrowing and international reserves. The fact that savings rates, capital accumulation and financial markets in Turkey are not at the level of developed countries further increases the importance of foreign borrowing and international reserves. Since international reserves are considered as reserve funds for countries and are not used to finance triple deficits except in compulsory situations, the main source of financing triple deficits is external borrowing. For these reasons, triple deficits and reserves were included in the econometric study as independent variables, and external debt as dependent variables. In the study, the econometric validity of equation (10), which is derived from the concept of triple deficit, will be investigated. Variables to be used for this purpose; external debt (EXTERNALDEBT) was used as the dependent variable, savings (SAVING), investment (INVESTMENT), exports (EXPORTS), imports (IMPORTS), tax revenues (TAX), government expenditures (GOVERNMENT) and reserves (RESERV) were used as independent variables. By equation (10), the previous period value of the “external debt” variable was also included in the study. All the variables are included in proportion to national income.² Descriptive statistics for the variables to be used in the model are presented in Table-1.

Table 2: Descriptive Statistics of Variables

Mean (*)	Median	Maximum	Minimum	Std. Dev.	Skewness	Kurtosis
----------	--------	---------	---------	-----------	----------	----------

² Logarithmic transformation has not been used because it may cause coefficients to be difficult to interpret, may compress outliers when there are outliers in the data set, may be undefined against zero and negative values, and may cause the variance of error terms to change after logarithmic transformation.

EXTERNALDEBT	40,37 (N.V.)	40,74	60,34	11,38	11,15	0,72	3,48
INVESTMENT	24,03 (23,22)	24,55	35,04	14,50	50,02	0,09	2,20
SAVING	25,71 (21,40)	24,76	38,40	18,19	49,19	0,52	2,52
IMPORTS	22,10 (21,86)	22,78	42,59	58,82	75,26	0,06	2,99
EXPORTS	19,30 (21,54)	21,28	38,58	32,18	83,41	0,17	2,81
GOVERNMENT	12,07 (17,35)	12,29	5,66	7,52	21,05	0,59	2,77
TAX	15,80 (14,74)	16,52	19,05	10,80	24,71	0,63	2,12
RESERV	0,08 (N.V.)	0,09	0,14	0,02	0,04	0,09	1,47

(*) OECD Countries

When the descriptive statistics of the variables to be used in the study are examined, it is seen that Turkey does not have a deficit except for foreign trade. A similar result is seen when the values are compared with OECD countries.

5. Empirical Evidence

Since the series to be used are cumulative, first, the unit root test was performed by equation (12), and the test results are in Table-2. The Augmented Dickey-Fuller (ADF) test was preferred because it is the pioneering study on this subject and the most preferred and parametric test. As a prerequisite for cointegration, the first difference of non-stationary series must be stationary. For this reason, after the unit root test was applied to the series, the first differences were also tested.

Table 3: Unit Root Tests of Variables

	LEVEL		FIRST DIFFERENCE	
	ADF Sta.	Prob.(*)	ADF Sta.	Prob.(**)
EXTERNALDEBT	-	0,0450*	-	0,0000**
	2,9731		5,6556	
INVESTMENT	-	0,4976*	-	0,0000**
	1,5540		8,6240	
SAVING	-	0,1014*	-	0,0000**
	2,5946		9,0685	
IMPORTS	-	0,9077*	-	0,0000**
	0,3576		5,9298	
EXPORTS	-	0,8453*	-	0,0000**
	0,6649		6,3696	
GOVERNMENT	-	0,5153*	-	0,0000**
	1,5189		5,8999	
TAX	-	0,7656*	-	0,0000**
	0,9410		6,9838	
RESERV	-	0,6933*	-	0,0000**
	1,1368		8,6747	

Null Hypothesis: Series have a unit root

(*) : The null hypothesis is accepted at the level of $\alpha=0.01$.

(**) : The null hypothesis is rejected at all the level $\alpha=0.01$.

It is seen that the existence of unit root in level form cannot be denied in all series. For this reason, Cointegrating Regression (Fully Modified Least Squares) was used to find a cointegrating equation with cointegrating vector of weights characterizing the long-run relationship between the variables. The results of the study are below.

Table 4: Cointegration Results

Variable	Coefficient	t-Statistic	Prob.
EXTERNALDEBT(-1)	0,71	18,84	0,00*
INVESTMENT-SAVING	0,08	1,77	0,09**
IMPORTS-EXPORTS	-0,51	-4,71	0,00*
GOVERNMENT-TAX	0,30	1,76	0,09**
RESERVES	29,90	2,97	0,01*

C 12,97 7,97 0,00*

Dependent Variable: EXTERNALDEBT

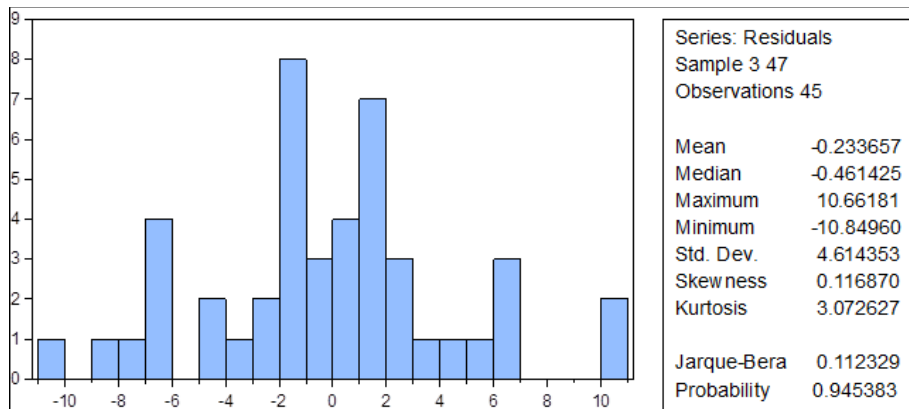
(*)The coefficients are significant at the level of $\alpha=0,01$

(**) The coefficients are significant at the level of $\alpha=0,1$

When the 4th Table is examined, it is seen that the coefficients of the other variables, except the foreign trade deficit, are positive. The reason for this is that the values of other variables except foreign trade are positive. In this respect, the signs of the coefficients are consistent within themselves. When the coefficients are examined in terms of their size, it is seen that the ratio of international reserves to GNP is the most effective variable in the model (29.90). The 70% correlation between the reserve and the foreign debt indicates the necessity of keeping a significant reserve in order to rollover the foreign debt. In the study, the (c) value (12.97) is the second important factor and shows that it is very difficult to reduce the value of foreign debt. Among the triple deficits, it is seen that the most important variable affecting external debt is foreign trade (0.51) and the least is the savings/investment deficit (0.08). The public deficit has a noticeable effect (0.30) on external borrowing.

The ratio of the variance in the dependent variable that could be explained from the independent variables, R^2 , was found 74%. The adjusted R^2 for which the number of independent variables is improved is 71%. The adjusted R^2 value of 71% indicates that the explanatory nature of the model is at an acceptable level. As a result, the results of the Jarque-Bera test regarding the normal distribution of error terms are shown in Figure 2. It was found that the error term was normally distributed as its skewness was 0.11 and kurtosis was 3.07, therefore the Jarque-Bera value was 0.11 and the p value was 0.95.

Figure -2: Jarque-Bera Test Results for Error Terms

For the study to be valid, the resulting residual should be normally distributed and there should be no autocorrelation. In Chart-2 are the results of the normal distribution of the residual. It is seen that the kurtosis is close to 0 and the skewness is close to 3. Since the P value is 0,67, the hypothesis that the residual is normally distributed cannot be rejected.

In cointegration analysis, the presence of autocorrelation between error terms may affect the statistical reliability of the model. Failure to properly handle autocorrelation can cause the model to produce inaccurate results and reduce the effectiveness of the analysis. Therefore, it is important to investigate the autocorrelation between error terms. Q statistic values for 12 periods regarding the error terms in the model are in Table-5 and autocorrelation is rejected.

Table 5: Q Statistic Values for 12 Periods

Period	AC	PAC	Q-Stat	Prob*
1	0,080	0,080	0,309	0,579
2	0,000	-0,007	0,309	0,857
3	-0,125	-0,125	1,098	0,778
4	-0,339	-0,327	7,040	0,134
5	-0,017	0,027	7,054	0,217
6	0,000	-0,013	7,054	0,316

7	0,148	0,085	8,277	0,309
8	0,072	-0,056	8,571	0,380
9	-0,049	-0,055	8,711	0,464
10	-0,074	-0,062	9,046	0,528
11	-0,154	-0,081	10,522	0,484
12	-0,090	-0,097	11,047	0,525

The residuals obtained from estimation of Equation (10) must be not cointegrated. Therefore, to test whether the variables are cointegrated Engle-Granger Cointegration Test is used. Engle and Granger (1987) recommended the use of the ADF test procedure in the cointegration test. The test statistics are in Table 4. The Phillips-Ouliaris tests reject the null hypothesis of no cointegration (unit root in the residuals) at roughly the % 1 significance level.

Table 4: Engle-Granger Cointegration Test Results

Statistics	Value	Prob.
Engle-Granger tau-statistic	-5,7726	0,0118
Engle-Granger z-statistic	-38,7547	0,0101

6. Conclusion

There are basic principles for borrowing such as the fact that borrowing is for production rather than consumption, it should be preferred in bad times of the economy, and the maturity and exchange rate match between income and expenditure, when the borrowing tendency in the world is examined. However, it is seen that these principles are not followed very much. In this study, after drawing attention to the quantitative and proportional size of the borrowing, studies on borrowing have been put forward.

Due to the cumulative nature of the data to be examined, the mean and autocovariance generally change. If there is a unit root in the series, it is inevitable that autocorrelation will occur and R^2 will be higher than it should be. As stated in Chapter 4, it is stated that in this case, if the series to be studied has a unit root and if there is a unit root in the series, cointegration should be used.

In the econometric study, the variables in the concept of triple deficit specified in Equation (10) made with national income calculations were used. Unlike previous studies on triple deficit, changes in reserves were included in the econometric study. The explanatory power of the study was 71%. In the tests related to the resulting residual, it was observed that the residual was normally distributed and there was no autocorrelation. When the coefficients related to the variables are examined, it is seen that the biggest effect on the formation of debt is caused by public deficits and savings/investment inequality.

Econometric studies with the concept of triple deficit focused on the cause and effect relationship between three variables. Therefore, it is not possible to determine the reasons for the increase in the debt stock with these studies. Although it was determined that the variables were not stationary, cointegration was not used. In this study, first of all, the relationship between the triple deficit and debt stock, which was put forward by Bacha (1989), was put forward theoretically and then supported empirically by the example of Turkey. Again, non-stationary series are modeled with the help of cointegration, and the above mentioned drawback is eliminated. The lack of studies on macroeconomic calculations for the causes of the debt stock may cause deficiencies in which areas should be given priority to policy makers. In this study, it was tried to determine the degree of importance of the macroeconomic variables related to the prevention of the increase in the external debt stock.

When Table 4 is examined, it is seen that the most important variable affecting external borrowing is the change in reserves. In this context, it is important for decision makers to keep reserves at an optimum level. For reserves to be healthy and sustainable, foreign trade must be high.

Countries' reserves need to be provided from long-term sources and at low cost. Since it is not possible to convert debt into debt in the long run, foreign trade surplus is of vital importance for both reserves and foreign borrowing. As the borrowing level increases, the interest rate on the debt increases and the maturity becomes shorter. In particular, credit rating agencies downgrade the country's rating based on this risk, making borrowing difficult. The second important variable is the constant coefficient. This situation shows the difficulty of sudden movements in debts. The high fixed coefficient shows that it is very difficult to reduce the level of debt. Therefore, it is necessary to act correctly at the initial borrowing stage. The effects of foreign trade deficit and public deficits on foreign borrowing are similar. Increasing imports and/or public expenditures increases the external debt stock, in line with the literature. In order to keep the foreign debt at a moderate level for the economy, imports and public expenditures need to be kept under control. It seems that the savings/investment gap has a limited effect on the external debt stock.

Limitations

Data from the World Bank and the Presidential Strategy and Budget Directorate were used in the study to investigate the effects of triple deficits on borrowing for Turkey, covering the years 1976-2022. Due to lack of sufficient data; Instead of total debt stock, foreign debt, only values for goods and services in imports and exports, and missing values for public income and expenses (public income is limited only to taxes and expenditures are limited to consumption) are used.

Future Research Fields

Developments in communication, marketing and finance increase consumption every day. The reasons such as pandemic and conflict/war, developments in technology and financial fields, and the rise in the prices of natural resources such as oil and natural gas have caused a significant deterioration in income distribution in recent years. As noted above, a reduction in consumption may be slower than a reduction in income. This situation creates the need for additional borrowing both to sustain current consumption and to pay current debts. In this context, countries and individuals will be more likely to experience problems in paying their debts. The more widespread the non-payment of debts, the more likely this issue will spread to countries and the world. It will be important for borrowers and lenders to carry out studies on the developments in income distribution in the world and in countries and on the payment of debts.

Since the 2008 crisis in the world, significant decreases have been experienced in interest rates. This situation facilitated access to credit and thus, there was a tendency to increase in borrowing. In the pandemic, countries continued the same policy to reduce the impact of the crisis. Today, the increase in prices, especially in energy, the increase in conflicts and tensions, and the important developments in technology have led to an increase in interest rates. Both the increase in prices and the recession of countries reduce the probability of repayment of loans. It is necessary to investigate the effects of interest rate hikes on the repayment of debts and to increase interest rates. This study of decision makers will reduce the likelihood of a major financial crisis within or between countries.

A high ratio of external debt to Gross National Product (GNP) can pose a number of potential problems for a country's economic health and sustainability. The main problems we may encounter if this rate increases are; the increase in the cost of borrowing, the difficulty in fulfilling external debt service obligations, the increase in the country's sensitivity to exchange rate fluctuations, the decrease in economic growth, the decrease in social aid and the decrease in investments. To prevent these problems; ensuring political stability, increasing the country's competitiveness through investments in education and technology, improving the investment environment, attracting foreign direct investments, increasing exports, keeping imports under control, keeping the public and private sectors in a healthy structure with monetary and fiscal policies, and effectively managing debts. should be managed accordingly.

REFERENCES

Agénor, P.R., and Montiel, P.J., (2008), *Development Macroeconomics*. 123-124, Third Edition, Princeton University Press,

- Bacha, E., (1989), A three-gap model of foreign transfers and the GDP growth rate in developing countries. 7, Texto para discussão, No. 221, Pontificia Universidade Católica do Rio de Janeiro (PUC-Rio), Departamento de Economia, Rio de Janeiro, <http://hdl.handle.net/10419/186468>
- Blanchard, O., Johnson, D.R., *Macroeconomics*. (2013), 500, Sixth Edition, Pearson Education,
- Cecchetti, S.G., Mohanty, M.S., Zampolli, F., (2011), The real effects of debt. BIS Working papers No 352, 21, <http://www.bis.org/publ/work352.htm>
- Checherita, C., Rother, P., (2010), The Impact of High and Growing Government Debt on Economic Growth an Empirical Investigation for the Euro Area. ECB Working Paper Series, No 1237, 22, <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecbwp1237.pdf>
- Checherita-Westphal, C., Semeano, J.D., (2020), Interest rate-growth differentials on government debt: an empirical investigation for the euro area, ECB Working Paper Series No.2486, 32, <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps>
- Chenery, H. B. Strout, (1965), A. M., Foreign Assistance and Economic Development. A.I.D. Discussion Paper No. 7, 35, https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PNABQ351.pdf
- Dawood, M., Baidoo, S.T., Shah, S.M.R., An empirical investigation into the determinants of external debt in Asian developing and transitioning economies. *Development Studies Research*, 2021, Vol. 8, NO. 1, 253–263, 258 <https://doi.org/10.1080/21665095.2021.1976658>
- Deaton, A., (2005). Franco Modigliani and the Life Cycle Theory of Consumption. Research Program in Development Studies and Center for Health and Wellbeing Princeton University, 1, <https://www.princeton.edu/~deaton/downloads/romelecture.pdf>
- Eaton, J., Gersowitz, M., (1981). Debt with Potential Reputation: Theoretical and Empirical Analysis. *Review of Economic Studies* XLVIII, 289-300, 289-309,
- Eichengreen, B., El-Ganainy, A., Esteves, R., Mitchener, K.J., (2021), In Defense of Public Debt. Oxford University Press, 209
- Eichengreen, B., Hausmann, R., (1999). Exchange Rates and Financial Fragility. NBER Working Paper Series, 122, <http://www.nber.org/papers/w7418>
- Eichengreen, B., Hausmann, R., Panizza, U., (2007). Currency Mismatches, Debt Intolerance, and the Original Sin: Why They Are Not the Same and Why It Matters. NBER Working Paper Series, 2-4, <http://www.nber.org/papers/c0150>
- Engle, Robert F. and C. W. J. Granger (1987). “Co-integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing,” *Econometrica*, 55, 251–276. 270
- Eren, E., Malamud, S., (2019), Dominant Currency Debt. BIS Working Papers No 783, 44, <https://www.bis.org/publ/work783.pdf>
- Fei, J. C. H., Ranis, G., (1967), Foreign Assistance and Economic Development Revisited. 2, Center Discussion Paper, No. 41, Yale University, Economic Growth Center, New Haven, CT, <https://elischolar.library.yale.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1048vecontext> =egcenter-discussion-paper-series
- Free, R.C., (2010), 21st Century Economics: A Reference Handbook. 374-375, SAGE Publications, Inc.,
- Freytag, A., Paldam, M., (2012), Comparing good and bad borrowing in developing countries – a study of twin cases. Working Papers on Global Financial Markets, No. 31, 20, <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:gbv:27-20131126-140820-8>, s. 20
- Gujarati, D.N., Porter, D.C., (2009), *Basic Econometrics*. 5th ed., McGraw-Hill/Irwin, 788

- Hamilton, J.D., (1994), *Time Series Analysis*. Princeton University Press, 502
- Hansen, B.E., (1992), Test for parameter Instability in Regression with I(1) Process, *Journal of Business and Economic Statistic*, July 1992, Vol. 10, No. 3. 321-335, 322
- Hilscher, J., Raviv, A., Reis, R., (2014), *Inflating Away the Public Debt? An Empirical Assessment*. NBER Working Paper No. 20339, 41, https://www.nber.org/working_papers/w20339.pdf
- Hjalmarsson, E., Österholm, P., (2007), Testing for Cointegration Using the Johansen Methodology when Variables are Near-Integrated. IMF Working Paper, WP/07/141, 4, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2007/wp07141.pdf>
- International Monetary Fund (2022), *Global Debt Database*, <https://www.imf.org/external/datamapper/datasets/GDD>
- Mankiw, N. G., *Macroeconomics*. (2009), 573, Seventh Edition, Worth Publishers
- Magoti E., Mabula S. and Ngong'ho S.B., (2020), Triple Deficit Hypothesis: A Panel ARDL and Dumitrescu-Hurlin Panel Causality for East African Countries, *African Journal of Economic Review*, Volume VIII, Issue I, January 2020, 144-161, 158
- Olivier Jean Blanchard, O. J., Fisher, S., (1993), *Lectures on Macroeconomics*. 516, The MIT Press, Sixth Printing
- Ranasinghe, D., Reuters, (2021). Global debt is fast approaching record to \$300 trillion – IIF. <https://www.reuters.com/business/global-debt-is-fast-approaching-record-300-trillion-iif-2021-09-14/>
- Reinhart, C.M., and Rogoff K.S., (2010), Growth in a Time of Debt, *American Economic Review: Papers ve Proceedings* 100, 573–578, 577
- Reinhart, C.M., Rogoff, K.S., Growth in a Time of Debt, *American Economic Review: Papers ve Proceedings* 100 (May 2010): 573–578, s. 577
- Reinhart, C.M., Rogoff, K.S., Savastano, M.A., (2003), Debt Intolerance. *Brookings Papers on Economic Activity*, 1: 25, <http://www.jstor.org/stable/1209144>
- Rinaldi, L., Sanchis-Arellano, A., (2006) Household Debt Sustainability What Explains Household Non-performing loans? An empirical analysis. ECB Working Paper Series No.570, 29, http://ssrn.com/abstract_id=872528
- Soh, W.N., H., Tze San, O., (2021), The Impact of Government Efficiency, Corruption, and Inflation on Public Debt: Empirical Evidence from Advanced and Emerging Economies, *Pertanika J. Soc. Sci. ve Hum.* 29 (3): 1551 – 1570, 1566
- Syczewska, E.M., (2011), Cointegration Since Granger: Evolution and Development. *Quantitative Methods in Economics*, Vol. XII, No. 1, 147–164, 150
- Şen A., Şentürk M., Sancar C., and Akbaş Y.E., (2014), Empirical Findings on Triplet Deficits Hypothesis: The Case of Turkey, *Journal of Economic Cooperation and Development*, 35, 1 (2014), 81-102,
- The World Bank (2022), *Data Bank/World Development Indicators* <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>
- Von Hagen, J., Wolf, G.B., (2006), What do deficits tell us about debt? Empirical evidence on creative accounting with fiscal rules in the EU., *Journal of Banking and Finance* 30 3259–3279, 3275

-KİTAP İNCELEMESİ-

BİR KİTAP İNCELEMESİ: FAŞİZM

Muhammed AKSU¹

Geliş/Received: 27.01.2024

Kabul/Accepted: 01.03.2024

DOI: <https://doi.org/10.58724/assam.1426506>

Özet

İdeoloji kavramı ilk olarak Fransız Devrimi sürecinde ortaya atılarak kullanılan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kavram ilk olarak olumlu bir şeyleri (fikirler birliği, doğru düşünme şekli) çağrıştıran kısa bir zaman içerisinde tasvir ettiği/ifade ettiği anlamların tam zıttı haline evrilmiştir. Genel olarak günümüzde ideolojinin tasvirini yapmak oldukça güçtür, çünkü üzerinde uzlaşmış net ve tek bir tanımlama bulunmamaktadır. Ancak ideolojiyi sistematik düşünme biçimi şeklinde ifade etmek olağan olacaktır. Bir ideoloji olan faşizm ise ilk olarak İtalya'da Mussolini'nin liderliğindeki devlet temelinde kayıtsız, şartsız mutlak sadakat ve itaate dayalı totaliter bir şekilde ortaya çıkmıştır. Sonrasında ise Almanya'da Hitler'in Nazi faşist diktatörlüğü karşımıza çıkmaktadır. Nazi faşizminin mihenk taşı üstün "Germen" ırkı oluşturmaktadır. Faşizm, disiplinli mikro milliyetçilik tasavvuru ile devletin her kademesine egemen olmayı şiar edinen bir siyasal ideoloji olarak tanımlamak mümkündür.

Bu çalışmada bir akademisyen olan Mark Neocleous'un 2018'de yayımlanan ve orijinal ismi "Fascism" olan, Türkçeye Doğan Barış Kılınc tarafından "Faşizm" adıyla kazandırılan ve Notabene Yayınlarından çıkan bu kitabın incelenmesi yapılmıştır. Yazar bu çalışmasının ana eksenini faşizmin İtalya'da başlayıp, Almanya'da biten bir olgu olmadığı tezi üzerinden kurmuştur. Genel olarak kitabında bu hususları irdelemektedir. Bu kitap beş ana bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde "Ebedi Savaş ve Aklın Yıkımı", ikinci bölümde "Önce Milliyetçi Oldum", üçüncü bölümde "Devrime Karşı Devrim I", dördüncü bölümde "Devrime Karşı Devrim II" ve son olarak beşinci bölümde ise "Doğanın Demir Mantığı" işlenmiştir. Bu çalışma nitel bir araştırma örneğidir. Ayrıca çalışmada tarihsel araştırma yöntemleri ile betimsel araştırma metotları kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mark Neocleous, Faşizm, İdeoloji

A BOOK REVIEW: FASCISM

Abstarct

The concept of ideology was first introduced and used during the French Revolution. While this concept initially evoked something positive (unity of ideas, correct way of thinking), it soon evolved into the opposite of what it depicted/expressed. In general, it is very difficult to describe ideology today because there is no clear and single agreed definition. However, it would be usual to describe ideology as a systematic way of thinking. Fascism, an ideology, first emerged in Italy under the leadership of Mussolini in a totalitarian manner based on unconditional absolute loyalty and obedience to the state. Later, Hitler's Nazi fascist dictatorship emerged in Germany. The cornerstone of Nazi fascism is the superior "Germanic" race. Fascism can be defined as a political ideology that aims to dominate every level of the state with a disciplined micro-nationalism.

This study analyzes the book by Mark Neocleous, an academic, published in 2018, originally titled "Fascism", translated into Turkish by Doğan Barış Kılınc under the title "Fascism" and published by Notabene Publications. The main axis of this work is based on the thesis that fascism is not a phenomenon that starts in Italy and ends in Germany. In general, he examines these issues in his book. This book is divided into five main chapters. The first chapter deals with "Eternal War and the Destruction of Reason", the second chapter with

¹Doktora Öğrencisi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset ve Sosyal Bilimler, ORCID: 0000-0002-4672-1343 E-mail: aksumuhammed@outlook.com,

Hakem değerlendirmesi: Dış Bağımsız.

Yazar Katkısı: Yazar % 100 katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Etik onay gerektirmeyen çalışmadır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind.

Author Contributions: The author contributed 100%.

Ethics Approval: This is a study that doesn't require ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

"First I Became a Nationalist", the third chapter with "Revolution Against Revolution I", the fourth chapter with "Revolution Against Revolution II" and finally the fifth chapter with "The Iron Logic of Nature". This study is an example of qualitative research. In addition, historical research methods and descriptive research methods were used in the study.

Keywords: Mark Neocleous, Fascism, Ideology

1. Giriş

İdeoloji kavramı ilk olarak Fransız Devrimi sürecinde (1796) Antonie D. de Tracy tarafından türetilerek kullanılmıştır. Tracy'e göre ideoloji spesifik olarak "*fikirler bilimi*" anlamında kullanılmıştır. Düşünür, tipik bir rasyonel Aydınlanma heyecanı ile fikirlerin kökenlerine nesnel olarak ulaşabileceği kanısında olmuştur. Soruşturma ve araştırma faaliyetlerinin tamamının ideoloji kavramına dayandığını iddia eden Tracy ideolojiyi "*bilimlerin kraliçe*"si olarak kabul etmiştir. Fakat bu yüksek beklentilere nazaran kavram ilk olarak kullanıldığı anlamdan kısa süre de uzaklaşmıştır (Heywood, 2015, s. 23; Gökçe ve Aksu, 2020, s. 194).

Faşizm yirminci yüzyılın bir kavramı olarak karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar bu ideolojinin düşünsel kökenleri on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru götürülse de bu fikirler I. Dünya Harbiyle ve sonrasındaki süreçle harmanlanmış ve bütünleşerek şekillenmiştir. Bu olgunun belki başlı iki hususu bulunmaktadır. İlki İtalya'daki Mussolini'nin (1922-1943) ikincisi ise Almanya'daki Hitler'in Nazi (1933-1945) faşist diktatörlüğüdür. İtalyan faşizmi devlet temelinde, kayıtsız şartsız mutlak saygıya ve sadakate dayalı "*totaliter*" bir biçimde olmuştur. Faşist filozof Gentile bu durumu "*her şey devlet için; hiçbir şey devlete karşı değil, hiçbir şey devletin dışında değil*" olarak izah etmiştir (Heywood, 2013, s. 90; Gökçe, 2021, s. 169-170). Griffin ise faşizmi "*eşitli permütasyonlarındaki mitsel nüvesini palengenetik türde popülist ultra-milliyetçiliğin oluşturduğu faşizm, bir siyasal olgu*" şeklinde tanımlamıştır (Griffin, 2020, s. 59).

Birinci bölümde faşizmin tarihsel kökenlerine değinilmeye çalışılmış ve faşizmin Aydınlanma Çağının yerini alan merkezi kategorilerin nasıl ve ne şekilde hareket ettiği hususu üzerinde durulmuştur. Bahsi geçen bu kategorilerin savaş olgusunu nasıl yücelttiği üzerinde durulmuştur. Yazar bölümün başında bu mevzuyu Gobbels'in Nazilerin iktidarı ele geçirirken ifade ettiği "*1789' yılı böylelikle tarihten silinmiştir.*" sözüyle belirtmiştir. İkinci bölümde faşizm de ulus kavramının merkezi bir yerde konumlandığını belirtilmektedir. Bu konumlamayla Marksist ve Liberal evrenselcilikten ve sınıf mücadelesinin anahtarı olarak ortaya çıkan enternasyonalizmle özdeşleşmesini engellemektedir. Bu milliyetçilik ise faşist bir milliyetçiliktir. Faşizm içerisinde bulunan ırk ve devlet vurgusunun boyutundaki farklılıkların salt olarak İtalya örneğiyle sınırlandırılmaması gerektiği çerçevesi üzerinde durulmuştur. Özetle bu bölümde faşizm için milliyetçiliğin önemi hakkında genel bir çerçeve çizmeye çalışılmıştır. Üçüncü bölümde faşizmin kendisinin anti-Marksist ve anti-Bolşevik olarak dizayn ettiğini belirtmektedir. Bütün bunlarla beraber faşizm kendisini sosyalizmle bir bağlılık içerisinde göstermektedir. Ulusal sosyalizm yahut faşist sosyalizm olarak da tasvir edilebilir. Bundan ötürü burada işlenen husus budur. Başka bir deyişle faşizmin bazı argümanları; sosyalist dili ve sloganları kullandığı/sahiplendiği fakat onları muhafazakâr, elitist ve milliyetçi sebeplerle daha geniş bir ideolojik çerçeve içerisine dâhil ederek hem sosyalizmin hem de muhafazakârlığın gerici siyasetine tabii olduklarını ve bu doğrultuda burada faşizmi karşı devrimci bir hareket olarak ele alınmaktadır. Dördüncü bölümde yazar, İtalyan faşizminin moderniteyi kabul ettiğini ifade eden birçok düşünür olduğunu belirtmektedir. Bu düşünürlerin İtalyan faşizminin moderniteye farklı bir bakış açısı kazandırarak yeni bir insan tipi yaratma arzusunda olduğunu iddia ettiklerini belirten Neocleous, bu iddiaları gerici modernizm kavramı üzerinden karşı çıkmaktadır. Beşinci bölüm (son bölüm) de ise faşizmin yeşil hattı her ne kadar çevreci gibi görünse de aslında ideolojik olarak faşizm doğaya saygı duymaz yalnızca doğayı tinselleştirerek kutsadığı belirtilmektedir. İnsandaki felsefi ayırım, faşizm için rasyonalist felsefe ve bilimin bir yapay ürünü olduğudur. Bu bölümün temel gayesi Nazi faşizminin iktidarının bu bağlamda ne derecede doğa ile ilgili politikalar uyguladığından ziyade, faşist düşüncenin içerisinde geçen yeşil hattın tasvirini yapmak ve bu hattı geriye götürüp, doğa fikrine varıncaya dek izini takip etmeye çalışmak olmuştur.

Bu çalışmanın temel gayesi Mark Neocleous'un Faşizme (bir ideoloji olan) bakış açısını "Faşizm" başlıklı eseri üzerinden irdelemek olmuştur. Bu minvalde öncelikle literatür taraması yapılmış ve akademik arenada küt kaynak olarak kabul edilen çalışmalara ulaşılmaya çalışılmıştır. Çalışmada öncelikle ideoloji tanımlanmaya çalışılmış sonrasında faşizm kavramının tasviri yapılmış akabinde ise Mark Neocleous'un "Faşizm" başlıklı çalışması üzerinden faşizme bakışı irdelenmeye çalışılmıştır. Bu çalışmanın yöntemi ise tarihsel ve betimsel araştırma yöntemleridir.

2. İdeoloji Nedir?

Bir ideoloji olan faşizmin tasvirine geçmeden önce ideolojinin tanımlamasını yapmak çalışmanın açıklanabilir olması bağlamında değer teşkil etmektedir. Bu bölüm içerisinde akademik alanda küt kaynaklar sayılan/sayılabilecek düşünürlerin ideoloji izahlarına yer verilmektedir.

İdeoloji kavramı günümüz dünyasında her ne kadar "nesnel olmayan" bir fikir ürünü çağrışımını getirirse de Batı Avrupa'da bu çağrışımın tam zıttı şeklinde ortaya çıkmıştır. İdeolojinin tasviri "doğru düşünme şekline verilen ad" şeklinde yapmak olağandır. Bu kavramla çağrıştırılan husus; insanların düşüncelerinin belirlenme serüveninin objektif olarak incelenmesinin mümkün olduğudur. İdeoloji, arzu edilirse "doğru" düşünceleri düşündürmenin mümkün olduğunu ifade eden bazı düşünürler tarafından ortaya atılmıştır (Mardin, 2018, s. 22). Allardt ise ideolojiyi; "insan eylemlerinin amacını, buy amaçlara nasıl varılacağını tanımlayan ve sosyal ve fizik realitenin niteliğini belirleyen bir değerlendirici prensipler sistemi" şeklinde tanımlamıştır (Allardt, 1971, s.117'den akt. Mardin, 2018, s.20). Terry Eagleton ise "İdeoloji" başlıklı eserinde ideoloji kavramının bazı tanımlamalarına yer vermiştir. Bu tanımlardan birkaçı ise şunlardır (Eagleton, 2020, s. 18): "toplumsal yaşamda anlam, gösterge ve değerlerin üretim süreci", "belirli bir toplumsal grup veya sınıfa ait fikirler kümesi", "bir egemen siyasi iktidarı meşrulaştırmaya yarayan fikirler"dir.

Son yüzyılda ideoloji kavramının temel üç yaklaşım üzerinden değerlendirilmekte/tasvir edilmektedir. İdeolojiyi ilk olarak ideolojinin yanlış bir bilinç olduğu, ikinci yaklaşım olarak ideoloji toplumsal sistemin çatışmalı olan yapısını tutkal gibi bir arada tutmaya yardımcı olan ve kendisini yeniden üretmeye yarayan egemen olarak tasvir edenler ve son olarak üçüncü yaklaşım ise anlam ve değerlerin oluşumu ile toplumsal anlamların belirlenmesi süreci şeklindedir. Sancar yukarıda ifade edilen üç yaklaşımdan sonra ideolojiyi "genel olarak, toplumsal yaşamla ilgili düşünce, anlamlar ve sembolik temsillerin alanına işaret eden" bir kavram şeklinde tasvir etmektedir (Sancar, 2020, s. 7-8).

İdeoloji kavramı genel olarak birbirinden farklı iki anlamda kullanılmaktadır. İlk anlamı "kısmi ideoloji" diğer anlamı ise "bütünlükçü ideoloji"dir. Karşı tarafın beli başlı düşünceleri ve fikirlerine inanılmaması gerektiği ifade ediliyorsa burada kastedilen kısmi ideolojidir. Çünkü burada düşünceler ve fikirler karşı tarafın da çıkarlarına uygun olmayan bir gerçeği kasıtlı olarak sistematik bir şekilde örtbas etmeyi benimsemektedir. Başka bir ifadeyle kısmi ideoloji karşı tarafın takınmış olduğu düşüncelerin salt bir kısmını benimsemekte ve bunları yalnızca içeriksel niteliği bağlamında benimsemektedir. İkinci anlam olan bütünlükçü ideoloji kavramı ise yine karşı tarafın dünya görüşünün tamamını sorgulayıp içselleştirerek kolektif öznen hareket ederek idrak etmeye çalışmaktadır (Mannheim, 2016, s. 86-89).

Söylem ve ideoloji kuramlarında ortaya çıkan temel bulgulardan birisi olarak bir kavramın/terimin anlamının sabit kalmadığı, değişim ve dönüşüme maruz kaldığı şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu kavramlar ilk olarak tasvirine tabii oldukları şeyin tam karşısına dönüşmeye muktedir olmaktadır. İdeoloji kavramı içinde bu durum söz konusu olmuştur. On dokuzuncu yüzyıldan günümüze değin genel olarak ideoloji kavramı bilimsel ve kesin bir anlayışa karşıtlığı ifade etmek için kullanılmaktadır. Belirtmek gerekir ki bu kavram ilk ortaya atıldığında/kullanıldığında özgür bir bilimi açıklamaktı salt hedefi. İdeoloji, ilk zamanlarda "fikir bilimi" olarak izah edilmiştir. Ancak sonrasında anlambilimsel bir değişim ve dönüşüm geçirerek nesnel olma yetisini kaybederek fikirlerin kendisine dönüşmüştür (Rehmann, 2020, s. 25). Yukarıda yer verilen izahlarda da görüleceği gibi; akademik dünyada ideoloji kavramının tanımı üzerinde uzlaşmış olan tek ve net bir tanımlama mevcut değildir. Zira anlam zenginliğine sahip olan ideoloji kavramının tek bir kavramsallaştırmaya sıkıştırılması kavramın çağrıştırdığı hususlara aykırı olacaktır.

3. Faşizm

1920-30'lu yıllarda bütünlükçü bir ideolojik yapıya sahip olmayan faşizm bir siyaset tarzı/biçimi ve popüler bir hareket olarak görülmüştür. Almanya'da Hitler, İtalya'da ise Mussolini dönemleri faşist rejimler olarak görülmektedir. Faşist rejimler bu süreçlerde genel olarak kendi düşüncelerini teori de hayat geçiremediler. Zira birçok hususun yanında ideolojiyi ve entelektüalizmi hor görmüşlerdir. Bu bağlamda faşizmi inceleyenlerin çoğunluğu faşistlerin eylem ve uygulamalarına bakıp faşizm hakkında kanaate ulaşmaya çalışmışlardır. Faşizmin benliğinde diktatöryel karizmatik lider odaklı ulusal yeniden doğuş vardır. Faşistler, kiliseye, kapitalizme ve sosyalizme düşman gözüyle bakmışlardır. Faşizm temel olarak geçmişteki efsanevi savaş temelli bir toplumu yüceltme eğiliminde olmuştur. Faşizmin siyasi tarzı fırsatçılık olmuştur. Hareketlerini geliştirmek ve ilerlemek için terör ve şiddeti motto olarak kullanmışlardır. Toplantı ve propagandalarını modern bir şekilde sanatsal dekoratiflerle yapmışlardır (Shively, 2021, s. 68; Aytaç, 2017, s. 129).

Yayla, faşizmi; "*disiplinli milliyetçiliğin devlete egemen olacak siyasal ideolojiye dönmüş hali*" şeklinde tanımlamıştır. Faşizmin merkezinde her bağlamda yekvücut olan organik bir toplum ile onun öncüleri olan kuvvetli bir devlet fikrinin olduğu bilinmektedir. Bireyciliği, birey merkezliliği teşvik eden, destekleyen her türlü düşünce ve düşünce kuruluşunu kati bir şekilde reddeder. Faşizm bir ulusu yüceltmeyi temel olarak baz alır. Toplumun liderine kayıtsız şartsız itaat etmesini arzular ve bu minvalde keskin tavır ve tutumlar takınmaktan geri çekilmez. Ekonominin tüm kilit kademelerini de uhdesinde bulundurmaya şiar eden faşizm, toplumların kendi kendilerini idame edemeyeceği desturunu da benimsemişlerdir. Ayrıca bu yapıda lider her şeyi bilen ve devleti temsil eden yegâne güç olarak bilinmektedir (Yayla, 2019, s. 97-98).

Birinci dünya savaşının bırakmış olduğu korkunç izler (ezilmişlik duygusu, kitlelerdeki yenilmişlik duygusu ve ekonomik buhran) faşizmin ortaya çıkmasında çok önemli bir yer edinmiştir. Yaşanılan ve içerisinde olunan siyasal, iktisadi ve toplumsal çöküntü bir ırk ve/veya bir devleti yücelterek ve bir düşman yaratılarak bu dar beşikten çıkılmayı hedef etmiştir. Faşizm eşitlik, toplum, özgürlük ve birey gibi bütün değer ve kurumların devlet yahut bir ırk içinde eritildiği, bahsi geçen ırk ya da devlet haricinde hiçbir örgütlenmenin mümkün olmadığı her şeyin devlet ve/ya ırk için olduğu siyasi bir ideoloji olarak tanımlamak mümkündür. Bir karşıt ideoloji olarak konumlanan faşizm, belirli teamüller ya da belirli vizyonlarla değil, salt karşıtlıklar üzerinden reaksiyoner şekilde kendisini inşa etmiştir (Bülbül, 2020, s. 301). Ayrıca faşizmin temelde dört özelliği bulunmaktadır. Bunlar; tekçilik, indirgemecilik, köktencilik ve komploculuktur (McClean, 1996, s. 177-178'den akt. Bülbül, 2020, s. 301).

Faşizm Mussolini İtalya'sında somutlaşmış Almanya'da ise Hitler Nazizm'i ismiyle somutlaşmıştır. Portekiz ve İspanya gibi ülkelerde ise Salazar ve Franco gibi faşizme eğilimli rejimlerde görülmüş ve bunlara binaen Şili'deki Pinochet yönetimi ve benzerlerini faşizm eğilimli rejimler olarak tasvir etmek mümkündür. Faşizm, kapsamlı, tutarlı ve bilimsel verilerle yola çıkan bir inanç sistemi değildir. Zira kendisine esin kaynağı olmuş düşünürleri bile hor görmüş, insan aklını yetersiz olarak kabul etmiştir. İnsan aklının ve dış dünyanın yetersiz olduğu kanısı hat safhaya ulaştığını iddia etmiştir. Bu hususla ilgili Schelling'in "*insanın bizzat kendisi en anlaşılmasız şeylerden biri iken, onun ve eyleminin dünyayı anlaşılır kılması*" imkânsızdır sözü referans verilebilir. Faşist düşüncenin harcında Hegel, Descartes ve Kant'a uzanan insan aklının ve bilinçli eylemlerinin koşulları değiştirebileceğine inanan felsefi çizgiye karşı keskin bir karşı çıkışın olduğu görülmektedir (Kışlalı, 2018, s. 142-143).

Faşizm, halkın aşağılanması, çöküşü veya mağduriyetine dair takıntılı bir fikir bütünüyle saflık, birlik ve enerji kültürüyle belirlenmiş olan siyasi bir davranış biçimi olarak ifade etmek mümkündür. Bu ideolojide geleneksel seçkinlerle gergin ve verimli bir işbirliği içerisinde çalışan bu işe kendisini vakfetmiş milliyetçi militanların temel olarak kitle partisi, demokratik hak ve özgürlükleri bertaraf etmiş, kurtarıcı bir şiddet ile kanuni ve/veya etik bir sınırlamanın olmadığı ülke içerisinde temizlik, ülke dışında ise yayılmacı bir hedef peşinden koşulmuştur (Paxton, 2020, s. 363).

İdeoloji kavramında olduğu gibi faşizmde de akademik arenada üzerinde uzlaşmış olan net ve tek bir tanımlama bulunmamaktadır. Genel olarak faşizmin İtalya'da Mussolini ile Almada ise

Hitler'le beraber somutlaştığı ifade edilmektedir. Ayrıca faşizmde lider ön planda olmuş, eşitlik, özgürlük, kişi hak ve hürriyetleri önem teşkil etmemekle beraber şiddet ve terörden faydalanmışlardır.

4. Neocleous'un Faşizme Bakışı

Neocleous, bu eserinde genel olarak faşizmin 1922-1945 yılları arasına sığdırılmaması gerektiği hususu üzerinde hareket etmektedir. Birçok faşizm çalışmasının İtalya'da faşist partisinin 1922-1923 yıllarında ortaya çıkmasıyla başladığını ve iki faşist diktatörün ölümüyle 1945 yılında bittiğini, faşist dönemin kapandığını izah ettiğini belirtmektedir. Faşizme böyle bir bakış açısının faşist çalışmalarının 1922-1945 yılları arasına sığdırılmasına sebep olmaktadır. Bu boyutuyla faşizmin fikirleri ve hareketlerinden ziyade faşist yönetimlerin kurum ve kuruluşlarını irdelemeye itmektedir. Böyle bir incelemenin sığ kalacağı, İtalyan ve Alman faşizmin doğasının ve ideolojik özünün irdelenmeyişi sonucunu ortaya çıkartmaktadır. Bülbül, (2020) faşizmin tarihte/geçmişte kaldığını düşünmenin doğru olmadığını belirtmektedir. Bugün faşizmin farklı fraksiyonlar aracılığıyla özellikle de Avrupa'da yeniden canlandığını iddia etmektedir. Shively, (2021) ise faşist ideolojinin İkinci Dünya Harbi ile yenilmesiyle örgütlü faşizmi büyük oranda bitirdiğini belirtmektedir. Ancak o günden bugüne değin örgütlü halk kesimlerinin modern değişim ve dönüşümlerin (yeni ırksal ve/veya etnik talepler ve/veya ülkelere göçle gelenlerin olması) ülke içerisinde kendi pozisyonlarını tehdit ettiklerinde faşizmin yankıları kendisini göstermiştir. Buna örnek olarak Amerika'daki Beyaz Güç Hareketi, Amerikan Nazi Partisi ve Avrupa'daki göç karşıtı eylemler/hareketler genel olarak faşist hareketlerle akrabalık göstermektedir. Bu hareketlerde modern değişime karşıtlık, heyecan veren bir lider ve şiddet bulunmaktadır. Bu iddialar Neocleous'un tezini doğrular niteliktedir. Yazarın tezini doğrulayan buna benzer akademik literatürde birçok değerlendirme bulunmaktadır. Bu bağlamda yazar, faşizmin kökenlerinin on dokuzuncu yüzyıla dayandığını, 1922 yılından önceki bazı eğilimlerin faşizmin gelişimine öncülük ettiğini belirtmektedir.

Bu çalışmada yazar, Avrupa'nın faşizme giden yolunu irdelemiştir. İrdelemesini herhangi bir örgüt, rejim veya parti üzerinden yapmamıştır. Neocleous'un Faşizm başlıklı çalışması beş bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde faşizmin genel olarak Aydınlanma Çağını ve Fransız Devrimi'ni hedef aldığını belirtmektedir. Bu fikrini savunma bağlamında Mussolini'nin faşizmin Fransız Devrimi'nin yanında olduğu her şeye karşı olduğu düşüncesi üzerinden temellendirmiştir. Farklı bir anlamda faşizmin Aydınlanma projesinin bitmeden ortadan kalkmasını hatta yıkılmasını sağlayacak bir hareket olarak tasvir etmektedir. Faşizm on dokuzuncu yüzyılda idealizm, rasyonalizm ve Aydınlanmanın öz politik projeleri olan Marksizm ve Liberalizm ile bir tartışma içerisinde ortaya çıktığını ifade eden Neocleous, faşizmin dayandığı argümanların merkezinde genel olarak anti-materyalist bir akıl düşmanlığını yattığını belirtmektedir. Genel olarak bu tartışmanın materyalizm ve rasyonalizmle alakalı olmadığını bu durumun mekanik versiyonu yahut pozitivizmle ilgili olduğunu belirten Neocleous, on dokuzuncu yüzyılın son on yılındaki ve yirminci yüzyılın ilk on yılında ortaya çıkan düşünsel gelişmelerin bu hususla ilgili hayati önem teşkil ettiğini ifade etmiştir. 1890'lı yıllar faşizmin ortaya çıkışı açısından merkezi olan husus Aydınlanma karşıtı bir duruştan ötürü bir başkaldırı olmuştur (Neocleous, 2018, s.17-18). Faşizm, Aydınlanma Çağının liberal değerlerinden tamamen bir kopuşu/eskiye götürmeyi temel olarak hedeflemiş ve bu doğrultuda da başta sosyalistler ve komünistler olmak üzere ideolojisini konumlandığı yerin karşısında kim varsa muhalifi kimse onların üzerinden silindir gibi geçmeyi hedeflemiştir (Erdem ve Erdem, 2016, s. 105).

On dokuzuncu yüz yılın son yılların faşizmin ortaya çıkışında önem teşkil etmesinin sebeplerinden birisi de Bergson ve Nietzsche gibi önemli düşünürlerin geleneksel felsefi problemlere karşı körüklemiş oldukları başkaldırının faşizmin yükselişi açısından önem teşkil ettiği yadsınamaz bir gerçektir. Burada asıl önemli olan şey başkaldırının siyaseti olmuştur. Bu başkaldırının daha önce değil de on dokuzuncu yüz yılda meydana gelmesi anlamlıdır. Zira faşizm her ne kadar Aydınlanma Çağına bir tepki olarak ortaya çıkmış olsa da Aydınlanma karşıtı bir felsefeden önce var olmuş uzun bir Maistre, Burke ve Carlyle gibi geri düşünürlerin geleneğini içermektedir. Belirtmek gerekir ki salt olarak bu geleneği faşizm olarak tarif etmek doğru olmaz. Faşizmin ortaya çıkışı yozlaşma, çöküş sistematik bir şekilde artan ümitsizlik ve bu durumun uygarlığın kendisini tehdit altında olacak kadar hâkim olmasını hissettirmesidir. Faşizmin kökleri *"anti-materyalist akıl-düşmanlığının ve işçi sınıfı siyasetinin gelişmesinin tarihsel rastlaşmasında yatar, zira faşizm, işçi sınıfını özel mülkiyete karşı ve bir insansal özgürleşme projesi için harekete geçirmeye çalışan komünist ve sosyalist güçlere bir*

tepki” olmuştur. Avrupa’da egemen sınıflar komünizm olasılığını ortadan kaldırmak için işçi sınıfını var olan politik ve toplumsal yapılara entegre etmeye çalışmış, muhafazakarlık ve kapitalizm ise demokrasi ile komünizmi bertaraf etmeye çalışmıştır. Faşizm de kitleleri “radikal gericilik” projesi için seferber etmeye çalışmıştır. Faşizm gericilik düşünce geleneğini bir devri sürdürmüştür. Ancak bu projeyi kökten yeni bir şekilde; anti-sosyalist, anti-komünist bir proje içerisinde kitleleri harekete geçirmiştir. Projesini tamamen pozitivizme başkaldırı üzerine dayandırmıştır. (Neocleous, 2018, s. 19-21). Neocleous, Le Bon’un 1890’da kitle davranışı psikolojisi üzerine hazırladığı çalışmalarıyla “*kolektif davranışa hükmeden yasalar*”ı ana hatlarıyla belirlemesinin başka türlü durumlarda rasyonel davranan bireylerin kalabalığın tesiri altında kaldığında irrasyonel davranışlarda bulduklarını belirtmiştir. Neocleous, Bon’un bu psikolojik tespitine faşizmin de kulak kabarttığı bir olgu olduğunu, kitleleri harekete geçirmek için kullandığını ifade etmektedir (Neocleous, 2018, s. 21-23). Le Bon yaşadığı dönem Fransa’da tanık olduğu sendikal eylemlerden etkilenmiş ve bu doğrultuda kalabalıkları korkunç, ilkel ve alçak olarak tasnif etmiştir. Bon’a göre kitleleri oluşturan birey/lerin hangi türden olursa olsun; karakterleri, zekâları, yaşama biçimleri birbirlerine ne kadar benzerse benzesin yahut ne kadar farklılık gösterirse gösterebilir kitleleşme sonucunda yalnızca tek bir olgu ortaya çıkar o da kolektif bir ruhtur. Bundan ötürüdür ki, bu kolektif ruhta her bir birey, yalnız başınayken düşünceği, davranacağı ve hissedeceği şeyden farklı olarak davranır, hisseder ve düşünür. Kitle içerisindeki birey/lerin davranışları kolektif irksal bilinçdışı tarafından yönlendirmeye ve yönetilmeye açık hale gelir (Kayaoğlu, 2003, s. 207). Kitlelerin yönlendirilmesinin psikolojik boyutlarının ortaya çıkması birçok ideolojinin bunu yakinen takip etmesini ve bunu kullanmasının önünü açmıştır. Faşizmin ana hatlarından birisi olan kitleleri yönlendirme hususu için bu bulunmaz bir nimet olmuştur yorumunu yapmak olağan olacaktır.

Neocleous, Marksizim revizyonun faşizmin düşünsel yolunun açılmasına yardımcı olduğunu ifade etmiştir. Ancak yazar burada birtakım yazarların/düşünürlerin marksizmden faşizme bir geçiş olduğunu, marksizm ve faşizmin yirminci yüzyılın kötülüğü olduğu şeklinde değerlendirmelerinin tamamen yanlış olduğunu, böyle bir inanışın tamamen boş bir inanış olduğunu, bu minvaldeki düşüncelerin faşizmi anlama çabasına set çektiğini ifade etmiştir (Neocleous, 2018, s. 29-30). Ayrıca Neocleous, “*Faşizmin Birinci Dünya Savaşını hayati bir tarihsel uğrak, tarihteki, tarihin dönmeyi reddettiği dönüm noktası olarak gördüğünü*” ifade etmektedir. 1918’den sonraki süreçte alehte yapılan politik antlaşmalar Avrupa’daki komünist hareketlerin gücüyle birleşince, cephede yaşanan fedalar ve yoldaşlık ölümün saygınlığına hiç bir şey katmamıştır. Ancak şehit asker kültürünün, savaş deneyimi mitinin ve Mussolini’nin siper iktidar olarak tasvir ettiği şeyin önemi faşist evrensel olarak savaşın rolünü değiştirmiştir. Faşizm için gerçekte tek savaş, tüm tikel savaşların geçiçi ve sınırlı parçalarını oluşturduğu evrensel savaştır. Genel olarak yazar, “*faşizmin gerçekleşmiş özü edimsel fiziksel savaş*” olduğunu belirtmekle beraber faşizmin ulusun topyekün seferber ederek insan yaşamını yıkmaya teşebbüs etmek olduğunu ifade etmektedir (Neocleous, 2018, s. 38-40). Farklı bir ifadeyle faşizm bütün ulusu tek bir fikir etrafından birleştirerek bir yıkıma sürükleyen kökleri on dokuzuncu yüzyılın sonlarına kadar dayanan bir ideolojidir. Bu ideolojinin temel argümanı insan yaşamını yıkmaya odaklı olmuştur.

İkinci bölümde yazar, ebedi savaş üzerindeki vurgunun savaşa kalkışan öznenin doğası hakkında birtakım sorulara neden olduğunu belirtmektedir. Bu soruların yanıtı ise genel olarak ulusta bulunmaktadır. Ayrıca burada belirtmek gerekir ki; ulus savaşın gerçek öznesi olarak sunulduğu andan itibaren sınıfsız bir toplum zemini sunmaktadır. Ezcümle ulus faşizmde merkezi bir yer taşımaktadır. Bu bölümde Neocleous, milliyetçiliğin faşizm açısından önemini genel hatlarıyla belirtmeye çalışmıştır. Bu bağlamda faşizm içerisindeki devletin doğası ve ırk vurgusunun boyutlarını irdelemiştir. Neocleous, faşizmin merkezi konumunda ulusun olduğunu ifade etmiştir. Mussolini’nin 1922’deki konuşmasında “*mitimizi yaratmış bulunmaktayız, “mitimiz ulustur, mitimiz ulusun büyüklüğüdür.”*” sözlerini bu doğrultuda kendisini desteklemek için belirtmiştir. Neocleous, Birinci dünya savaşında sosyalist olan Mussolini’yi milliyetçi Mussolini’ye sonrasında ise faşist Mussolini’ye döndüren böylesi bir değişikliğin tarihsel bir olay olduğunu ifade etmiştir. İtalya’nın savaşa girmesinin faşist devrimin başlangıcı olarak da kabul edilebilir, ayrıca büyük savaş miti ve şehit asker kültürü Mussolini’yi beslemiştir. Birinci Dünya Harbi öncesi, sırası ve sonrasındaki süreçte Avrupa ve İtalya’daki milliyetçi duyguların Mussolini’yi aşırı derecede etkilemiştir. Her ne kadar 23 Mart 1919’da İtalya’da örtülü faşizmin doğuşunun bizi faşizmi Birinci Dünya Harbinin bir sonucu olarak

değerlendirmeye itse de Mussoli'nin savaş öncesi pozitivizme başkaldırısı ve milliyetçiliğe biçmiş olduğu önem bu olguyu bu boyutuyla daha gerçekçi kılmaktadır. Zira Mussoli'nin eserinde ulusu kavramsallaştırma Birinci Dünya Harbi'nden çok önce yer almaktadır. Neocleous, bu hususta can alıcı nokta, bütün bunlarla beraber, bu milliyetçiliğin, Mussolini dönemin düşünsel kültürünün dilini benmisemesine dayanmasıdır; Birinci Dünya Harbi'nden sonraki ulus kavramı, önceki, Sorel Le Bon ve Nietzsche okumalarından esinlenen bir dil ve kavramlar aracılığıyla oluşturulmuştu ve devrimci milliyetçilik kavramı da köklerini onun ulusal duygunun önemi ve bunun içerisindeki kişiyi, ulusa bağladığı düşünülen duygusal güçler konusundaki kavrayışında bulunduğunu ifade etmektedir (Neocleous, 2018, s. 43-45).

Faşizmin temel düşüncesi ve doktrini her ne kadar on dokuzuncu yüzyıla dayansa da hepsinin bir araya gelerek bir şekil alması Birinci Dünya Harbi esnasında ve sonrasında, özellikle de devrim ve savaşın güçlü birleşmesiyle ortaya çıkmıştır. Faşizmi İtalya'da ve Almanya'da kendisini göstermesi başka bir ifadeyle ortaya çıkışı çok hızlı olmuştur. 1919 yılında İtalya'da Mussolini liderliğinde Faşist Parti kurulmuş ve Mussolini 1922'de başbakan olmuş, 1926 yılında ise tek partinin yönetmiş olduğu Faşist İtalya kurulmuştur. Naziler olarak da ifade edilen "Alman Nasyonel Sosyalist İşçi Partisi" 1919'da kurulmuştur. Hitler'in önderliğinde Mussolini'nin faşist yönetimi örnek alınmıştır. 1933'te Hitler Alman Şansölyesi olmuş ve akabinde ise Almanya'yı Nazi diktatörlüğüne dönüştürmüştür (Heywood, 2015, s.217). Neocleous, faşizm için evrensel devletin ve ırkın aynı işlevi gördüğünü belirtmektedir. Başka bir ifadeyle faşizmde ırk, ulus ve devlet fikirleriyle birleşerek bireyi daha yüksek bir tiple evrensel kuvvete bağlamak için ulusla birleşmektedir. Ulus gibi devlet ve ırkta faşist düşünce yapısında hayali topluluklar olarak görülmektedir. Faşist devlet düşmanlarına karşı ulusal gücü/birliği kullanarak kendi ideolojisine katkı sunar. Faşizm komünizme karşı mücadelenin bir parçası olarak milliyetçiliği kullanmıştır. Komünist devrimi önceleyen bir hareket olarak faşizm, milliyetçiliğin kendine dair sınıfın ötesinde bir öğreti olduğunu benimser ancak yine de sosyalizmin dili ve lifilerinden bazılarını da bünyesinde barındırdığını ifade eder Neocleous. (Neocleous, 2018, s. 63-67). Başka bir ifadeyle faşizm bireyciliğe ve bireyciliği benimseyen her türlü kurulaşa ve düşünceye karşıdır. Ayrıca faşizm, ulusu yüceltecek büyük bir önderin gerekliliğine inanmaktadır. Toplumun kendi kendisini yönetemeyeceğini bundan ötürü bir ırka ve bu ırkı savunacak ulu bir liderin etrafında kenetlenmesi gerektiğini iddia eder (Yayla, 2019, s. 97).

Üçüncü bölümde yazar, faşizm kendisini anti-Bolşevik ve anti-Marksist olarak dizayn ettiğini ifade etmektedir. Ancak bazı sebeplerden ötürü de sosyalizme bir bağlılığının olduğunu ifade eder. Bundan ötürü faşist sosyalizm yahut ulusal sosyalizmin doğasını incelemenin gerekliliğini önemser Neocleous. Burada genel olarak devrim ve kapitalizmi tartışmıştır. Faşizmin sloganları ve sosyalist dili ve bazen de argümanları benimsediğini/sahiplendiğini ancak bunları milliyetçi, muhafazakâr ve elitist niyetlerinden ziyade daha geniş bir perspektifte dâhil ederek sosyalizmin önemli öncülerini bir gericilik siyasetiyle dağıttığını ve muhafazakâr devrimcilerin eserlerine sırtını dayayarak kendisini kapitalizmin karşısında anti-kapitalist olarak tasvir eden faşist düşünce içinde tartışılmıştır. Bu bölümde temel argüman Marksizm ve faşizmin ortak bir zemine dayandığı iddiaya eleştirel bir bakış içerisinde geliştirmek olmuştur (Neocleous, 2018, s. 71-72). Faşizm kapitalizmin içinde bulunduğu yapısal bunalımlarla da ilişkilendirilmiştir. Faşizmin Marksist açıklamalardan hareket etmektedir. Bundan ötürü Marksistler, faşizmi mevcut olan krizlerin çözümü için sermaye sınıfı tarafından geliştirilen baskıcı ve otoriter bir çözüm yolu olarak kabul edilmiş olduğunu belirtmektedir (Aytaç, 2017, s. 129). Neocleous, faşizmin kendisini komünist bir devrimin karşısında konumlandığını ifade etmektedir. Faşist politik devrimi politik devrimin bir alternatifi olarak görmektedir Bu minvalde faşizm eşit ölçekte karşı bir devrimci mottosunda kendisini kurmaktadır. Burada Adolf Hitler'in kendisini devrimin karşısında bir devrimci olarak tasvir etmesi faşizm olgusu hakkında birçok şeyi açığa vurmaktadır. Bu tasvirle faşizm bir yanıyla 1918 Ekim Devrimi'ne ve önceki Ekim Devrimi'ne karşı bir devrim olarak konumlanmaktadır. Bütün bunlarla beraber daha sonra yapılacak devrimlerin önüne de set çekmiştir. Faşizmin mihenk taşında muhafazakar bir doğaya sahip olduğu olgusu da burada ön plana çıkmaktadır. Bundan ötürüdür ki liberal demokrasiler faşist rejimlerden memnun kalmışlardır. Bu hususa örnek olarak Lord Halifax 1937 yılında Hitler'e, kendisinin ve diğer hükümet akranlarını, "Fuhrer'i sadece Almanya'nın kendi içinde büyük bir iş başarmış olmakla kalmayıp, aynı zamanda komünizmi ülkesinde yok ederek komünizmin Batı Avrupa'ya giden yolunun da önünü kesmiş olduğunu ve Almanya'nın bu nedenle haklı olarak Batı'nın Bolşevizm'e karşı bir siperi olarak

görülebileceğini”n bilincinde olduklarını ifade etmiştir. Faşizmin politik bağlamda devrimci etkisi onun toplumsal bağlamda muhafazakar ve karşı devrimci benliğini açığa vurduğunu ifade eden Neocleous, bundan dolayı faşizmi muhafazakar devrimci geleneğin zirvesi olarak betimlemenin mümkün olduğunu belirtmiştir (Neocleous, 2018, s. 93-94).

Dördüncü bölümde yazar, bazı düşünürlerin faşizmin kendiliğinden kapitalizme bağlı olmadığını genel olarak moderniteye olan yönelimlerinden dolayı devrimci olduğunu ifade etmektedir. Bu duruma örnek olarak Neocleous, *“Ralph Dahrendorf, Nazizm’i Nazi liderlerini kendilerini açıkça ifade ettikleri geleneksel kırsal yaşama duydukları aşka ve moderniteye duydukları nefrete rağmen, ‘gelenekten bir kopuş’ ve dolayısıyla da ‘moderniteye yönelik güçlü bir atak’ olarak”* betimlediklerini vermiştir. Bu açıklama doğrultusunda Nazizm’in Almanya’daki modernleştirme sürecinde önemli bir rol oynadığı bir gerçektir. Grigor’un da aynı minvalde İtalya’nın modernleşmesinde faşizmin önem teşkil ettiğini ifade etmiştir. Bu duruma karşın yine bazı düşünürlerde *“faşizmi gerici uğrağının en iyi onun geleneksel bir düzene ve mitsel geçmişe geri dönme arzusunda kavranacağını”*, ve son kertede sağ cenahın geleceğe bakma arzusunda olmadığını, moderniteye nihilist bir düşmanlığı ifade ettiğini belirtmiştir. İtalya ve Almanya’daki faşizmin moderniteye bakışını Neocleous *“gerici modernizm”* kavramı üzerinden değerlendirmiştir. Neocleous *“hem moderniteye hem de mitleştirilmiş bir geçmişe bir bağlılığı ifade eden faşizm, hem modern hem de gerici”* olduğu iddiasını bu bölümde işlemektedir (Neocleous, 2018, s. 101-102). Başka bir deyişle faşizm, modernleşmenin yaratmış olduğu huzursuzluğa ve sosyalist düşüncelerin güçlü bir alternatif olarak ortaya çıkışına bir tepki olarak ortaya çıktığını söylemek mümkündür. İlerleme inancının temel dayanağı olan özgürlük, eşitlik, bireycilik ve en önemlisi de akılcılık gibi hususların reddinin faşizm için belirleyici bir husus olduğu bir gerçekliktir (Aytaç, 2017, s. 129). Neocleous, faşizmin *“Aydınlanmaya karşı gerici karşı-devrimci düşüncenin, yirminci yüzyılın kökten değişikliğe uğramış koşullarında gerçekleşmiş olan son nokta”* olarak tasvir etmektedir. Modernite olgusuna ait olan yine modernite için ancak modernitenin özgürleştirici potansiyeline karşıt bir eylem olarak faşizmin kitleleri kendilerine karşı seferber ettiğini ifade etmektedir. Bu durum farklı bir dünyaya duyulan insan arzusunun ele geçirmektedir. Fakat Aydınlanmanın felsefi ve politik projesi ile özgürleşmeyi terk ederek rasyonelleşmenin gerçekten de rasyonel olmasına müsaade etmeyi kabul etmemektedir. Neocleous, modernitenin içerisinde her ne kadar örtük olsa da kısmen de özgürleştirici bir potansiyelin olduğunu ifade etmekte ve bu durumu faşizmin engellediğini belirtmektedir. Rasyonelleşmenin hali hazırda gerçekten de rasyonel olmadığından ötürü, eski dünyanın izleri ancak mevcut halimizde bir düzelme olarak görülmesi mümkündür. Zira *“rasyonel bir toplumun inşasına katılmayı reddeden, ama ne var ki böyle bir rasyonel toplum arzusunun ele geçiren faşizm, şanlı ve homojen bir ulusa ve doğal düzen olarak kavranan mitsel bir geçmişi yeniden zapt etmeye çalışmaktan başka bir şey”* yapamayacağını ifade etmektedir Neocleous. (Neocleous, 2018, s. 119-120).

Beşinci ve son bölüm olan burada yazarın temel olarak ilgilendiği hususun faşist iktidarların faşizmi hangi ölçüde politikalar ile yönettiği olmamıştır. Faşist düşüncesinin içerisinde olan *“yeşil hattı”* tasvir etmek ve bu hattı geriye götürerek bu fikrin izdüşümlerini irdelemek olmuştur. Neocleous, yeşil hattın her ne kadar çevreci olarak görülsede aslında ideolojik olarak faşizmin doğaya saygı duymadığını, doğayı sadece tinselleştirip kutsadığını ifade etmektedir. Faşizm için doğa ve insan arasındaki felsefik ayrımın bilimin ve rasyonalist felsefenin yapay bir ürünüdür. Bu husus özellikle kendisini nazi faşizminde gösterir. Nazi faşizminde insanlık olgusu bir biyolojik saçmalık olarak tasvir edilmekte ve insanın salt doğanın bir parçası olarak görülmesi gerektiği hususu ön plana çıkmaktadır. Neocleous bu durumu *“özel olarak dinsel kavrayış, insanın doğaya hükmedebileceğini ileri sürerek değil de doğayı birliğin öznesi ve yaşamın yasa koyucusu olarak koyarak, bilim ve din arasındaki cepheleşmenin yanı sıra felsefi ve teolojik düalizmlerin de üstesinden gelmek üzere doğa fikrini”* kullandığını ifade ederek belirtmektedir (Neocleous, 2018, s. 123-125). Başka bir ifadeyle faşizm insanları temel olarak biyolojik birer varlık olarak görmektedir. Bundan ötürü akılcılıktan/akıldan ziyade içgüdülerin ve duyguların belirleyici unsunlar olduğuna inanmaktadır. Bu yüzden ki insanlar arasındaki eşitsizlikleri gerekli ve doğal olarak görmektedir. Böylesi bir düşünce toplumun organik bir bütünlük içerisinde tasarlanmasını ve birey/lerin bu bütünlük içerisine dâhil edilmesini benimsemektedir (Bülbül, 2020, s. 129).

Neocleous, faşizmin görünürdeki temel amacının yeni bir insan yaratmak olduğudur. Bu yaratmak istediği insan prototatifi; yetenekli, yaşam dolu, erkeksi ve sağlıklı üstün bir insandır. Yeni tip insanları yaratma hususunda tüm faşistler “*bazı insanların hayvanlardan ya da hatta en azından doğanın bir parçası olan bitkilerden daha aşağı*”da olduklarını belirtmektedirler. Bu durum da “*bazı insanları hayvanlardan daha aşağı olarak kavramın sonucu da onlara ölçülecek, test edilecek, üzerinde deney yapılacak nesnelere gibi*” davranılmasının olağan bir durum olduğu sonucunu çıkartmışlardır (Neocleous, 2018, s. 138). Bazı insanların kendilerine insan öznesi olarak bakmaması gerektiğini salt olarak yönetimin alt-insan politikası olarak görmeleri gerektiği faşizmin bu bağlamdaki özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu olguya göre insan bedeni her ne kadar sağlıklı ve faşizmin ideolojisi çerçevesinde eğitime duyarlı olursa olsun bir ceset olmaktan öteye gitmemektedir (Kışlalı, 2018, s. 144). Neocleous, faşizmdeki doğal olan ve doğanın temel görevinin bu husus olduğunu ifade etmektedir. Bu geri dönmenin uygarlık öncesi toplumsal bir geri dönüş olacaktır. Ezcümle barbarlığa geri dönüş. Yazar, “*insan arzusunu gerçekten özgürleştirmeyi ve insanlığı halen varlığını sürdüren sömürü güçlerinden ve tahakküm pratiklerinden kurtarmayı başaramayan faşist, insan arzusunu ezmenin bir aracı olarak doğayı yardıma*” çağırıldığını belirtmektedir. Faşizmin propagandasındaki doğa aşkının başarılı olamayan bir uygarlık karşısında örtülü bir gerici olduğunu, duyguların gerçekten de özgürleştirme hususundaki başarısızlığına karşı gerici bir sapma olduğu tespitini yapmaktadır. Faşizm doğal yasaları toplumsal alana aktarmış ve bu alanı ebedi bir savaş alanı yahut hayata kalma mücadelesi olarak benimseyerek iki hususta sivrilmiştir. İlk olarak “*normal ile patolojik, doğal ve doğaya aykırı arasındaki ayrımın ölçülmesi, karşılaştırılması, istatistiksel analizi ve yönetimi*” ikinci olarak ise “*genellikle toplumsal bedene dâhil olarak kavranan doğaya aykırı olanın yabancı ve dolayısıyla da düşman olarak tanımlanması*” olmuştur. Bu iki hususta aynı noktaya parmak basmaktadır; insan arzusuna ve bedenine acımasızca davranılması ve “*savaşı toplumsal bedenin ebedi fenomeni olarak*” tasvir edip, varoluşsal olarak en yüksek şeyin düşmanın ölümü olmasıdır. Neocleous bu değerlendirmeler sonrasında faşizmi “*kafayı ölümle bozmuş bir ideoloji*” olarak tasvir etmiş ve bu doğrultuda “*öldürüyorum, öyleyse varım. Ölüyorum, öyleyse vardım*” sözlerinin faşizmin temel ilkesi olduğunu, “*faşizmin en büyük başarısı, o halde, bir cesetler yığındır, tarihiyle insan yıkımının bir kataloğu*” olduğunu belirtmiştir (Neocleous, 2018, s. 138-140).

Sonuç Yerine

Kitap analizi yapılmadan önce ideoloji ve faşizm kavramları küt kaynaklardan izah edilmeye çalışılmıştır. Beş bölümden oluşan kitabın her bölümünün incelemesi ayrıntılı şekilde yapılarak yazarın faşizme bakış açısı irdelenmiştir. Yazar genel olarak kitabın kurgusunu faşizmin İtalya’da başlayıp, Almanya’da bitmediği olgusu üzerine kurmuştur. Faşizmin ortaya çıkış sebebini ise yozlaşma, çöküş ve sistematik olarak artan ümitsizlik ve bu ümitsizlik karşısındaki durumda uygarlıkların kendisini tehdit altında hissetmesi olarak belirtmektedir. Yazar, faşizmi modern sanayi kapitalizminin üretmiş olduğu bir ideoloji olarak tasvir etmektedir. Faşizmin temel olarak üç kavrama dayandığını belirtmektedir. Bu kavramlar ulus, doğa ve savaştır. Toplumsal ve siyasal tüm sorunları tarihten silmeyi temel gaye olarak benimseyen faşizm bu boşluğu ise ulus ve savaşla doldurmaktadır. Neocleous faşizmin, komünizmi önlemeyle uğraştığını belirterek, toplumları agresif bir milliyetçilikle harekete geçirmeyi hedefleyerek, modernite olgusunun birtakım özelliklerini uhdesine alarak gerici politikaları için kullanarak hedefine ulaşmaya çalıştığını belirtmektedir.

Mark Neocleous, faşizmi modernite ile kapitalizmin sosyal ve politik çelişkileri arasına yerleştirmektedir. Birçok yönden Aydınlanmanın başlıca siyasi projesine bir tepki olarak gördüğü Faşizm, Marksizm ve Liberalizm gibi toplumsal özgürleşme ideolojilerinin hareketlerini şiddetle bastırmak için üç merkezi kavrama; savaş, doğa ve ulusa odaklanmıştır. Sonuç olarak bu kitapta Neocleous, tarihi bir metin kaleme almamıştır. Burada yaptığı şey faşizmin 1922-1945 yılları arasında başlayıp biten bir husus olmadığını ve bu doğrultuda faşizmi bu tarih aralığından çıkartarak öncesinde ve sonraki süreçlerde devam eden bir ideoloji olarak tanımlamıştır.

Kaynakça

- Aytaç, M. (2017). Dünya Görüşü ve İdeoloji. Y. Taşkın içinde, *Siyaset: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler* (s. 105-137). İstanbul: İtişim Yayınları.
- Bülbül, K. (2020). *Siyaset Bilimi: Kavramlar, Kurumlar, İdeolojiler*. Ankara: Adres Yayınları.
- Eagleton, T. (2020). *İdeoloji*. (M. Özcan, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Erdem, D. ve Erdem, Ç. (2016). İtalya’da Faşizmin Yükselişi ve Antonio Gramsci’nin Faşizm Karşıtı Strateji Ve Taktikleri. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 103-127.
- Gökçe, A. F. ve Aksu, M. (2020). Otoriter Ülkelerde Devlet Terörü: Çin Halk Cumhuriyeti Üzerine Bir Değerlendirme. 3. *Uluslararası İnsan Çalışmaları Kongresi Tam Metin Kitabı* (s. 192-206). Ankara: Bidge Yayınları.
- Gökçe, A. F. (2021). *Siyaset Bilimi: Kavram ve Tanımlar*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Griffin, R. (2020). *Faşizmin Doğası*. (A. Selman, Çev.) İstanbul: İtişim Yayınları.
- Heywood, A. (2013). *Siyaset*. (B. B. vd., Çev.) Ankara: Adres Yayınları.
- Heywood, A. (2015). *Siyasi İdeolojiler*. (A. K. vd., Çev.) Ankara: Liberte yayınları.
- Kayaoğlu, A. (2003). Kitlenin Psikolojisi ya da Sosyal Psikolojinin 'Kitle'si: Kitlede Yeni Bir Anlayışa Doğru. *Kurgu Dergisi*, 20(1), 205-218.
- Kışlalı, A. (2018). *Siyasal Sistemler: Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Mannheim, K. (2016). *İdeoloji ve Ütopya*. (M. Okyayuz, Çev.) Ankara: Nika Yayınevi.
- Mardin, Ş. (2018). *İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Neocleous, M. (2018). *Faşizm*. (D. B. Kılınç, Çev.) İstanbul: NotaBene Yayınları.
- Paxton, R. (2020). *Faşizmin Anatomisi*. (H. A. Atay, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Rehmann, J. (2020). *İdeoloji Kuramları: Yabancılaşmanın ve Boyun Eğmenin Güçleri*. (Ş. Alpagut, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.
- Sancar, S. (2020). *İdeolojilerin Serüveni: Yanlış Bilinç ve Hegemonyadan Söyleme*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Shively, W. (2021). *Güç ve Tercih: Siyaset Bilimine Giriş*. (H. Özdemir, Çev.) Ankara: Serbest Akademi Yayınları.
- Yayla, A. (2019). *Siyaset Bilimi*. Ankara: Adres Yayınları.

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

MEZUN PİLOTLARIN MESLEKİ BAĞLILIKLARININ EKİP
KAYNAK YÖNETİMİ (EKY) BECERİLERİ ÜZERİNE ETKİSİNİN
İNCELENMESİ¹

Erdem AYDIN²
Mustafa KESEN³

Geliş/Received: 02.02.2024

Kabul/Accepted: 04.03.2024

DOI: <https://doi.org/10.58724/assam.1428865>

Öz

Günümüze kadar vuku bulmuş uçak kazalarındaki soruşturmaların raporlarına bakıldığında, bu kazaların %80'e varan oranda insan hatalarından kaynaklandığı sonucuna varılmıştır. Havacılık alanında kullanılan ileri teknoloji otomasyon sistemlerine rağmen kaza sayılarındaki artış, araştırmaların insan faktörü üzerine yoğunlaşmasına neden olmuştur. Bu bağlamda havacılıkta temel hedefi insandan kaynaklanan hataların yönetilmesi ve böylelikle insan faktöründen kaynaklanan kazaların önlenmesini amaçlayan ekip kaynak yönetimi programları dizayn edilmiştir. Bu çalışma uçuş organizasyonlarından yeni mezun olmuş pilotların mesleklerine olan bağlılıklarının uçuş operasyonlarını verimli ve etkin bir biçimde icra etmelerine en büyük katkı sağlayan ekip kaynak yönetimi becerileri üzerine etkilerini ölçmek amacıyla yapılmıştır. Araştırmanın ana kütlesi Türkiye'de faaliyette bulunan bir havayolu şirketinin uçuş okulundan yeni mezun olan pilotlardan oluşmaktadır. 107 mezun pilottan anket tekniği ile veriler toplanmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre mesleki bağlılık alt bileşenlerinden olan duygusal bağlılık, ekip kaynak yönetimi becerileri üzerinde pozitif yönde anlamlı bir etkiye sahiptir. Bu sebeple mesleki bağlılığın pilotlarda aranması gereken bir özellik olması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca yeni mezun pilotların mesleğe karşı duygusal bağlılıklarının yaşa göre farklılık gösterdiği ve mesleklerine olan devam bağlılıklarının medeni duruma göre değiştiği tespit edilmiştir. Mesleki bağlılık ve ekip kaynak yönetiminin eğitim durumuna ve cinsiyete göre ise değişmediği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Ekip Kaynak Yönetimi, Havacılık, İnsan Faktörü, Mesleki Bağlılık, Pilotlar

INVESTIGATION OF THE EFFECT OF PROFESSIONAL COMMITMENT OF
GRADUATE PILOTS ON THEIR CREW RESOURCE MANAGEMENT SKILLS

Abstract

When the investigation reports of aircraft accidents that have occurred to date are examined, it has been concluded that up to 80% of these accidents are caused by human related factors. Despite the advanced technology automation systems used in aviation, the increase in the number of accidents has caused research to focus on the human factor. In this context, crew resource management programs have been designed in aviation, whose main goal is to manage human errors and thus prevent accidents caused by human factors. This study was conducted to measure the effects of pilots' commitment to their profession, newly graduated from flight organizations, on their crew resource management skills, which contribute most to their ability to perform flight operations efficiently and effectively. The main population of the research consists of pilots who graduated from the flight school of an airline company operating in Turkey. Data was collected from 107 graduate pilots using

¹ Bu çalışma, ilk yazarın Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamladığı yüksek lisans tez çalışmasından üretilmiştir.

² Bilim Uzmanı, ORCID:0009-0004-6486-5967 E-mail: aydinerdem50@hotmail.com

³ Prof. Dr. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, ORCID: 0000-0003-1907-7748 E-mail: m_kesen@hotmail.com

Hakem değerlendirmesi: Dış Bağımsız.

Yazar Katkısı: Yazarlar eşit oranda katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Etik onay gerektirmeyen çalışmadır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind.

Author Contributions: Authors contributed equally.

Ethics Approval: This is a study that doesn't require ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

the survey technique. As a result of the study, it was concluded that affective commitment, one of the subcomponents of professional commitment, has a positive and significant effect on crew resource management skills. Therefore, it is considered that professional commitment should be a characteristic that should be sought in pilots. In addition, it has been determined that the affective commitment of newly graduated pilots to the profession varies according to age and their continuance commitment to their profession varies according to marital status. It has been observed that professional commitment and crew resource management do not vary according to educational level and gender.

Keywords: Crew Resource Management, Aviation, Human Factor, Professional Commitment, Pilots

1.Giriş

Ekip kaynak yönetimi (EKY), bir uçuşu güvenli bir şekilde gerçekleştirmek için mevcut olan tüm kaynakların genel ismidir ki bunlar operasyona dâhil olan insan kaynaklarını, donanım ve enformasyonun etkili şekilde kullanımını ve yönetilmesini ifade eder. EKY, insan/makine ara yüzünü optimize etme ve bunlara eşlik eden kişilerarası ilişkiler, ekip oluşturma, bakım, bilgi transferi, problem çözme, karar verme, durumsal farkındalığı sürdürme ve otomatik sistemlerle uğraşma gibi faaliyetleri yönetmenin bir yoludur (Advisory Circular, 2004). Başka bir ifadeyle EKY emniyetli uçuş operasyonları ifa etmek için mevcut tüm kaynakları (ekipman, sistemler ve insanlar) verimli bir şekilde kullanmak amacıyla uçuş operasyonlarını yürütmek için insan faktörleri bilgi ve becerilerinin uygulanmasıdır (Mulyanto vd., 2021).

EKY, pilotların hatalarını önleyerek veya yöneterek havacılık güvenliğinin iyileştirilmesini sağlamaya yönelik bir "insan faktörleri" yaklaşımıdır. İnsan faktörleri, insan yetenekleri ve limitleri hakkında daha fazla bilgi elde etmek ve bu bilgileri güvenli ve etkili insan performansı sağlama amacıyla ekipman, sistem, tesis, prosedür, iş, ortam, eğitim, personel ve personel yönetimine uygulamak için çok disiplinli bir çabayı ifade eder. Bu yaklaşım kapsamında pilotlar, kanaat veya eylemlerdeki olası hataları öngörmek ve böylece kazaları ve olayları önlemek için gerekli eylemleri gerçekleştirmek üzere eğitilir (United States General Accounting Office, 1997).

Havacılık sektöründe gerçekleştirilen uçuşların emniyetli ve verimli olarak icra edildiği operasyonlar incelendiğinde, EKY eğitiminin başarılı bir şekilde uygulandığı ve bu becerileri yüksek olan kabin ekiplerine (pilot ve kabin memurları) sahip havayolu şirketlerinin başarısı dikkat çekmektedir. Bu şirketlerdeki uçuş ekiplerinin mesleklerine olan bağlılıklarının bu duruma katkısının azımsanamayacağı da bu hususun kök nedenlerini araştırırken yapılan mülakatlarda gözlemlenmektedir.

EKY becerilerinin kazanılması ve dolayısı ile uçuş emniyetine pozitif katkı sağlayacağı değerlendirilen konular üzerindeki çalışmalar aralıksız devam etmektedir. Yapılan çalışmalara bir katkı olarak bu çalışmanın amacı uçuş ekiplerinin mesleki bağlılığın EKY becerileri üzerine etkisinin araştırılmasını sağlayarak uçuş emniyetine katkısının önemini ortaya çıkarmaktır.

Mesleki bağlılığın EKY becerileri üzerine etkisini ölçmekteki temel amaç, EKY becerilerini artıran ve geliştiren her bir unsurun havacılık operasyonlarının verimli ve emniyetli icra edilmesine doğrudan katkı sağlayacağına yönelik kuvvetli inançtır. Çalışmada güdülen bir diğer amaç, pilot adaylarının seçilmesinde mesleki bağlılığı yüksek adayların seçilmesinin daha uygun aday olup olmayacağına yönelik verilecek karara destek noktası oluşturmaktır. Araştırma değişkenleri arasındaki ilişkilerin literatürde ilk defa incelenmesi, çalışmanın ilgili alanyazına katkı sağlaması açısından önemlidir.

Çalışmada ilk olarak EKY kavramı tanımlanmış ve öneminden bahsedilmiştir. Ardından mesleki bağlılık kavramı özetlenmiş ve EKY ile mesleki bağlılık arasındaki muhtemel ilişkiye vurgu yapılmıştır. Ardından ise yeni mezun pilotların mesleklerine olan bağlılıklarının EKY becerilerine olan etkilerinin ne yönde ve hangi ölçüde olduğunu ortaya koymak amacıyla bir anket çalışması yapılmış, araştırma bulguları ve yorumlara yer verilmiştir. Çalışmada elde edilen saha araştırması sonuçlarının teorik ve pratik açıdan alanyazına ve uygulayıcılara katkılar sunacağı düşünülmektedir.

1.1.Ekip Kaynak Yönetimi ve Önemi

Sivil havacılık hava yolu taşımacılığı sektöründe meydana gelen ve ölümlerle sonuçlanan kazaların %60'ının insan hatası sebebiyle başladığı ve bu kazaların %70'ten fazlasına doğrudan insan hatasının neden olduğu, günümüze kadar gelen uçak kazaları sebepleri analizlerinde rapor edilmiştir. Ancak insan hatasının sıfıra indirilmesi mümkün değildir. Bunun nedeni ise insanların doğası gereği her koşulda ve/veya durumda, özellikle de stres altında hata yapma potansiyeline sahip olmasıdır (İnan, 2018). Kaza inceleme sonuç raporlarında, kazaların çoğunun insan hatası diyebileceğimiz kişiler arası iletişim, karar verme ve liderlikteki başarısızlıklardan kaynaklı olduğu belirtilmiştir (Cooper vd., 1980). Bu sebeple uçuş güvertesindeki insan kaynaklarından daha iyi yararlanılarak “pilot hatasını” azaltmak için ekiplerin eğitim sürecine EKY eğitimi adı altında bir kavram getirilmiştir. EKY eğitim programları Amerika Birleşik Devletleri'nde başlayarak tüm dünyada yaygınlaşmaya başlamış ve havayolu taşıyıcılarının çoğu, uçuş operasyonlarının kişilerarası yönlerini geliştirmek için yeni eğitim programları geliştirmeyi taahhüt etmiştir (İnan, 2018).

EKY, güvenli ve verimli bir operasyon icra etmek için uçuş ekibi personeli tarafından mevcut tüm kaynakların etkili bir şekilde kullanılarak, uçuş esnasında oluşabilecek hatayı azaltmak, stresi önlemek ve verimliliği artırmaktır. EKY'nin tarihsel dönüşümü gözden geçirildiğinde, teknolojinin gelişimi ile uçuş veri kayıt cihazlarının (FDR) ve kokpit ses kayıt cihazlarının (CVR) modern jet uçaklarına tanıtılmasının ardından uçak kazalarının nedenlerine ilişkin yeni anlayışlara bir yanıt olarak geliştirilmiş olduğu görülmektedir. Bu cihazlardan toplanan bilgiler, birçok kazanın, uçağın veya uçak sistemlerinin teknik bir arızasından veya pilotların hava aracını kullanma becerilerindeki bir yanlıştan veya mürettebatın teknik bilgi eksikliğinden kaynaklanmadığını, aksine; mürettebatın kendilerini içinde buldukları duruma uygun şekilde düzeltici uygun tepkiyi/yanıtı verememelerinden kaynaklandığını göstermiştir. Örneğin, uçuş ekibi üyeleri ve diğer taraflar (ATC/ Dispatcher etc.) arasındaki yetersiz iletişim, durumsal farkındalığın kaybına, uçaktaki takım çalışmasının bozulmasına ve nihayetinde ciddi bir olay veya ölümcül bir kazayla sonuçlanan yanlış bir karar veya kararlar dizisine yol açabilmektedir. Bu sonuçlara dayanarak, mürettebat becerilerindeki görünen eksikliği gidermek amacıyla, çoğu havayolu şirketi tarafından uçuş kokpit yönetimi tekniklerinde ek eğitim başlatılmıştır. Bir deneme ve geliştirme döneminin ardından, yeni eğitimin benimsediği teknikler toplu olarak EKY olarak tanınmıştır. EKY konseptinin önemi ve eğitimin daha güvenli ve daha verimli hava taşıtı operasyonlarının teşvik edilmesindeki faydası artık dünya çapında kabul görmüştür (Aviation Safety, 2021). Kazaların nadiren birbirine benzediği gerçeğine rağmen, araştırmalar kazalarda bir dizi “tipik uçak mürettebatı hatasından” bahsedebileceğini göstermektedir. Bu "standart hataların" başında şunlar yer almaktadır (Dan– Cristian, 2011:368):

- Durumsal farkındalık kaybı,
- Uçuş kurallarının ve yönetmeliklerinin ihlali,
- Yaygın olarak bilinen güvenli prosedürlere uyulmaması,
- Yetersiz muhakeme veya karar verme,
- Küçük mekanik problemlerle meşgul olma ve
- Yetersiz liderlik.

Görülebileceği gibi, yukarıda bahsi geçen standart hataların arasında “bilgi” ile ilgili bir hata yer almamaktadır. Bunun nedeni, tüm uçuş ekiplerinin bilgi, motor beceriler ve tıbbi uygunluk açısından periyodik olarak test edilmesidir. Eksik olan şeyler, tutum, stres yönetimi, iletişim, takım çalışması gibi EKY becerileri denilebilecek alanlardaki eğitimlerdir (NTSB, 1978).

Uçuş operasyonunun etkili ve emniyetli bir şekilde icra edilebilmesinde, uçucu ekip üyesi olarak adlandırılan kokpit ve kabin ekiplerinin yansıra uçuş operasyonun değişik aşamalarına dahil olan hava trafik kontrolörleri, bakım personeli, hava aracı sevk personeli ve yer hizmetleri personeli de önemli katkılar sağlamaktadırlar. Bu nedenle; uçuş operasyonu boyunca katkısı ve dahli bulunan insan unsurunun bir takım fizyolojik ve psikolojik limitlerini ve mevcut kaynakları nasıl yönettiğini “insan faktörleri” disiplini altında incelenmektedir (Şekerli, 2006). İnsan faktörleri, insanın çalışma ve yaşam ortamlarındaki insanlarla ve makinelerle, ekipmanlarla ve prosedürlerle olan ilişkilerini ifade eder ve

insanoğlunun havacılık sistemi içerisindeki genel performansını içerir. İnsan faktörleri, genellikle sistem mühendisliği çerçevesinde entegre olan insan bilimlerinin sistematik uygulamasıyla insanların performansını optimize ederek güvenlik ve verimliliği artırmayı amaç edinmiştir. İnsan faktörleri esasen mühendislik, psikoloji, fizyoloji, tıp, sosyoloji ve antropometri dâhil birçok disiplini kapsayan çok disiplinli bir alandır. Havacılık sisteminde insanı operasyonun merkezine alır ve onun davranışı ve performansını, karar verme sürecini ve diğer bilişsel süreçlerini inceler. Böylelikle bu başlıklarla uyumlu olarak uçuş kontrollerinin ve uçak içi cihazlarının ekranlarının tasarımı, uçuş güvertesi ve kabin düzeni, bilgisayarların iletişim ve yazılım yönleri, haritalar, çizelgeler, belgeler ve bunların yanı sıra personel seçimi ve eğitiminin iyileştirilmesi gibi alanları da göz önünde bulundurmaktadır (UK CAA, 2022).

1.2.Ekip Kaynak Yönetimi'nde İnsan Faktörleri

İnsan faktörleri kavramının birçok farklı tanımı vardır. Örneğin, bir mühendis insan faktörlerini kokpit içerisinde uçuş kontrollerinin ve aletlerin konumlandırılması (insan makine arayüzü) olarak değerlendirecektir. Bir psikolog, pilotun stresle nasıl başa çıktığı, nasıl iletişim kurduğu ve mevcut kaynakları (EKY) nasıl yönettiği olarak tanımlayacaktır (Reinhart, 2007). Daha öncesinde de ifade edildiği üzere, bugüne kadar meydana gelmiş olan pek çok kazanın sonuç raporlarına bakıldığında insan hatalarının %80 gibi yüksek bir oranda olduğu yani kazaların oluşumunda önemli bir rol oynadığı tespit edilmiştir. Uçuş operasyonunun etkili ve emniyetli bir şekilde icra edilebilmesinde, uçucu ekip üyesi olarak adlandırılan kokpit ve kabin ekiplerinin yansıra uçuş operasyonun değişik aşamalarına dahil olan hava trafik kontrolörleri, bakım personeli, hava aracı sevk personeli ve yer hizmetleri personeli de önemli katkılar sağlamaktadırlar. Bu nedenle; uçuş operasyonu boyunca katkısı ve dahli bulunan insan unsurunun bir takım fizyolojik ve psikolojik limitlerini ve mevcut kaynakları nasıl yönettiğini "insan faktörleri" disiplini altında incelenmektedir (Şekerli, 2006). İnsan faktörleri, insanın çalışma ve yaşam ortamlarındaki insanlarla ve makinelerle, ekipmanlarla ve prosedürlerle olan ilişkilerini ifade eder ve insanoğlunun havacılık sistemi içerisindeki genel performansını içerir. İnsan faktörleri, genellikle sistem mühendisliği çerçevesinde entegre olan insan bilimlerinin sistematik uygulamasıyla insanların performansını optimize ederek güvenlik ve verimliliği artırmayı amaç edinmiştir. İnsan faktörleri esasen mühendislik, psikoloji, fizyoloji, tıp, sosyoloji ve antropometri dâhil birçok disiplini kapsayan çok disiplinli bir alandır. Havacılık sisteminde insanı operasyonun merkezine alır ve onun davranışı ve performansını, karar verme sürecini ve diğer bilişsel süreçlerini inceler. Böylelikle bu başlıklarla uyumlu olarak uçuş kontrollerinin ve uçak içi cihazlarının ekranlarının tasarımı, uçuş güvertesi ve kabin düzeni, bilgisayarların iletişim ve yazılım yönleri, haritalar, çizelgeler, belgeler ve bunların yanı sıra personel seçimi ve eğitiminin iyileştirilmesi gibi alanları da göz önünde bulundurmaktadır (UK CAA, 2022).

1.3.Mesleki Bağlılık

İngilizce dilinde "meslek" kelimesinin, "career, occupation, work, profession" kelimeleri ile ifade edildiği ve yazın taramalarında birbirinin yerine kullanılabildiği ve herhangi birinin "meslek" kavramını aynı ölçüde tanımladığı belirtilmektedir (Meyer vd., 1993). Bir diğer kavram olarak bağlılık ise bireyin ya tutumsal ya da davranışsal bir temele dayandırarak mesleğini devam ettirmesi olarak tanımlanmaktadır (Bayram, 2005). Alan yazın incelendiğinde, mesleki bağlılık konusuyla ilgili ilk kavramın 1971 yılında Greenhaus tarafından tanımlandığı görülmektedir. Günümüzdeki manasıyla ilk defa Morrow (1983) tarafından geliştirilen ve beş faktörden oluşan bir bağlılık modeli olarak kavramsallaştırılmıştır (Tak ve Aydemir, 2009). Bu durumda mesleki bağlılık, "mesleki kimliğin ön plana çıkarılması, mensubu olunan meslek için çaba sarf edilmesi, mesleki hedef, değer, norm ve etik ilkelere bağlılık geliştirilmesi" olarak tanımlanmaktadır (Aranya ve Ferris, 1984). Bir mesleğe bağlılık, kişi ile icra ettiği meslek arasında meydana gelen duygusal bir bağ kurması neticesinde ortaya çıkan psikolojik bir bağlantı olarak ifade edilmektedir. Bu tanıma göre güçlü mesleki bağlılığa sahip bir kişi, kendi mesleği ile kendisini daha güçlü bir şekilde özdeşleştirecek ve mesleği hakkında daha olumlu duygular yaşayacaktır. Kişinin hissettiği bu duygusal bağ neticede davranışlarını ve en önemlisi kişinin mesleğinde devamlılığı sağlayacaktır (Lee vd., 2000).

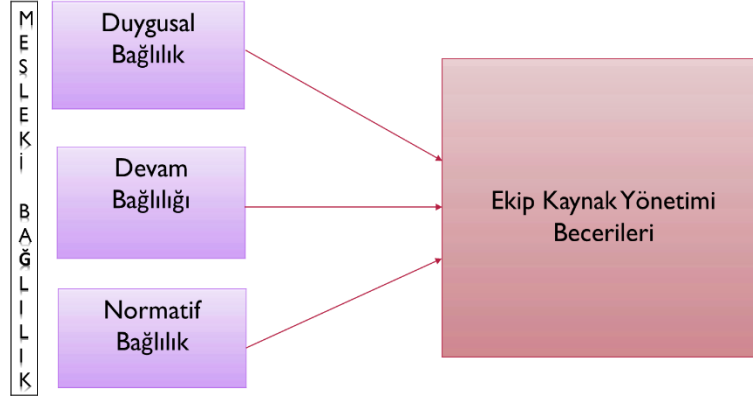
1.4.EKY ile Mesleki Bağlılık Arasındaki İlişki

Uçuş kazalarında ve uçuş ile ilgili yaşanan olaylarda en önemli neden olarak insan hataları gösterilmektedir. İnsan hatalarını minimize etmek için yapılabilecek en önemli stratejik hamle olarak, kazaya sebebiyet veren pilot ve uçuş ekibinin sahip oldukları yetileri, (EKY) becerilerini maksimum seviyede tutmak olacaktır (Lauber, 1987).

EKY becerileri bir pilotun uçuş operasyonunu gerçekleştirirken sahip olduğu en önemli kaynağıdır. Bu becerileri geliştirmek için, mesleki kurs ve eğitimlere katılması ve kişinin mesleki motivasyonunun optimum seviyede tutulması gerekir. Böylelikle uçuş emniyeti ve operasyonun güvenliği üst seviyede gözetilmiş olacaktır. Bir organizasyon veya şirkette karşılaşılan bağlılık türlerinin başında mesleki bağlılık gelmektedir. Kişinin mesleğine bireysel sadakati olarak da tanımlanmaktadır (Gouldner, 1957). Bu bağlamda, bireylerin kariyerine olan bağlılıklarının ve sahip oldukları mesleklerine karşı olan tutum ve davranışlarının bütünü olarak ifade edilebilir. Bu tutum ve davranışı mesleğine karşı ne ölçüde artarsa o kişi işini benimseyecek ve verimli biçimde çalışacaktır (Blau, 1985).

Pilotların mesleklerine olan bağlılıkları ve sadakatlerinin yüksek olması, işlerini benimsemelerini kolaylaştırabilecek ve optimum seviyede EKY becerileri sergilemelerini sağlayabilecektir. Bu durumun da uçuş operasyonlarına pozitif katkı sağlaması kuvvetle muhtemeldir. Bu bağlamda pilot yetiştirmek üzere işe alımlarda yapılan mülakatlarda kişilerin pilotluk mesleğine olan bağlılıkları ve sadakatleri yüksek kişilerden seçilmesi uzun dönemde şirketlere hem daha emniyetli bir uçuş operasyonu kazandıracak hem de stratejik bir insan kaynağı yönetimi sağlamış olacaktır. Havacılık açısından insan kaynakları birincil öneme sahiptir. EKY becerileri bu sahip olunan insan kaynaklarında optimum seviyede olması en çok istenilen hedeftir. Bu bağlamda literatürde EKY becerilerinin uçuş emniyetine etkisi, EKY becerilerini etkileyen faktörler (kültür, organizasyon, ahlak) üzerine çalışmalar mevcuttur. Fakat EKY becerileri üzerine mesleki bağlılığın etkilerinin araştırıldığı bir çalışma bulunmamaktadır. Bu bağlamda bu çalışma alanında ilk olma özelliği taşımaktadır. Çalışmada araştırma değişkenlerinin demografik unsurlara göre farklılaşma derecesi de inceleme konusu yapılmıştır. Elde edilen bulgular neticesinde farklı demografik özellikler taşıyan çalışan gruplarına yönelik farklılaştırılmış uygulamalar yapılabilecek veya çeşitli önlemler alınabilecektir. Araştırmada test edilen model Şekil 1’de gösterilmiştir. Modelde mesleki bağlılık bağımsız değişken iken EKY bağımlı değişken olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda araştırmada geliştirilen hipotezler şöyledir;

- H1: Duygusal bağlılık EKY becerilerini pozitif yönde etkilemektedir.
- H2: Devamlılık bağlılığı EKY becerilerini pozitif yönde etkilemektedir.
- H3: Normatif bağlılık EKY becerilerini pozitif yönde etkilemektedir.
- H4: Yeni mezun pilotların duygusal bağlılıkları (h4a), devam bağlılıkları (h4b), normatif bağlılıkları (H4c) ve EKY becerileri (h4d) eğitim durumuna göre farklılık göstermektedir.
- H5: Yeni mezun pilotların duygusal bağlılıkları (h5a), devam bağlılıkları (h5b), normatif bağlılıkları (H5c) ve EKY becerileri (h5d) yaşa göre farklılık göstermektedir.
- H6: Yeni mezun pilotların duygusal bağlılıkları (h6a), devam bağlılıkları (h6b), normatif bağlılıkları (H6c) ve EKY becerileri (h6d) medeni duruma göre farklılık göstermektedir.
- H7: Yeni mezun pilotların duygusal bağlılıkları (h7a), devam bağlılıkları (h7b), normatif bağlılıkları (H7c) ve EKY becerileri (h7d) cinsiyete göre farklılık göstermektedir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

2. Gereç ve Yöntem

2.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada yeni mezun pilotların EKY becerileri ile mesleki bağlılıkları arasındaki ilişkinin varlığını tespit etmek amaçlanmıştır. EKY hakkında gerekli bilgi ve donanımına sahip olarak mezun olan pilotların meslek aidiyet seviyelerinin yüksek olması beklenmektedir. Pilotluk mesleği taşımacılık ve ulaşımda en çok yetkinlik gerektiren mesleklerden olduğundan, bireylerin uçuş güvenliğini sağlayarak hedef noktalarına ulaşmada hayati görev üstlenmelerinden ve teknolojik yeterliliklerinin oldukça üst seviyede olması gerektiği gibi özelliklerden yola çıkarak birçok meslekten farklılaşmaktadır. Birçok meslekte olduğu gibi pilotluk mesleğinde de mesleki gelişimlerde bireylere verilen eğitimlerin mesleği daha yakından tanımasını sağlanabilir, birey işi daha kolay yapabilir hale gelebilir ve böylece iş birey için daha anlamlı olabilir. Böyle bir süreçte çalışan, mesleğini tanıdıkça işiyle arasında oluşabilecek görünmez engeller ortadan kalkabilecek ve birey mesleğine daha samimi bir yaklaşım sergileyerek kendini işe ve mesleğine daha kolay adapte edebilecektir. Kritik yetkinliklere haiz olmayı gerektiren pilotlara verilen beceri eğitimlerinin mesleklerine olan bağlılıklarını arttırması muhtemel bir durumdur. Nitekim Sabuncuoğlu (2007) da çalışmasında çalışan eğitimi sonucunda kazanılacak becerilerin bağlılığı arttıracağını ifade etmektedir. Bu sebeple bu çalışmada eğitimler sonucunda elde edilen EKY becerilerinin pilotların mesleki bağlılıklarına etki düzeyinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Çalışmada güdülen bir diğer amaç ise araştırma değişkenlerinin demografik değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığını ortaya koymaktır. Bu amaçla hem EKY becerilerinin hem de mesleki bağlılığın yaş, cinsiyet, eğitim seviyesi ve medeni duruma göre değişip değişmediğinin belirlenmesi hedeflenmektedir.

2.2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın çalışma grubunu bir havayolu işletmesinin kendi bünyesindeki uçuş okulundan son 2 yıl içerisinde mezun olan 300 pilot oluşturmuştur. Araştırmada kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır ve araştırmada elde edilen sonuçlar araştırma evrenini oluşturan mezun pilotlara genellenmeye çalışılmıştır. Evren büyüklüğü göz önünde bulundurulduğunda ve hata toleransı %10, güvenilirlik düzeyi %95 olarak hesaplandığında, 73 kişilik bir örneklem grubunun yeterli olduğu kanısına varılmıştır (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2010). Anketi cevaplamış olan kişi sayısı 107 olup bu örneklemin evreni temsil etme oranı %35,6'dır.

2.3. Veri Toplama Yöntemi ve Araçları

Araştırma verileri anket tekniğiyle pilot katılımcılardan toplanmıştır. Anketin birinci bölümünde katılımcıların demografik bilgilerine yönelik "yaş", "cinsiyet", "eğitim durumu", ve "medeni hal"i belirlemeye yönelik demografik sorular yöneltilmiştir. İkinci bölümde havacılıkta insan faktörü, EKY ve Türk uçuşu ekiplerinin EKY performansı ölçeğine yer verilmiştir. 26 maddeden oluşan Ölçek Fırat (2019)'ın çalışmasından alınmıştır. Üçüncü bölümde mesleki bağlılık ölçeğine yer verilmiştir. Meyer,

Allen ve Smith (1993)'in çalışmasından Baysal ve Paksoy (1999) tarafından Türkçeye uyarlanmış hali uygulanmıştır. Ölçekte 18 ifade ve 3 farklı boyut bulunmaktadır. Katılımcılardan cevapları 5'li Likert ölçeğinde değerlendirmeleri istenilmiştir (1=Kesinlikle Katılmıyorum, 2=Katılmıyorum,3=Kararsızım, 4=Katılıyorum, 5=Tamamen Katılıyorum).

2.4.Araştırma Verilerinin Analizi

İstatistiksel analiz için SPSS.25 istatistiki analiz programı kullanılmıştır. Verilerin analizinde parametrik testlerden yararlanılmıştır. Normal dağılıma uygunluğun tespitinde basıklık ve çarpıklık değerleri incelenmiştir. Bu değerlerin -2 ile +2 aralığında yer alması durumu, verilerin normal dağıldığı şeklinde yorumlanmaktadır (George ve Mallery, 2010). Araştırmada her bir değişkene ait basıklık ve çarpıklık değerleri -1,035 ile 0,278 arasında değerler aldığından verilerin normal dağıldığı kabul edilmiştir.

3.Bulgular

Tablo 1. Demografik Bulgular

Demografik Değişken	Değişken Düzeyleri	Frekans	Yüzde
Yaş	20-25	4	3,7
	26-30	46	43,0
	31-35	46	43,0
	36-40	11	10,3
	<i>Toplam</i>	<i>107</i>	<i>100,0</i>
Cinsiyet	Erkek	95	88,8
	Kadın	12	11,2
	<i>Toplam</i>	<i>107</i>	<i>100,0</i>
Medeni Durum	Bekar	71	66,4
	Evli	36	33,6
	<i>Toplam</i>	<i>107</i>	<i>100,0</i>
Eğitim Durumu	Lisans	85	79,4
	Lisans Üstü	22	20,6
	<i>Toplam</i>	<i>107</i>	<i>100,0</i>

Pilot katılımcılara ilişkin demografik özellikler Tablo 1'de yer verilmiştir. Pilotların %3,7'sinin 20-25 yaş aralığında, %43'ünün 26-30 yaş aralığında, %43'ünün 31-35 yaş aralığında ve %10'un 36-40 yaş aralığında olduğu görülmüştür. Araştırmaya katılan mezun pilotların %11,2'sini kadın, %88,8'ini erkek çalışanlar oluşturmaktadır. Anketi cevaplayan pilotların %33,6'sı evli iken, % 66,4 'ü bekârdır. Pilotların %79,4'ü lisans mezunu, %20,6'sı ise lisansüstü mezundur.

3.1. Ölçeklerin Güvenilirlik Analizleri

Araştırma için kullanılan ölçeklerin güvenilirlik analizleri Cronbach's Alpha katsayılarının hesaplanmasıyla tespit edilmiştir. Genel olarak literatürde Cronbach's Alpha katsayısı yorumlanırken; ≥ 0.9 mükemmel, $0.7 \leq \alpha < 0.9$ iyi, $0.6 \leq \alpha < 0.7$ kabul edilebilir, $0.5 \leq \alpha < 0.6$ zayıf, $\alpha < 0.5$ çok zayıf olarak kabul edilmektedir. Güvenilirlik analizde hesaplanan Cronbach' s Alpha katsayısı 1'e ne kadar yakınsa güvenilirlik o oranda artmaktadır (Kılıç, 2016).

Tablo 2. EKY (Ekip Kaynak Yönetimi) Ölçeği Cronbach's Alpha Katsayıları

	Ölçek Ortalaması (öge silindiğinde)	Ölçek Varyansı (öge silindiğinde)	Düzeltilmiş Madde-Toplam Korelasyon	Cronbach's Alpha (Öge Silindiğinde)
EKY2	85,37	49,659	,562	,912
EKY3	85,43	49,036	,574	,912
EKY4	85,53	48,097	,646	,910
EKY6	85,47	49,963	,537	,913
EKY7	85,43	48,555	,654	,910

EKY8	85,57	49,209	,598	,912
EKY9	85,56	49,787	,557	,913
EKY10	85,58	49,457	,550	,913
EKY11	85,67	49,378	,477	,915
EKY12	85,98	48,230	,498	,915
EKY13	85,50	49,637	,574	,912
EKY14	85,61	49,606	,612	,912
EKY15	85,43	49,574	,492	,914
EKY17	85,46	50,097	,496	,914
EKY19	85,70	48,368	,626	,911
EKY20	85,41	49,129	,666	,910
EKY21	85,80	50,315	,475	,914
EKY22	85,48	49,386	,599	,912
EKY23	85,74	50,270	,532	,913
EKY24	85,52	49,733	,592	,912
EKY26	85,52	49,483	,542	,913

Tablo 2’de EKY ölçeğine ilişkin güvenilirlik analizi sonuçları sunulmuştur. Ölçeğin Cronbach’s Alpha katsayısı 0,916 olarak hesaplanmıştır. Ölçekte bulunan soruların birbiriyle tutarlı ve aynı zamanda benzer özelliği ölçen maddeler içerdiği sonucuna varılmaktadır.

Tablo 3. Duygusal Bağlılık Ölçeği Cronbach’s Alpha Katsayıları

	Ölçek Ortalaması (öge silindiğinde)	Ölçek Varyansı (öge silindiğinde)	Düzeltilmiş Madde- Toplam Korelasyon	Cronbach's Alpha (Öge Silindiğinde)
MBÖ2	17,67	6,958	,587	,693
MBÖ3	17,62	7,842	,510	,725
MBÖ4	17,72	5,751	,596	,691
MBÖ5	17,75	6,096	,535	,717
MBÖ6	17,50	8,083	,487	,734

Duygusal bağlılık ölçeğine ilişkin güvenilirlik analizi sonuçları Tablo 3’te gösterilmiştir. Ölçekteki birinci madde güvenilirliği düşürdüğünden analizden çıkarılmıştır ve geriye kalan 5 madde ile Cronbach’s Alpha katsayısı 0,757 olarak hesaplanmıştır. Ölçekte kalan soruların birbiriyle tutarlı ve aynı zamanda benzer özelliği ölçen maddeler içerdiği sonucuna varılmıştır.

Tablo 4. Devam Bağlılığı Ölçeği Cronbach’s Alpha Katsayıları

	Ölçek Ortalaması (öge silindiğinde)	Ölçek Varyansı (öge silindiğinde)	Düzeltilmiş Madde- Toplam Korelasyon	Cronbach's Alpha (Öge Silindiğinde)
MBÖ7	14,98	14,094	,485	,855
MBÖ8	15,32	11,275	,700	,803
MBÖ9	15,77	11,294	,758	,786
MBÖ10	15,37	11,746	,648	,818
MBÖ12	15,31	12,347	,696	,806

Devam bağlılık ölçeğine ilişkin güvenilirlik analizi sonuçları Tablo 4’te gösterilmiştir. Devam bağlılığı ölçeğinden MBÖ11. maddesi güvenilirliği düşürmesi nedeniyle ölçekten çıkarılmıştır. Geriye kalan 5 maddeyle ölçeğin Cronbach’s Alpha katsayısı 0,847 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 5. Normatif Bağlılık Ölçeği Cronbach's Alpha Katsayıları

	Ölçek Ortalaması (öge silindiğinde)	Ölçek Varyansı (öge silindiğinde)	Düzeltilmiş Madde- Toplam Korelasyon	Cronbach's Alpha (Öge Silindiğinde)
MBÖ13	12,33	12,241	,621	,762
MBÖ15	12,45	12,344	,616	,763
MBÖ16	13,50	12,762	,594	,771
MBÖ17	12,96	12,263	,524	,794
MBÖ18	12,77	11,841	,621	,761

Normatif bağlılık ölçeğine ilişkin güvenilirlik analizi sonuçları Tablo 5'te gösterilmiştir. MBÖ14. maddesi güvenilirliği düşürmesi nedeniyle ölçekten çıkarılmıştır. Geriye kalan 5 maddeyle ölçeğin Cronbach's Alpha katsayısı 0,807 olarak hesaplanmıştır. Mesleki bağlılık ölçeğinin ise ölçek düzeyinde Cronbach's Alpha katsayısı ise 0,797 olarak bulunmuştur.

3.2. Ölçeklerin Faktör Analizi

Çalışmadaki anket verilerinin KMO değeri 0.766 ($KMO > 0.60$) bulunmuştur. Barlett Sphericity testi sonucunda ise elde edilen ki-kare değerinin anlamlı düzeyde olduğu ortaya çıkmıştır. Faktör analizinde Varimax döndürme metodu kullanılmıştır. Üç boyutlu olan mesleki bağlılık ölçeği ile EKY becerileri ölçeği tek faktör analizine tabi tutulmuş ve EKY ölçeği maddelerinin kendi aralarında kümelendiği gözlemlenmiştir. Mesleki bağlılık ölçeği ise 3 alt boyuta ayrılmıştır ve Tablo 6'da görüldüğü gibi döndürülmüş bileşen matrisine göre çalışmadaki maddelerin toplamda 4 farklı boyutta incelenebileceği gözlemlenmiştir. Analiz sırasında faktör yük değeri 0,45 ya da daha yüksek olanlar analize alınmalı ve 0,45'in altında olanlar analizden çıkarılmalıdır (Balcı,1995). Çalışmada en düşük faktör yükü ise 0,48 olarak bulunmuştur.

Tablo 6. Açıklayıcı Faktör Analizi

	Bileşenler			
	1	2	3	4
MBÖ2			,693	
MBÖ3			,683	
MBÖ4			,742	
MBÖ5			,700	
MBÖ6			,583	
MBÖ7		,530		
MBÖ8		,755		
MBÖ9		,833		
MBÖ10		,807		
MBÖ12		,777		
MBÖ13				,707
MBÖ15				,698
MBÖ16				,813
MBÖ17				,560
MBÖ18				,707
EKY2	,572			
EKY3	,536			
EKY4	,614			

EKY6	,612			
EKY7	,647			
EKY8	,674			
EKY9	,631			
EKY10	,666			
EKY11	,450			
EKY12	,510			
EKY13	,629			
EKY14	,693			
EKY15	,486			
EKY17	,519			
EKY19	,725			
EKY20	,662			
EKY21	,544			
EKY22	,620			
EKY23	,582			
EKY24	,654			
EKY26	,550			

Bir madde birden fazla faktörden yük alabilir. Ancak bu faktörler arasında en büyük ve ardındaki faktör yükleri arasındaki fark 0.1'den düşük olması durumunda bu maddeler binşik madde olarak adlandırılır ve ölçekten çıkarılır. EKY ölçeğindeki 1,5, 16, 18 ve 25. maddeler binşik olduğundan ölçekten çıkarılmıştır.

3.3. EKY Becerileri ile Mesleki Bağlılık Alt Boyutlarına İlişkin Korelasyon

EKY becerileri ile mesleki bağlılık alt boyutları arasındaki ilişkiyi gösteren korelasyon analizi sonuçları ve bazı tanımlayıcı istatistikler Tablo 7'de gösterilmektedir. Analizde mesleki bağlılık alt boyutları için “duygusal bağlılık”, “devam bağlılığı” ve “normatif bağlılık” olarak üç değişken ve EKY becerileri bir değişken olarak belirlenmiştir. Literatürde farklı sınıflamalar olmakla birlikte, korelasyon katsayısı noktasında genel kabul gören görüş (.00-.30) Zayıf, (.31-.49) Orta, (.50-.69) Güçlü ve (.70-100) çok güçlü bir bağlantı olduğu şeklinde yorumlanmaktadır (Tavşancıl, 2006).

Tablo 7. Ölçeklerin Tanımlayıcı İstatistikleri ve Değişkenler Arasındaki Pearson Korelasyon Katsayıları

Değişkenler	Ort.	S.S	1	2	3	4
1. Duygusal Bağlılık	4,41	0,63	1			
2. Devam Bağlılığı	3,83	0,85	-0,057	1		
3. Normatif Bağlılık	3,20	0,85	0,076	0,478**	1	
4. EKY Becerileri	4,07	0,33	0,384**	0,109	0,017	1

**N=107; p< 0.01 level (2-tailed).

Tablo 7'de EKY becerileri ile MBÖ alt boyutlarının ilişkisinin yer aldığı korelasyon tablosu incelendiğinde, MBÖ alt boyutlarından duygusal bağlılık ve EKY arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (p<0,01). Bu ilişki pozitif yönlü ve orta düzeyde bir ilişkidir (p<0,01; r= ,384). Bu durumda pilotların duygusal bağlılıkları ne kadar yüksek ise o nispete EKY becerilerinin de arttığı sonucuna varılabilir. Yine MBÖ alt boyutlarından devam bağlılığı ile normatif bağlılık arasında istatistiksel açıdan anlamlı ilişki tespit edilmiştir (p<0,01; r=,478). EKY becerileri ile devam bağlılığı ve normatif bağlılık değişkenleri arasında ise anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır.

3.4. Mesleki Bağlılığın Alt Boyutlarının EKY Becerilerine Etkisine İlişkin Bulgular

Araştırmanın ilk 3 hipotezini test etmek amacıyla regresyon analizlerinden yararlanılmıştır. Analize ilişkin sonuçlar Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8. Mesleki Bağlılığın EKY Becerilerine Etkisini Gösteren Çoklu Regresyon Analizi

Değişken	B	Std. Hata	B (Beta)	T	p
Sabit	3,003	,259	11,585	0,000	
Duygusal Bağlılık	0,209	0,048	0,399	4,380	0,000
Devam Bağlılığı	0,068	0,040	0,176	1,691	0,094
Normatif Bağlılık	0,036	0,041	0,092	,0,886	0,378
$R= 0,414$ $R^2= 0,171$ $Adj.R^2= 0,146$ $F=6,97$					

İlişkinin yordanmasına yönelik yapılan çoklu regresyon analizi sonuçlarına göre; pilotların mesleklerine olan duygusal bağlılıklarının EKY becerisine pozitif yönde ve anlamlı bir etkisinin olduğu görülmektedir ($p<0,05$).

Modelin açıklama gücü olarak ifade edilen R^2 değeri 0,171 olarak hesaplanmıştır. ($R=,414$; $R^2=,171$; $p<0,05$). Bu değer EKY değişkeninin (varyansın) %17,1’inin modeldeki bağımsız değişken, yani duygusal bağlılık tarafından açıklandığını göstermektedir. Buna göre duygusal bağlılık, EKY becerisi üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir. Böylece, H1: Duygusal Bağlılık EKY Becerilerini pozitif yönde etkilemektedir hipotezi kabul edilmiştir.

Devamlılık ve normatif bağlılık değişkenleri açısından değerlendirildiğinde ise bu değişkenlerin EKY becerileri üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı sonucuna varılmıştır. Böylece, H2: Devamlılık Bağlılığı EKY Becerilerini pozitif yönde etkilemektedir ve H3: Normatif Bağlılık EKY Becerilerini pozitif yönde etkilemektedir hipotezleri reddedilmiştir.

3.5. Farklılık Analizleri

Araştırma değişkenlerinin demografik değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığının test edilmesi için bağımsız örneklem t testi ve ANOVA analizlerinden yararlanılmıştır. t testi iki ortalama arasındaki farkın anlamlılığına yönelik sonuçlar üretirken ANOVA en az 3 grubun ortalamaları arasındaki farkın anlamlılığı hakkında bilgi vermektedir.

3.5.1. Eğitim Durumlarına İlişkin Bağımsız Örneklem T-Testi Analizi Sonuçları

Tablo 9. Eğitim Durumlarına Göre T-Test Analiz Tablosu

Değişkenler	Eğitim Durumu	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean	p
Duygusal Bağlılık	Lisans	85	4,3078	0,58220	0,06315	0,274
	Yüksek Lisans / Doktora	22	4,4545	0,44300	0,09445	0,204
Devam Bağlılığı	Lisans	85	3,8118	0,74126	0,08040	0,763
	Yüksek Lisans / Doktora	22	3,7576	0,77618	0,16548	0,770
Normatif Bağlılık	Lisans	85	3,3784	0,77766	0,08435	0,155
	Yüksek Lisans / Doktora	22	3,1061	0,86457	0,18433	0,189
EKY Becerileri	Lisans	85	4,2909	0,32054	0,03477	0,845
	Yüksek Lisans / Doktora	22	4,3064	0,36400	0,07760	0,857

Tablo 9 incelendiğinde görüleceği üzere yeni mezun pilotların duygusal bağlılıkları, devam bağlılıkları, normatif bağlılıkları ve EKY becerileri eğitim durumuna göre farklılık göstermemektedir. Bu sebeple H4a, H4b, H4c, H4d hipotezleri reddedilmiştir.

3.5.2. Yaşlarına Göre ANOVA Analizi Sonuçları

Tablo 10. Yaşlarına Göre ANOVA Analiz Sonuçları

		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Duygusal Bağlılık	Gruplar arasında	2,615	3	0,872	2,958	0,036
	Gruplar içinde	30,355	103	0,295		
	Toplam	32,970	106			
Devam Bağlılığı	Gruplar arasında	1,984	3	0,661	1,198	0,314
	Gruplar içinde	56,874	103	0,552		
	Toplam	58,858	106			
Normatif Bağlılık	Gruplar arasında	1,589	3	0,530	0,824	0,483
	Gruplar içinde	66,204	103	0,643		
	Toplam	67,793	106			
EKY Becerileri	Gruplar arasında	0,224	3	0,075	0,686	0,562
	Gruplar içinde	11,194	103	0,109		
	Toplam	11,417	106			

Tablo 10'da görüldüğü üzere, pilotların yaşları arasındaki farklar bakımından incelendiğinde, anlamlı bir farklılığın sadece duygusal bağlılık açısından anlamlı bir fark oluşturduğu ($p < .05$), devam bağlılığı ve normatif bağlılık açısından yaşlara göre farklılık göstermediği tespit edilmiştir.

Yeni mezun pilotların duygusal bağlılıkları yaşa göre farklılık göstermektedir ($h5a$) hipotezi kabul edilmiş, devam bağlılıkları ($h5b$), normatif bağlılıkları ($H5c$) ve EKY becerileri ($h5d$) yaşa göre farklılık göstermektedir hipotezleri ise reddedilmiştir.

Duygusal bağlılığın hangi yaşlar arasında farklılık gösterdiğini tespit etmek için ise Post Hoc testlerinden Dunnett T3 testi yapılmıştır. Sonuçlar aşağıda Tablo 11'de gösterilmiştir.

Tablo 11. Post Hoc Test Tablosu

Bağımlı Değişken	(I) Yaş	(J) Yaş	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.
Duygusal Bağlılık	20-25	26-30	,35217	,12090	,116
		31-35	,58261*	,14807	,009
		36-40	,82727*	,24572	,029
	26-30	20-25	-,35217	,12090	,116
		31-35	,23043	,12861	,376
		36-40	,47510	,23451	,302
	31-35	20-25	-,58261*	,14807	,009
		26-30	-,23043	,12861	,376
		36-40	,24466	,24961	,898
	36-40	20-25	-,82727*	,24572	,029
		26-30	-,47510	,23451	,302
		31-35	-,24466	,24961	,898

Tablo 11'de görüldüğü gibi 20-25 yaş grubunun duygusal bağlılıkları ile 31-35 ve 36-40 yaş grubunun duygusal bağlılıkları arasında istatistiki açıdan anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 12. Yaşlara Göre Duygusal Bağlılık Ortalamaları

	Yaş	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error
Duygusal Bağlılık	20-25	4	4,9000	,20000	,10000
	26-30	46	4,5478	,46079	,06794
	31-35	46	4,3174	,74066	,10920
	36-40	11	4,0727	,74443	,22446
	Total	107	4,4131	,63974	,06185

Tablo 12’de görüldüğü gibi 20-25 yaş grubunun duygusal bağlılıkları ortalaması (4,90), 31-35 yaş grubundan daha yüksektir (4,31). Benzer şekilde 20-25 yaş grubunun duygusal bağlılıkları ortalaması (4,90), 36-40 yaş grubundan daha yüksektir (4,07). Yaş ilerledikçe mesleğe yönelik duygusal bağlılığın düştüğü gözlemlenmiştir.

3.5.3. Medeni Hallerine Göre Bağımsız Örneklem T-Test Analizi Sonuçları

Tablo 13. Medeni Hallerine Göre T-Test Tablosu

Değişkenler	Medeni Hali	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean	p
Duygusal Bağlılık	Bekar	71	4,3803	0,50173	0,05954	0,273
	Evli	36	4,2546	0,65403	0,10901	0,316
Devam Bağlılığı	Bekar	71	3,6854	0,78505	0,09317	0,024
	Evli	36	4,0278	0,60749	0,10125	0,015
Normatif Bağlılık	Bekar	71	3,2840	0,83209	0,09875	0,488
	Evli	36	3,3981	0,73709	0,12285	0,471
EKY Becerileri	Bekar	71	4,3024	0,32003	0,03798	0,714
	Evli	36	4,2777	0,34778	0,05796	0,722

Tablo 13 incelendiğinde görüleceği üzere, yeni mezun pilotların medeni durumları bakımından incelendiğinde, mesleklerine olan devam bağlılıklarının medeni durumuna göre değiştiği (sig. <.05), duygusal bağlılıkları ve normatif bağlılıklarının ise medeni duruma göre değişmediği gözlemlenmiştir (sig. >.05). Evli pilotların devam bağlılık ortalamalarının (4,0278) bekar pilotlardan yüksek olduğu (3,6854) görülmektedir.

Yeni mezun pilotların devam bağlılıkları medeni duruma göre farklılık göstermektedir (h6b) hipotezi kabul edilmiş, duygusal bağlılıkları (h6a), normatif bağlılıkları (H6c) ve EKY becerileri (h6d) medeni durumlarına göre farklılık göstermektedir hipotezleri reddedilmiştir.

3.5.4. Cinsiyetlerine Göre Bağımsız Örneklem T-Test Analizi Sonuçları

Tablo 14. Cinsiyetlerine Göre T-Test Analizi Tablosu

Değişkenler	Cinsiyetiniz	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean	p
Duygusal Bağlılık	Erkek	95	4,3684	,53754	,05515	0,113
	Kadın	12	4,0972	,67591	,19512	0,204
Devam Bağlılığı	Erkek	95	3,7912	,74216	,07614	0,716
	Kadın	12	3,8750	,79812	,23040	0,735
Normatif	Erkek	95	3,3246	,77466	,07948	0,939

Bağlılık	Kadın	12	3,3056	1,01711	,29361	0,951
EKY	Erkek	95	4,2942	,32688	,03354	0,991
	Kadın	12	4,2931	,35334	,10200	0,102

Tablo 14 incelendiğinde görüleceği üzere, pilotların erkek veya kadın olmaları bakımından incelendiğinde cinsiyetin anlamlı bir farklılık oluşturmadığı gözlemlenmiştir ($p > .05$). Yeni mezun pilotların duygusal bağlılıkları (h7a), devam bağlılıkları (h7b), normatif bağlılıkları (H7c) ve EKY becerileri (h7d) cinsiyete göre farklılık göstermektedir hipotezleri reddedilmiştir.

4. Sonuç ve Öneriler

Havayolu şirketleri için pilotlar, hem kendilerine atfedilen görev ve sorumluluklar hem de personel maliyetleri açısından büyük bir öneme sahiptirler. Bu nedenle pilotların uçuş faaliyetlerini icra ederken EKY becerileri, uçuş operasyonunun emniyetli ve verimli bir şekilde yerine getirilmesi için sahip olmaları gereken en önemli yeterliliklerdir. Bu yeterliliklerin geliştirilmesi ve yüksek seviyelerde tutulması işletmeler için etkinlik ve verimlilik açısından oldukça önemlidir.

Bu araştırmanın amacı, pilotların mesleklerine olan bağlılıklarının, uçuş operasyonlarını icra ederken kullandıkları ve gelişime açık olan EKY becerileri üzerinde ne şekilde etkili olduğunu belirlemek ve EKY becerilerinin geliştirilmesine ne şekilde bir katkı sağlayacağını ortaya koymaktır. Bu amaçla yapılan anket çalışmasına göre yapılan korelasyon analizinden elde edilen sonuçlara göre EKY becerileri ile duygusal bağlılık arasında pozitif yönlü, orta düzeyde bir ilişki tespit edilmiştir. Pilotların mesleklerine olan duygusal bağlılıkları arttıkça EKY becerileri de artmaktadır. EKY becerileri ile mesleki bağlılık ölçeği alt boyutlarından, devam bağlılığı ve normatif bağlılık ölçeği açısından incelendiğinde ise değişkenler arasında anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir.

Regresyon analizi sonuçlarına göre pilotların mesleklerine olan duygusal bağlılıklarının EKY becerilerine pozitif yönde ve anlamlı bir etkisinin olduğu görülmektedir. Buna sebep olarak ise pilotların mesleklerine bağlılık seviyesi ne derece yüksek ise o nispette mesleğini en iyi şekilde icra etmek istemesi ve kendisinde var olan potansiyeli gerçekleştirip psikolojik tatmine ulaşma isteği gibi nedenler sayılabilir. Yine aynı analiz sonuçlarına göre ise pilotların devam ve normatif bağlılıklarının EKY becerileri üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmektedir. Buna sebep olarak mesleğe devam etmeye mecburiyet vb. nedenlerden dolayı icra eden kişiler pilotluk mesleğini yaparken gerekli olan EKY becerilerine en üst seviyede sahip olmaktansa asgari seviyede bir mecburiyet olarak yapıyor olabilirler diye değerlendirilmiştir.

Pilotların yaşları arasındaki farklar bakımından yapılan analizler incelendiğinde, sadece duygusal bağlılık açısından anlamlı bir fark oluşturduğu tespit edilmiştir. 20-25 yaş grubunun duygusal bağlılıkları ile 31-35 ve 36-40 yaş grubunu duygusal bağlılıkları arasında anlamlı bir farklılık vardır. 20-25 yaş grubunun duygusal bağlılık seviyesinin diğer yaş gruplarından daha yüksek olduğu görülmektedir. Pilotluk mesleği erken yaşlarda icra edilirken hem mesleğin heyecan dolu yapısı hem de kişilerin genç yaştaki duygusal durumlarının mesleğe olan bağlılıklarını artırdığı söylenebilir. Zaman içerisinde sorumlulukların artması, daha zorlu süreçlerin yönetilmesi ve risklerin artmasıyla artık mesleki heyecanın azalması neticesinde yaş ilerledikçe mesleğe karşı duygusal bağlılığın belli dönemlerde düştüğü söylenebilir.

Yeni mezun pilotların medeni durumlarına göre yapılan analizlere göre ise, devam bağlılıklarının medeni duruma göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Buna sebep olarak ise evli kişilerin hem bakmakla yükümlü oldukları aile bireylerinin olması hem edindikleri sosyal çevrenin baskısı gibi etkenlerden dolayı alışılmış düzenin ekonomik seviyesini sağlamak için devamı bir mecburiyet olarak gördükleri düşünülebilir. Evliler mesleğe devamı bir mecburiyet olarak görmektedirler ama daha iyi teklifler gelirse kariyeri değiştirme potansiyelleri vardır denilebilir.

Özetlemek gerekirse çalışmada duygusal bağlılığın EKY becerilerini olumlu yönde etkilediğine yönelik geliştirilen hipotez kabul edilirken devam bağlılığı ve normatif bağlılığın EKY becerilerini olumlu yönde etkilediğine yönelik geliştirilen hipotezler ise reddedilmiştir. Diğer taraftan duygusal bağlılığın yaşlara göre ve devam bağlılığının medeni duruma göre değiştiği hipotezleri kabul edilirken

mesleki bağlılığın eğitim durumu ve cinsiyete göre değiştiğine yönelik geliştirilen hipotezler ise kabul edilmemiştir.

Literatürde benzer çalışmalar incelendiğinde, cinsiyet ve örgütsel bağlılık ilişkisi ile ilgili gerçekleştirilen bir incelemede kadınların erkek meslektaşlarına oranla mesleki bağlılıklarının anlamlı bir farklılık göstermediği görülmektedir sonucuna ulaşılmıştır (Özmen vd., 2005). Bu çalışmada da benzer bir sonuç olarak, pilotların erkek veya kadın olmaları bakımından incelendiğinde, anlamlı bir farklılık oluşturmadığı gözlemlenmiştir. Yine aynı çalışmada Özmen ve arkadaşları, akademisyenlerde yaş ve hizmet süresi arttıkça mesleki bağlılığın azaldığını bulmuştur. Benzer şekilde bu çalışmada, yaş ilerledikçe duygusal bağlılığın düştüğü gözlemlenmiştir.

Araştırmadan elde edilen bulgular doğrultusunda pilotların, mesleki bağlılık düzeylerini artırarak, EKY becerilerini artırabilecek önlemler alınmasının uçuş emniyetine ve verimli bir uçuş operasyonu icra edilmesine katkı sağlayacağı tespit edilmiştir. Bu nedenle pilotlar için mesleki bağlılık olgusunu güçlendirecek, yaptıkları işin kendileri ve değer verdikleri kişiler için daha önemli ve anlamlı olduğunu belirtecek çeşitli motive edici yönetim programları, eğitimleri ve seminerler düzenlenmelidir. Nitekim çalışanların beceri ve yetkinliklerini arttıracak eğitimlerin bireylerin bağlılığını arttıracığı ifade edilmektedir (Baş ve Kesen, 2024). Yine aynı şekilde yeni işe alınacak veya eğitime başlayacak pilotların mesleki bağlılığı yüksek adaylardan seçilmesinin uçuş emniyet ve verimliliğine katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Çalışmanın önerileri ilgili bilgi vermek gerekirse araştırma ile ilgili kısıtlardan birisi, örneklem sayısının az olmasıdır. İleriki çalışmalarda daha büyük örneklemlemlerle çalışılabilir, diğeri ise sadece bir havayolu şirketi için pilot yetiştiren mezunlar üzerinde gerçekleştirilmiş olmasıdır. Araştırmanın farklı okullardan mezunlar üzerinde yapılmasının ve farklı dönemlerde gerçekleştirilmesinin araştırmanın sonuçlarının genelleştirilmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Advisory Circular (2004). *Rapor No. AC 120-51E*, FAA Publications, U.S.
- Aranya, N., ve Ferris, K. R. (1984). A reexamination of accountants' organizationalprofessional conflict. *Accounting Review*, 1–15.
- Aviation Safety (2021) [https://www.skybrary.aero/index.php/Crew_Resource_Management_\(CRM\)](https://www.skybrary.aero/index.php/Crew_Resource_Management_(CRM)) adresinden 03.01.2023 tarihinde alınmıştır.
- Baş, D., ve Kesen, M. (2024). Yeşil İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamalarının Örgütsel Özdeşleşme ve Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisi. *Alanya Akademik Bakış*, 8(1), 174-194.
- Balcı, A. (1995). Sosyal Bilimlerde Araştırma. *Pagem Atıf Indexi*
- Bayram, L. (2005). Yönetimde yeni bir paradigma: Örgütsel bağlılık. *Sayıştay Dergisi*, 59, 125–139.
- Baysal, A. C., ve Paksoy, M. (1999). Mesleğe ve Örgüte Bağlılığın Çok Yönlü İncelenmesinde Meyer-Allen Modeli. *İÜ İşletme Fakültesi Dergisi*, 28 (1), 7-15.
- Blau, G. (1985). The measurement and prediction of career commitment. *Journal of Occupational Psychology*, 58, 277-288.
- Cooper, G. E., White, M. D. and Lauber, J. K. (1980). Resource Management on the Flightdeck: Proceedings of a NASA/Industry Workshop, (NASA CP-2120), Moffett Field, CA: NASA-Ames Research Center.
- Dan-Cristian, I.O. (2011). Human Factors In Aviation:Crew Managaement, International Conference Of Scientific Paper Afases,Brasov, 367-373.
- Crew Resource Management (CRM) - SKYbrary Aviation Safety (2021). [https://www.skybrary.aero/index.php/Crew_Resource_Management_\(CRM\)](https://www.skybrary.aero/index.php/Crew_Resource_Management_(CRM)) adresinden alınmıştır.
- Fırat, A. L. (2019). *Havacılıkta İnsan Faktörü, Ekip Kaynak Yönetimi ve Türk Uçucu Ekiplerin Ekip Kaynak Yönetimi Performansı Açısından Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi ,İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ,İstanbul.

- George, D., ve Mallery, M. (2010). *SPSS for windows step by step: A simple guide and reference. 17.0 Update*. Boston: Pearson.
- Gouldner, A. W. (1957). Cosmopolitans and Locals: Toward an Analysis of Latent Social Roles – I, *Administrative Science Quarterly*, 2, 281-306.
- Greenhaus, J. H. (1971). A factorial investigation of career salience. *Journal of Vocational Behavior*, 1, 104-110.
- İnan, T. T. (2018). Development of Crew Resource Management Concept in Civil Aviation. *Journal of Aviation*, 2 (1), 45–55.
- Kılıç, S. (2016). Cronbach's alpha reliability coefficient. *Psychiatry and Behavioral Sciences*, 6 (1), 47.
- Lauber J. K., (1987). Cockpit Resource Management: Background And Overview, “Cockpit resource management training: proceedings of the NASA/MAC workshop” içerisinde, Orlady H. W. ve Foushee, H. C., (Ed.), NASA-Ames Research Center, California.
- Lee, K. [Kibeom], Carswell, J. J., ve Allen, N. J. (2000). A meta-analytic review of occupational commitment: relations with person-and work-related variables. *Journal of Applied Psychology*, 85 (5), 799.
- Meyer, J. P., Allen, N. J., ve Smith, C. A. (1993). Commitment to organizations and occupations: Extension and test of a three-component conceptualization. *Journal of Applied Psychology*, 78 (4), 538.
- Mulyanto, A. I., Erialdy, E., Putra, A. P. G. Ve Galuh, I. R. J. (2021). Analysis Of Crew Resource Management (CRM) Training And Workload On Aviation Syllabus. *EMPIRE*, 1(1), 46-56.
- NTSB (National Transportation Safety Board) Aircraft Accident Report: United Airlines, (1978). Inc., Douglas DC-8-54, N8082U, Portland, Oregon, December 28, (NTSB-AAR79-7), Washington, DC: Author, 1979.
- Özmen, Ö. T., Özer, P. S., ve Saatçioğlu, Ö. Y. (2005). Akademisyenlerde örgütsel ve mesleki bağlılığın incelenmesine ilişkin bir örnek araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 6(2), 1-14.
- Reinhart, R. (2007). *Basic flight physiology*. Pitsburg: McGraw Hill Professional
- Sabuncuoğlu, E. T. (2007). Eğitim, Örgütsel Bağlılık ve İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 7(2),613-628.
- Şekerli, E. (2006). *Ekip kaynak yönetimi uygulamaları ve kültürel farklılıklar: Türk pilotlar üzerinde bir araştırma*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Tak, B., ve Aydemir Çiftçioğlu, B. A. (2009). Üç boyutlu mesleki bağlılık ölçeğinin Türkçe'de güvenilirlik ve geçerliliğinin incelenmesine yönelik bir alan araştırması. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 10(1), 35-54.
- Tavşancıl, E. (2006). *Measuring attitudes and data analysis with SPSS*. Ankara: Nobel Publishing and Distribution.
- UK CAA, (2022) *An Introduction to Aircraft Maintenance Engineering Human Factors for JAR 66*, West Sussex: CAA Published
- United States General Accounting Office (1997). *Human Factors: FAA's Guidance and Oversight of Pilot Crew Resource Management Training Can be Improved*, Report to Congressional Requesters.
- Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan, S. (2010). *SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Detay Yayıncılık

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

YEŞİL YÖNETİM ANLAYIŞININ GÜNÜMÜZ KAMU YÖNETİMİ
ANLAYIŞINDA UYGULANABİLİRLİĞİNİN İNCELENMESİ

Seda KULU BAY¹

Geliş/Received: 18.02.2024

Kabul/Accepted: 04.03.2024

DOI: <https://doi.org/10.58724/assam.1439168>

Özet

Günümüzde yeşil kelimesi, neredeyse her disiplinin ve tüm çevresel politika ve uygulamalarının ifade edilmesinde ya da vasıflandırılmasında kullanılmaktadır. Kavram, yönetim literatürüne yeşil işletmecilik olarak giriş yapmıştır. *Yeşil işletmecilik*, özel sektör işletmelerinin bütün hiyerarşik basamaklarında kendisine etkinlik alanı bulmaktadır. Nitekim burada amaç daha çok işletmelerin faaliyetlerine yönelik uygulamaların kontrol altına alınmasıdır. Çalışmanın konusunu oluşturan *yeşil yönetim*, işletmelerin çevre ile olan ilişkilerini tanımlamak amacı ile kullanılır. Bu doğrultuda yeşil yönetim anlayışı, yeşil işletmecilik faaliyetlerinin planlanması, örgütlenmesi, uygulanması ve denetlenmesini gerçekleştirmektedir. Çalışmada, özel sektörde uygulanmaya başlanan yeşil yönetimin kamu yönetimine adapte olabilmesinin koşulları, yararları ve sakıncaları tartışılacaktır. Betimsel araştırma yönteminin kullanılacağı çalışmada, yeşil yönetimin özel sektörde nasıl uygulandığı konusuna yer verilerek, yeni kamu işletmeciliği ilkeleri doğrultusunda kamu yönetiminde yeşil yönetimin uygulanabilirliği sorgulanacaktır.

Anahtar kelimeler: Özel sektör, Kamu yönetimi, Yeni kamu işletmeciliği, Yeşil yönetim.

APPLICABILITY OF GREEN MANAGEMENT IN PUBLIC MANAGEMENT

Abstract

Today, the word green is used to describe or characterize nearly every discipline and all environmental policies and practices. The concept entered the management literature as green business. *Green management* finds an area of activity in all hierarchical steps of private sector businesses. As a matter of fact, the aim here is to control the practices related to the activities of the enterprises. *Green management*, which is the subject of the study, is used to define the relations of enterprises with the environment. In this direction, the understanding of green management carries out the planning, organization, implementation and supervision of green business activities. In the study, the conditions, benefits and drawbacks of adapting green management, which has been implemented in the private sector, to public administration will be discussed. In the study, in which the descriptive research method will be used, the applicability of green management in public administration will be questioned in line with the new public management principles, by including the subject of how green management is applied in the private sector.

Keywords: Private sector, Public administration, New public management, Green management.

1. Giriş

Kamu yönetimi anlayışı dönem ihtiyaçlarına göre şekillenerek farklı dönemlerde farklı anlayışlarla karşımıza çıkmaktadır. 1970'li yıllara kadar kullanılan Geleneksel Kamu Yönetimi Anlayışı bu dönem içerisinde yerini Yeni Kamu Yönetimi Anlayışına bırakmıştır. 70'li yıllarda refah

¹Arş. Gör., Gaziantep Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ORCID: 0000-0001-6989-0695 E-mail: sedakulu@gantep.edu.tr

Hakem değerlendirmesi: Dış Bağımsız.

Yazar Katkısı: Yazar % 100 katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Etik onay gerektirmeyen çalışmadır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind.

Author Contributions: The author contributed 100%.

Ethics Approval: This is a study that doesn't require ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

devletinin kriz yaşadığı, korumacı ve kalkınmacı politikaların iflas etmesiyle neoliberalizme geçiş yaşanmaya başlanmış, devlet küçülmeye gitmiş ve işletme sektöründeki hakim anlayış kamu yönetimine uyarlanmaya çalışılmıştır. Piyasa ve paydaşların kamuyu dönüştürme süreci olarak nitelendirilebileceğimiz bu dönem yönetimdeki aktörlerin çeşitlendiği, hesap verebilirliğin arttığı bir dönemdir. Halkın yönetime katılmasının önem arz ettiği bu dönemde, geçen yüzyıllara göre toplumların yaşam kalitelerinin artmasıyla beraber çevrenin geleceği tartışılmaya başlanmıştır. Yeni tartışma konusu beraberinde yeni kavramlar getirerek gündelik hayat içerisinde de kendisine yer edinmeye başlamıştır. Bu süreç içerisinde yapılan uluslararası toplantılarla beraber ‘sürdürülebilirlik’ kavramı sıklıkla gündeme gelmeye başlamış ve ekonomilerin ve yönetimlerin de sürdürülebilir olması gerektiği vurgusu yapılmaya başlanmıştır.

Sürdürülebilirlik insanlığın temel ihtiyaçlarının sadece bir dönem için değil her dönemde kesintisiz bir şekilde giderilmesi, yoksulluğun en aza indirilmesi, doğal kaynakların bilinçsiz olarak kullanımının önüne geçilerek korunması olarak tanımlanabilir. Bu minvalde, gündelik yaşam içerisinde faaliyet gösteren özel veya kamu fark etmeksizin her kurumun sürdürülebilir bir yönetim anlayışına hakim olması zorunlu bir tercih haline gelmiştir. İşletmeler de bu sebeplerle geleceklerini göz önünde bulundurarak faaliyetlerini sürdürülebilir kılmak, çevresel ve ekonomik açıdan üretim esnasında çevreye verilen zararları en aza indirmeyi hatta ortadan kaldırmayı hedeflemeye başladılar. İşte bu hedefleri gerçekleştirmeye çalışan işletmeler “yeşil işletme” olarak adlandırılmaktadır. Yaklaşık çeyrek asırlık bir süredir işletmeler yeşil işletme olabilmek için birçok çalışma yürüterek dönüşümlerini tamamlamaya çalışmaktadırlar. Özel sektör kurumları bu dönüşüme ayak uydurmak için çaba sarf ederken kamu yönetimi yeşil odaklı olma çalışmalarına özele nispeten daha az odaklanmaktadır.

Bu çalışmada amaç, yeni bir yönetim anlayışı türü inşa etmek değil; var olan yönetim anlayışına günümüz şartları göz önünde bulundurularak yeşilin entegre edilebilirliğini incelemektir. Çalışmada ilk olarak kısaca yönetim kavramına ve yönetim paradigmalarına yer verilecek ve yeşil yönetimin tanımı yapılacaktır. Ardından günümüz yönetim anlayışı ile yeşil yönetim kıyaslaması yapılacaktır. Son olarak, yeşil yönetimin günümüz yönetim anlayışına uygulanması konusunda neler yapılabileceğine dair teorik ve pratik olarak önerilere yer verilecektir.

2. Yönetim Kavramı ve Kamu Yönetiminde Yönetim Yaklaşımları

İnsanoğlunun yeryüzünde var olmasından beri bireyler bir arada yaşamaya başlamışlar ve aralarında bir güç dengesi oluşmaya başlamıştır. Oluşan güç dengeleriyle kişiler arasındaki iletişim ve yapılması gereken işler şekillenmiştir. Fişek’e göre (Fişek, 1979: 51-53) işbölümü, otorite ve hiyerarşi kavramları kişilerin birbirleri arasındaki ilişkileri etkileyerek “yönetim”in özünü oluşturmaktadır. Başka bir ifadeyle, yönetim varoluşunda bireylerin bir arada yaşamasından dolayı oluşan toplumsal işbölümüne sağlanan ekonomik temele dayanırken, otorite bu birliktelikten meşruiyet kazanmakta ve otoritenin kademeleştirilmesiyle ortaya çıkan hiyerarşi olgusunda yansımaları bulmaktadır. Yönetim kavramı dönemine göre şekil alan, özellikle özel sektörün ihtiyaçlarına göre anlamlandırılan bir kavramdır. Kavramın kamunun alanına girerek farklı bir boyut kazanması uzak bir geçmiş sayılmaz. 20.yüzyılın büyük çoğunluğunda özel sektör ve kamu arasında bir yönetim farklılığı yok denecek kadar azdır. Her ikisinde de Weberyen ve hiyerarşik bir yapı hakimdi. Ancak yüzyılın son çeyreğinde özel sektörün başarısı kamuyu geride bırakmaya başladı. 1970’lere kadar hakim anlayış olan Geleneksel Kamu Yönetimi Anlayışı veya başka bir deyişle Weberyen bürokrasi, katı hiyerarşi anlayışı, karşılaşılan sorunları çözmekten uzak oluşu, vatandaşla arasındaki bağların zayıf olması gibi sebeplerle yerini özel sektörün hakim yönetim anlayışına Yeni Kamu İşletmeciliği/Yeni Kamu Yönetimi Anlayışı’na bırakmıştır. Yeni hakim anlayışla beraber kamuda birtakım değişim ve dönüşümler yaşanmaya başlanmış ancak özel sektörde görülen değişim kamuda tam anlamıyla gerçekleşmemiştir. Farklı yaklaşımlar, kavramlar literatüre girerek uygulamada da kendilerine yer edinmeye çalışmışlardır. Bu çalışmada kamu yönetiminde yaşanan dönüşümler ele alınmayacak yine özel sektöre hakim bir anlayış olan “yeşil yönetim” uygulamasının kamu yönetimine uyarlanması tartışılacaktır.

3. Yeşil Yönetim Kavramı ve Ortaya Çıkışı

Yeşil yönetim kavramı işletmelerin çevre ile olan ilişkilerini tanımlamak amacıyla kullanılmaktadır (Doğan, 2022: 484). İşletme kökenli kavramın kamu yönetimine uyumunu incelemeye önce ortaya çıkışı ve günümüzdeki durumu ele alınacaktır.

3.1. Yeşil Yönetim Öncesi Gelişen Olaylar

21. yüzyılın son çeyreğinde yaşanan gelişmeler Sanayi Devrimi'nden beri göz ardı edilen konuları da öne çıkarmıştır. Sera gazının artışı, küresel ısınmanın etkilerinin hissedilmeye başlanmasıyla yaşanan iklim değişikliği sorunu devletlerin ve halkların dikkatini çekmeye başlamıştır. İşte bunların önüne geçebilmek adına Birleşmiş Milletler (BM) başta olmak üzere birtakım konferans ve anlaşmalar yapılmaya başlanmıştır. Çevre hukukunun *miladi* sayılabilecek olan Stockholm Çevre Konferansı (1972) bu konuda atılan ilk adım olarak karşımıza çıkmaktadır. Konferansta farklı ülkeler ekonomik, sosyal, kültürel, ideolojik yapılar karşın çevre sorunlarına ve çözüm arayışlarına tek bir pencereden bakmak amacıyla bir araya gelmişlerdir (<https://www.hukukbook.com>, 2022). Çevre sorunlarının tartışıldığı konferansta bundan sonraki her çevre konferansında yapılacak olan “az gelişmiş ülkeler” ve “gelişmiş ülkeler” olarak ayrılarak her iki tarafında eşit olmasa bile çevrenin kirlenmesinde sorumluluk sahibi olduğu konusunda hemfikir olmuşlardır.

Yeşil yönetimin ilk çıkış noktası olarak değerlendirilebilecek “sürdürülebilirlik” kavramını, 1983 yılında gerçekleşen ve çıktılarının 1987 yılında birçok ülkenin ortak olarak hazırladığı “*Ortak Geleceğimizi*” adlı raporda görüyoruz. Sürdürülebilirlik; “Gelecek nesillere ekolojik, ekonomik ve sosyal koşulları sorunsuz bir şekilde işleyen devam ettirebilir bir dünya bırakmak” anlamına gelmektedir (Aksoy, 2022). Sürdürülebilirliğin farklı görüş ve kültürlerde aslında binlerce yıllık bir birikimin ürünü olduğu söylenebilir. Her ne kadar kavram eskiye dayansa da önemli hale gelmesi veya başka bir deyişle ‘düşünceden kavrama geçişi’ ekosisteme verilen zararların artık geri döndürülemez boyutlara ulaşmasıyla olmuştur. Son çeyrek asırdır sürdürülebilirlik kavramı çevre, kalkınma ve büyüme hareketlerinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bu hareketlerin başarıya ulaşabilmesi içinse işletmelerin yeşil kültürü benimsemeyerek hayata geçirebildikleri ölçüde başta çevresel olmakla birlikte sosyal ve ekonomik sürdürülebilirlik amaçlarına ulaşmaları olarak belirtilmektedir (Demir Uslu ve Kedikli, 2017: 68).

Sürdürülebilirliğin önemli bir hedef olmasının ardından, hedeflerin sağlanabilmesi için yaptırım gücüne sahip anlaşmalar yapılmıştır. Rio Konferansı'nda hazırlanan İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nde sera gazı emisyonlarının azaltılmasına ve sürdürülebilirliğin sağlanmasına dair ülkelerin tedbir almaları kararlaştırılmıştır. Ancak bu sözleşmenin bir bağlayıcılığı olmadığı için karara uyulmamıştır. 1997 yılında BM'nin Rio'daki sözleşmenin içerisinde katılımcı hükümetler tarafından “Kyoto Protokolü” imzalanmıştır. Protokol imzalandığı döneme kadar olan süreçteki en geniş çevre iş birliği anlaşmasıdır ve yaptırım gücü de mevcuttur (Birleşmiş Milletler, 2009). Günümüzde ise Paris Anlaşması hükümleri geçerlidir. Kyoto'yla benzer amaçları taşıyan anlaşmanın hedeflerine ulaşmak daha zor gibi görünse de (iklim değişikliğinin yol açtığı sıcaklığın 2050'ye kadar 1,5 °C de sabit tutulması) özellikle taraf olan gelişmiş ülkelerin ödemesi gereken miktarlar ve uygulanacak vergi ve cezaların yaptırım gücünün yüksek olması öngörülmektedir (<https://iklim.gov.tr>, 2022).

İşte bu yapılan konferans ve anlaşmalar, dünyanın ortak geleceği için devletler arasında imzalanırsa da özellikle özel sektör şirketlerinin alacağı tedbirlere yöneliktir. Çünkü sera gazının salınımı için fabrikalarda üretim gereklidir. Refah devlet ve sosyalist devlet politikaları günümüzde uygulanmadığına göre burada görev özel sektöre düşmektedir. Sürdürülebilirliğin sağlanması amacıyla ilerleyen süreçte özel sektör “yeşil yönetim” kavramını yönetimlerine adapte etmeye çalışmaktadırlar.

3.2. Yeşil Yönetim Kavramı

Yeşil kavramı zamanla çok farklı anlamlara evrilmiştir. Özellikle ilkbahar mevsimiyle özdeşleştirilen yeşil; büyümeyi, hayatı, ümidi, verimliliği, güvenliği ve tazeliği simgeleyen doğanın rengi olarak karşımıza çıkmaktadır. Son yüzyılda ise, doğal bir çevreyi korumak, çevresel kirliliği en

aza indirmek ve doğal görünümlü mekanlar, bölgeler oluşturmak anlamına da gelmektedir (Bakar ve Azlan, 2020:4). Demir Uslu ve Kedikli (2017:69) de yeşil kavramının kullanım alanını; “günümüzdeki hemen hemen her disiplinin neredeyse bütün çevresel politika ve uygulamalarının ifade edilmesinde veya nitelendirilmesinde” olarak belirtmişlerdir.

Yeşil yönetim (green management) çok genç bir disiplin olduğu için tam olarak kapsamlı bir tanımı yoktur. Literatürdeki tanımlar ise birbirine yakındır. İlk olarak Cramer’ın tanımına değinmek kavramın anlaşılabilirliğini kolaylaştıracaktır; “Yeşil yönetim, işletmelerin ürün ya da hizmet meydana getirirken gerçekleştirdiği faaliyetler ile iklim ve çevreye yansıtılan olumsuz etkileri en aza indirmeyi hedefleyen teknik ve organizasyonel çalışmaları içeren bir yönetim disiplini” (Cramer, 1998: 168). Birgün ve Kulaklı’nın tanımı; “Yeşil yönetim, endüstrinin uygulamalar ile ortaya koyduğu çeşitli iş süreçlerinin sürdürülebilirlik, verimlilik, performansın öne çıktığı, kaynakların etkin kullanıldığı bir yönetim modeli olarak kabul görmektedir.” (Birgün ve Kulaklı, 2021:17) olarak literatürdeki yerini almıştır. Sabuncuoğlu, yeşil yönetimi farklı bir açıdan ele alarak olumlu yönlerini ortaya koymuştur; “Yaklaşım, bir taraftan çevreye yayılan olumsuz etkilerin giderilerek çevrenin korunmasını sağlar, öte taraftan işletmelere rekabet avantajı ve kurum imajında olumlu etkiler sağlar.” (Sabuncuoğlu, 2021: 53). Kısaca, işletmelerin faaliyetlerini yürütürken çevreyi korumak ve sürdürülebilirliği sağlamak ve çevreye verilen zararları en düşük seviyede tutmayı öngören bir yönetim disiplini. Literatürde net bir tanım birliği olmaması ve yapılan tanımların kavramın anahtar kelimelerinin çevresinde oluştuğundan bu kısa tanım yeterli olacaktır.

Yeşil yönetimin çıkış noktası “sürdürülebilirlik”tir. Özellikle işletme kökenli bir kavram olduğu için “sürdürülebilir kalkınma” kavramı da çıkış noktası olarak spesifik bir kavram olacaktır. Sürdürülebilir kalkınma (sustainable development); ekolojik çevrenin korunması ile ekonomik kalkınma kavramlarının uzun dönemde aynı düşüncede birleşmesi esasına dayanmaktadır (Kara, 2019: 5). Yukarıda da değinildiği üzere sürdürülebilirlik, hem günümüz hem gelecek için doğadaki mevcut kaynakların koruma altına alınarak insan yaşam kalitesinin yükseltilmesidir. Ekolojik, sosyal ve ekonomik amaçların bir araya getirilerek her birine fayda sağlayacak uygulama biçimlerinin oluşturulması sürdürülebilir kalkınmaya yardımcı olacağı gibi yeşil yönetime de katkı sağlayacaktır (Farrell ve Hart, 1998: 15).

Daha önce belirtildiği üzere yeşil yönetim kavramı 1970’li yıllarda ortaya çıkmaya başlamıştır. İlk adımları aynı dönemde çevresel bilincin önemsenmeye başlanmasıyla beraber görülmektedir. Sezgin’in aktardığına göre (2019: 24); yasal düzenlemeler ile birlikte işletmeler faaliyetlerinden kaynaklı kirlilikleri çeşitli iyileştirmeler ile kontrol altına almak zorunda kalmışlardır. Burada yeşil yönetim kavramı ile ilgili şu soru sorulabilir; “Devletlerin yaptığı yasal düzenlemeler ve yaptırımlar olmasaydı işletmeler yine aynı bilinçle çevreyi korumaya yönelirler miydi?”. 1970’li yıllarda işletmeler bu faaliyetleri zorunlu olmadığı için yapmasalar da, (bunun devlet ölçekli örneğini aslında Rio Konferansı sonrası imzalanan İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi’ne yaptırım olmadığı için uyulmadığında görmüştük) günümüzde vizyon ve misyonlarını çevreyi dikkate alacak bir anlayış çerçevesinde düzenlemektedirler. Yine günümüzdeki yasal düzenlemelerin bunu etkilediği su götürmez bir gerçektir ancak son 50 yılda çevre bilincinin artması da konuya ayrı bir gerçeklik boyutu katmaktadır. Sezgin, John Pyhpear ve Paul Maclean’ın “Good to Green” kitabından işletmelerin dönem içindeki değişimlerini ve uygulamalarını sınıflandırmasını şu şekilde aktarmaktadır (Sezgin, 2019: 25-26);

- Basit Çevresel Yönetim Sistemleri (1980’lerin başı): Bu dönemde basit çevresel, sağlık ve güvenlik sistemleri uygulanmaya başlamıştır. Buradaki ilk amaç yasalara uymaktır. İşletmelerin uygulamaları farklılık göstermektedir.
- Maliyet/Riskten Kaçınma (1990’ların başı): Basit sistemlerde uzmanlaşma başlamıştır. Sanayilerin öncüleri maliyet azaltıp riskten kaçınma taktikleri üretirken diğer işletmeler çevreye verdikleri zararların maliyet ve sorumluluklarını üstlenmeye başlamışlardır.
- Çevresel Yönetim Sistemleri (1990’ların ortaları): ISO 14000 serileri gibi yapısal yönetim sistemleri ortaya çıkmaya başlamıştır. İşletmeler yeşil olabilmek için

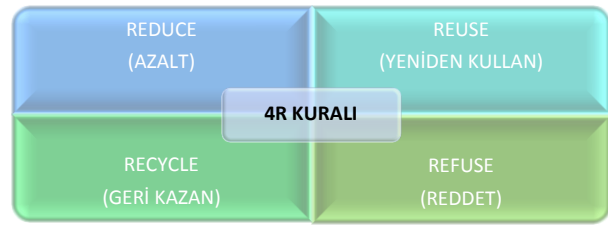
sertifika ya da marka oluşturma faaliyetlerine girişmişlerdir. Uygulamalar taktiksel ve operasyonel de olsa işletmeler de bilinç oluşmaya başlamıştır.

- Sürdürülebilir Gelişme (2000'lerin başı): İşletmelerde sürdürülebilirlik konuları üst düzey yönetim seviyelerinde ele alınmaya başlanmıştır. Geleceği daha iyi öngörebilen yöneticiler işletmelerinin bu yaklaşımı benimseyerek avantaj elde edebileceklerini fark edip değişimi başlatmışlardır. Bu dönemde çevresel ayak izini azaltma ve yeşil markalama gibi faaliyetler artış göstermiştir.
- Kurumsal Sosyal Sorumluluk (2000'li yılların ortaları): Bu dönemde etik değerlerin öne çıkmaya başlamış ve 'kurumsal sosyal sorumluluk' olarak adlandırılan işletmelerin çevre, çalışanlar, müşteriler ve ilgili paydaşlar ile ilgili etkinlikleri kabul görmeye başlamıştır. Stratejik tartışmalar (değer zinciri, marka değeri gibi) üst düzey yönetimde yaşanmaya başlanmıştır.
- Riskler ve Fırsatlar (2000'lerin sonu): İşletmelerde yönetim, risk ve uyum araçları geliştirilmiştir. Çevre temelli maliyetler üst düzey yöneticiler tarafından dikkate alınmaya başlanmıştır. İşletmeler çevresel konularla ilgili olarak sürdürülebilir gelişmeyi ön plana çıkararak ürün ve işletmenin yaşam döngüsü bileşenlerindeki değişimlerin önünü açmışlardır.

Yeşil yönetimde uygulanan bazı kural tipleri mevcuttur (Önel, 2021: 23-25). Bunlar; **3B kuralı** ve **4R kuralı**dır. 3B kuralı yeşili koruma amacıyla genellikle bireylerin çevreye yönelik davranış şekillerini değiştirmeye yöneliktir. Bilgi-beceri-benimseme olarak açıklanabilen kuralda amaç kişilerin çevreyi korumakla ilgili bilgi edinmeleri, buna yönelik olarak beceri kazanmalarını ve önce kendilerinin öğrendiklerini benimseyerek diğer kişilere bunu benimsetmesini kapsamaktadır. 4R kuralı ise kelimelerin İngilizce versiyonuyla kodlanmaktadır: Reduce (azalt), Reuse (yeniden kullan), Recycle (geri kazan), Refuse (reddet). Birey ve işletmeler aynı anda hitap eden kuralın amaçları şu şekilde özetlenebilir; azaltmak dinamiği ile kullanılan ürün ya da hizmetlerin kullanım sürelerini artırarak atık oranını azaltmak. Yeniden kullanmak ile bir ürün veya hizmetin birden fazla kullanılmasını sağlamak. Geri kazanım aşamasında atık ürünlerin gerekli işlemler sonrası tekrar kullanıma hazır hale getirmek. Son olarak reddetme aşamasında çevreye zararı olan, ekolojik dengenin bozulmasına neden olabilecek ürün veya hizmetleri kullanmayı reddetmektir.

Şekil 1: 3B Kuralı

Şekil 2: 4R Kuralı

İşletme literatüründe yeşil yönetim kavramının kendisine yer edinmesi bu süreç içerisinde sürdürülebilirlik vurgusu ile olmuştur. Literatürde vizyoner liderlerin yönetim süreçlerine yeşili adapte ettiği vurgusu yapılsa da yasal düzenlemelerin ve devletlerin etkisi inkar edilemez düzeydedir. Çalışmanın konusunu oluşturan kamu yönetiminin yeşil işletme anlayışını benimsemesi durumu da yasal bir düzenleme olmadan gerçekleşebilir mi sorusu akla gelmektedir. Çalışmada uygulanabilirlik tartışması yürütüleceği için bu soru başka bir çalışmanın konusu olabilecek niteliktedir. Çalışmanın bu bölümünde günümüzde hakim anlayışın genel özellikleri ve yeşil yönetim anlayışının bu özelliklere karşılık geliştirdiği yeni bakış açıları ele alınmıştır (Doğan, 2022:486; Güner, 2017: 7):

<u>Günümüz Yönetim Yaklaşımı</u>	<u>Yeşil Yönetim Yaklaşımı</u>
Kar odaklı.	Doğal çevre odaklıdır.
Doğa üretim için ücretsiz ve sınırsız bir kaynaktır.	Doğa korunmalıdır.
Maliyet azaltma, hayati bir iş faaliyetidir.	Olumsuz etkilerin önlenmesi hayati önem taşımaktadır.
Kısa dönemde elde edilecek kar maksimizasyonu önemlidir.	Uzun dönem sürdürülebilirliği önemlidir.
İşletmelerin iş ve işlemleri karlı olmalıdır.	İşletmelerin iş ve işlemleri çevre ile uyumlu olmalıdır.
Çevresel konular, firmalar için öncelikli değildir.	Çevresel konular iş süreçlerine entegre edilmelidir.
İnsan merkezli bakış açısı hakimdir.	Doğa merkezli bakış açısı hakimdir.
Mekanik bakış.	Feminist bakış.
Uygarlığın bir ürünüdür.	Kültürün bir ürünüdür.
Kaynakların yüksek tüketimine dayanır.	Kaynakların düşük tüketimini savunur.
İşletmelerin yeşil olması üzerinde düşük baskı içerir.	İşletmelerin yeşil olması üzerinde yüksek baskı vardır.
Doğrusal tedarik zincirleri.	Kapalı döngü tedarik zinciri.
Bilim çevreye yönelik zararı giderebilecek kapasiteye sahiptir.	Bilim çevreye yönelik zararı gideremiyor.
Doğa hayatta kalma mücadelesinde bir rakiptir.	Doğa hayatta kalmak için uyum içinde olan bir arkadaştır.

4. Yeşil Yönetim Anlayışı Kamu Yönetimine Uygulanabilir mi?

Yeşil yönetimde işletmeler; işyeri ve çalışma koşulları oluşturmak, enerji ve su kullanımını en aza indirmek, alternatif enerjiye yatırım yapmak, yeşil binalar inşa etmek, çevre dostu teknolojiler kullanmak, ekolojik ayak izini azaltmaya çalışmak, çevre konularıyla ilgili personellerini yetiştirmek ve sonrasında onları da sürece dahil etmek gibi çalışmalar yapmaktadır. Kamu yönetimlerinin de incelendiğinde, birim ve kuruluş fark etmeksizin, bu tarz çalışmalar uygun koşullardaki kamu kurumlarında uygulanabilecek niteliktedirler. Yeşil iş modelinin kamu tarafından da benimsenmesi geleceğe daha büyük bir yatırım yapılmasını sağlayacaktır. Nitekim günümüz kamu yönetimi anlayışında bu konulara gereken özen gösterilmemektedir. Devletler, kalkınma planlarında, stratejik planlarında vs. çevre konusuna değinseler dahi tam anlamıyla bir etkileşimden söz etmek mümkün değildir.

Yeşil yönetim genellikle ürün ve işletme odaklı olarak karşımıza çıkmaktadır. Kamu yönetimi ise kamu hizmeti odaklı iş ve işlemler yürütmektedir. Bu farklılık göz önünde bulundurularak kamu yönetiminin mevcut anlayışına yeşilin entegre edilebilmesi için çalışmada birtakım öneriler geliştirilmiştir;

- Yeşil kültürün işletmelerde var olabilmesi için **3B** kuralı uygulanmasının kamuya adapte edilmesi.
- Sürdürülebilirliğin sağlanması amacıyla ortaya çıkan ve yeşil yönetimin uyguladığı **4R** Kuralı kamuya uygulanmaya başlaması.
- Kamu binalarının enerji pozitif veya enerji nötr binalara dönüştürülmesi.

- Kamu personeline yeşili korumaya yönelik performans ölçütleri konulması.
- Yeşil işyeri ve çalışma koşulları oluşturulması.
- Kamu hizmetlerinde ekolojik ayak izini azaltmak.
- Çevre dostu teknolojiler kullanmak.
- Enerji ve su kullanımını en aza indirmek.
- Atık kullanımını azaltmak.
- Var olan veya olma potansiyeli olan çevresel riskleri yönetmek.
- Yeşil proje ekibi oluşturmak.

Yapılan öneriler kamu hizmetlerinin sunumu aşamasında uygulanabilir niteliktedir. Örneğin, günümüzde işletmelerin uygulamaya çalıştığı yenilenebilir enerji kaynaklarını işletmelerine entegre etme (güneş enerji paneli kurma, yağmur sularını toplayıp kullanma vb.) gibi işlemlerin kamuda uygulanma ihtimali düşüktür. Verilen örnekler arasında yer alan binaların enerji pozitif veya enerji nötre dönüştürülmesi her kamu kurumu için uygulanamaz. Özel sektörde bazı bölgelerde rahatlıkla kullanılsa da kamu kurumlarının genelinde yalnızca aydınlatma gibi küçük çapta enerjinin kullanıldığı yerler dışında özellikle kamuya ait üretim tesislerinde bu öneri gerçekleştirilebilir.

Kamu yönetiminin hakim anlayışının (yeni kamu yönetimi anlayışı) sonunun geldiği yönündeki tartışmalar literatürde sıklıkla üzerinde durulan konulardır. Her anlayış dönemin koşullarını benimsemeli ve uygulamalıdır. Yeni kamu yönetimi anlayışı günümüzün en sık tartışılan konusu olarak nitelendirilebilecek çevre ve yeşil konularını içeriğine katarak güncellemezse eleştirilmeye başlanacaktır. Çalışmada daha önce bahsedildiği gibi devletin yaptırımları ile yeşili adapte etmeye başlayan işletmeler gibi kamu da bu düşüncüyü yönetim sistemine adapte etmelidir. Birçok ülkede farklı kurumlarda çevreyle ilgili projeler yürütülmektedir. Ancak bu projeler genelde GES, rüzgar paneli gibi yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanmaya yönelik uygulamalardır. Bireylerin ve kurumların çevre ve yeşil konularında davranış biçimlerini değiştirmek ve bakış açılarını güncellemek gerekmektedir. İşte bu nedenle yeşil yönetim kavramının mantığı kamuya adapte edilmelidir.

Sonuç

Kamu yönetimi, yasaların öngördüğü işler ile kamu politikalarının kararlarını uygulamakla ilgili süreçler ve faaliyetlerdir. Bu süreç ve faaliyetlerin uygulanma biçimleri zamanla değişmiştir. Geleneksel veya klasik olarak adlandırılan kamu yönetimi anlayışında katı, hiyerarşik, baskıcı bir anlayış hakimken; kamu işletmeciliği veya yeni kamu yönetimi olarak adlandırılan ve yaklaşık son yarım asırdır kendine uygulama alanı bulan anlayış esnek, iletişim kanalları güçlü, katılımcı (yönetişimci) bir yapıya sahiptir. Günümüzde uygulanmaya devam eden yeni anlayış halen yeni olarak adlandırılmasına rağmen eksiklikleri bulunmakta ve bazı eleştirilere maruz kalmaktadır. Verimlilik, etkinlik gibi konularda eleştirilen anlayışa çalışmada yeşil olmayışı yönünden bir eleştiri getirilmekte ve yeşil olması için önerilerde bulunmaktadır.

İşletme literatüründe yeşil yönetim olarak adlandırılan yeşil kültürün işletmelerde benimsenerek uygulanması olarak tanımlayabileceğimiz yönetim disiplininin temel ilke ve uygulamalarının kamu yönetimine uygulanması çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. İşletmelerin yeşil olabilmesi için belirtilen gerekçelerin kamu kurum ve kuruluşlarında uygulanması büyük bir avantaj sağlayacak niteliktedir. Çünkü her şehirde sanayi bölgeleri, iş merkezi alanları bulunmayabilir. Ancak en küçük yerel yönetim biriminde dahi birkaç kamu binası bulunmaktadır. En basit uygulama örneği olan atıkların ayrıştırılarak geri dönüşüme kazandırılması, enerji tasarrufunun yapılması gibi yaygın ve küçük adımlar kamunun da yeşile geçişinin kolay bir şekilde olmasını sağlayacaktır.

İşletmeler kendi alanlarında iklim ve çevre sorunlarının en aza indirilmesi konusunda çalışmalar yürütmektedirler. Yapılan çalışmalar genellikle hükümetlerin kamu politikalarında yer almasına rağmen kamu kurumlarında özel sektörden beklenen özveri sağlanamamaktadır. Bu minvalde, birden fazla alanda faaliyet gösteren çevreye verilen zarar konusunda yaptırım gücüne sahip devletin konuyla ilgili uzman kişilere kamu yönetiminde rol vermesiyle daha sürdürülebilir ve faydalı çözümler geliştirilebilir. Çözümlerin geliştirilebilmesi için ilk adım kamu politikalarında değişim yapılmasıdır.

Teorik olarak hazırlanan bu çalışmanın amacı özel sektörde uygulama alanı bulan bir disiplinin kamu yönetiminde de uygulama alanı bulabileceğidir. Gerek teorik gerekse pratik konularda YKYA içerisine özel sektörün her alanında görülen ve uygulamaları devam eden yeşil yönetim kamuya adapte edilmelidir. Kar odaklı olan yönetim anlayışı doğal çevre odaklı olarak yapılan iş ve işlemlerde doğa sınırsız bir kaynak olarak görülmekten çıkıp korunması gereken bir yapı olarak nitelendirilmelidir. Kurumların, kişilerin yeşil odaklı olması konusu üzerinde özellikle durularak kişilere yeşil bilinç aşılanmalıdır.

Kaynakça

- Aksoy, A. D. (2022, Nisan). *Sürdürülebilirlik Kavramının Tarihçesi ve Gelişimi*. Aralık 17, 2022 tarihinde <https://arzudenizaksoy.com/yazi/surdurulebilirlik-kavraminin-tarihcesi-ve-gelisimi> adresinden alındı
- Arıkboğa, E. (2007). Türk Yerel Yönetim Sisteminde Reform ve Yeni Kamu Yönetimi. B. Eryılmaz, M. Eken, ve M. Şen içinde, *Kamu Yönetimi Yazıları* (s. 42-70). Nobel Yayınevi.
- Bakar, R., ve Azlan, M. (2020). Green Management Strategy-An Initiative Towards Sustainable Practices. *International Journal of Business and Management*, 4(6), 1-8.
- Birgün , S., ve Kulaklı, A. (2021). Yalnız Felsefe ve Yeşil Yönetim. M. Tekin , ve G. Mert içinde, *Yeşil Yönetim* (s. 15-26). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Birleşmiş Milletler. (2009, Mayıs 13). *Kyoto Protokolü*. T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı: https://webdosya.csb.gov.tr/db/iklim/editordosya/kyoto_protokol.pdf. Erişim tarihi: 17.12.2022.
- Cramer, J. (1998). Environmental Manegement: From Fit to Stretch. *Business Strategy and the Environment*, 7(3), 162-172.
- Çevikbaş, R. (2012). Yeni Kamu Yönetimi Anlayışı ve Türkiye Uygulamaları. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 9-32.
- Demir Uslu, Y., ve Kedikli, E. (2017). Sürdürülebilirlik Kapsamında Yeşil İnsan Kaynakları Yönetimine Genel Bir Bakış. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, 52(3), 66-81.
- Doğan, N. (2022). Yeşil Yönetim. *Social Sciences Research Journal*, 11(3), 483-492.
- Eryılmaz, B. (2015). *Kamu Yönetimi*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Farrell, A., ve Hart, M. (1998). What Does Sustainability Really Mean?: The Search for Useful Indicators. *Enviroment: Science and Policy for Sustainable Development*, 40(9), 4-31.
- Fişek, K. (1979). *Yönetim*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Fry, B., ve Raadschelders, J. (2017). *Max Weber'den Dwight Waldo'ya Kamu Yönetimi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Gökçe , O., Göküş, M., Kutlu, Ö., ve Şahin, A. (2004). *Kamu Yönetimi Ders Notları*. Konya: Dizgi Ofset Matbaacılık.
- Gözübüyük, Ş. (2015). *Türkiye'nin Yönetim Yapısı*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Gozel, K. A. (2003). Yeni Kamu Yönetimi Nedir? *Türk İdare Dergisi*(438), 195-208.
- Güner, S. (2017). *Evaluation of the evolution of green management with a Kuhnian perspective*, Business Research, 11(11), 1-20.
- Hughes, O. E. (2014). *Kamu İşletmeciliği ve Yönetimi*. Ankara: BigBang Yayınları.

- HukukBook. (2022, Nisan 5). *Stockholm Bildirgesi*. <https://hukukbook.com/stockholm-bildirgesi-milletler-insan-ve-cevre-konferansi-bildirgesi/>. Erişim tarihi: 17.12.2022
- İklim Değişikliği Bakanlığı. (2022, Ocak). *Paris Anlaşması*. <https://iklim.gov.tr/paris-anlasmasi-i-34>. Erişim tarihi: 17.12.2022.
- Kara, E. (2019). *Yeşil Yönetim ve Çevre Bilinci*. Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Önel, B. (2021). İşletmelerin Yeşil Yönetim Algıları ve Sürdürülebilirlik Bilinci. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 6(11), 21-33.
- Özer, M. A. (2005). Günümüzün Yükselen Değeri: Yeni Kamu Yönetimi. *Sayıştay Dergisi*(59), 3-46.
- Sabuncuoğlu, Z. (2021). Çalışanların Motivasyonunu Etkilemede Yeşil Yönetimin Rolü ve Uygulamadan Örnekler. M. Tekin, ve G. Mert içinde, *Yeşil Yönetim* (s. 45-64). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Sezgin, O. (2019). Yeşil Yönetim. Ç. Orçun , ve O. Sezgin içinde, *Yeşil İşletmecilik* (s. 19-46). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Tortop, N., İsbir, E., Yayman, H., ve Özer, M. (2017). *Yönetim Bilimi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Wren, D., ve Bedeian, A. (2021). *Yönetim Düşüncesinin Evrimi*. İstanbul: Albaraka Yayınları.

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

DİJİTAL DÖNÜŞÜM ÇAĞINDA SAĞLIK SEKTÖRÜNDE
METAVERSE: SWOT ANALİZİ

Mehmet Naci EFE¹

Geliş/Received: 01.03.2024

Kabul/Accepted: 08.03.2024

DOI: <https://doi.org/10.58724/assam.1445682>

Özet

Metaverse ve Metaverse dünyası kavramı son dönemlerde tüm sektörleri etkileyen ve sağlık sektöründe de yoğun şekilde tartışılmaya başlanmış bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda yapılmış olan çalışmanın temel amacı sağlık sektöründe yoğun şekilde tartışılan Metaverse konusunun SWOT analizini elde etmek ve karar vericilere stratejik yönetim süreçlerinde ışık tutmaktır. Yapılmış olan çalışma ikincil verilerden faydalanılarak yapılmış olan bir araştırma makalesidir. Bilimsel yazın tarandığında sağlık sektöründe çalışmaların Metaverse kavramının farklı yönlerine odaklandıkları görülmektedir. Buna rağmen, sağlık sektöründe Metaverse'ü tüm boyutları ile inceleyen SWOT analizini içeren bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışma bilimsel yazına çok önemli bir katkı da sunmaktadır. Birçok farklı disiplinde kullanım alanı bulan SWOT analizi, dört kelimenin baş harflerinden oluşmaktadır. Bunlar Güçlü Yönler (Strengths), Zayıf Yönler (Weaknesses), Fırsatlar (Opportunities) ve Tehditler (Threats) anlamına gelmektedir. SWOT analizi ile konunun güçlü ve zayıf yönlerini kavramak, fırsatları görebilmek ve bu fırsatlardan yararlanmak, tehditleri incelemek ve ortaya çıkabilecek risklere karşı önlem almak olanaklı hale gelmektedir. Metaverse'ün sağlık alanında önemli bir rol oynayacağı ve sağlık sektörüne hız, verimlilik ve eğitim konularında çeşitli fırsatlar sağlayabileceği öngörülmektedir. Diğer yandan, Metaverse teknolojisi başta etik, veri güvenliği ve birlikte çalışabilirlik konularında bazı riskleri de barındırmaktadır. Metaverse'deki ilerlemelerin sağlık sektörüne ve çevresine çeşitli fırsatlar sağlayabileceği öngörülmektedir. Buna karşın Metaverse sağlık alanında henüz yeni uygulama alanı bulduğundan bazı riskleri de taşımaktadır. Bu bağlamda sağlık alanındaki Metaverse üzerine hem niteliksel hem de niceliksel olarak daha ayrıntılı bilimsel araştırmaların yapılması da önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Hizmetleri, Metaverse, SWOT Analizi, Yönetim Stratejileri

Metaverse in the Healthcare Industry in the Age of Digital Transformation: SWOT
Analysis

Abstract

The concept of Metaverse and Metaverse world has recently emerged as an issue that affects all sectors and has begun to be discussed intensively in the health sector. The main purpose of the study conducted in this context is to obtain a SWOT analysis of the Metaverse issue, which is discussed extensively in the healthcare sector, and to shed light on strategic management processes for decision makers. The study conducted is a research article made using secondary data. When the scientific literature is examined, it is seen that studies in the health sector focus on different aspects of the Metaverse concept. Despite this, no study has been found in the healthcare sector that includes a SWOT analysis examining the Metaverse in all its dimensions. This study also makes a very important contribution to the scientific literature. SWOT analysis, which is used in many different disciplines, consists of the initials of four words. These mean Strengths, Weaknesses, Opportunities and Threats. With SWOT analysis, it becomes possible to understand the strengths and weaknesses of the issue, to see the opportunities and take advantage of these opportunities, to examine the threats and to take precautions against the risks that may arise. It is anticipated that Metaverse will play an important role in the field of healthcare and provide the healthcare sector with various opportunities in terms of speed, efficiency and

¹ Doç. Dr., ORCID: 0000-0001-7039-5659 E-mail: mnaciefe@ekolgrup.com.tr

Hakem değerlendirmesi: Dış Bağımsız.

Yazar Katkısı: Yazar % 100 katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Etik onay gerektirmeyen çalışmadır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind.

Author Contributions: The author contributed 100%.

Ethics Approval: This is a study that doesn't require ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

education. On the other hand, Metaverse technology also poses some risks, especially in terms of ethics, data security and interoperability. It is anticipated that advances in the Metaverse may provide various opportunities to the healthcare sector and its environment. On the other hand, metaverse carries some risks as it has just found a new application area in the field of health. In this context, it is also recommended to conduct more detailed scientific research, both qualitative and quantitative, on the Metaverse in the field of health.

Keywords: Healthcare, Metaverse, SWOT Analysis, Management Strategies

1. Giriş

Metaverse'ün küresel dijital evrimimizin bir sonraki aşamasında önemli bir rol oynayacağı beklenmektedir. Gelişen teknolojiler ve dijital platformların hem teknolojik hem de kavramsal yenilikleri gelişmeye devam ettikçe, etkileşimde bulunma şeklimizi ve etkileşim yerimizi genişletecektir (PWC, 2023).

Metaverse'deki ilerlemelerin, sağlık sektöründe bu alanda inovasyon ve iyileştirme getiren yeni yollar açması beklenmektedir. Metaverse ekosistemi yapay zeka, blockchain, 5G, sanal gerçeklik ve dijital ikiz gibi temel teknolojiler üzerinde durmaktadır. Bahsedilen bu kavramlar Metaverse'ün yapı taşları olarak görülmektedir (Ali vd., 2023).

Söyler ve Averbek'in (2022) ifade ettiği üzere sağlık hizmetleri sektörü teknolojik ilerlemelerin önemli düzeyde yaşandığı bir alan olarak bilinmektedir. Bu bakımdan geleceğin teknolojilerini kullanabilmek ve bu teknolojileri geliştirip uyarlayabilmek tüm sektörlerde olduğu gibi sağlık hizmetlerinde de önemlidir. Buna karşın, hasta/hekim ilişkisinde geçmişten gelen uygulamaların devamı açısından bir mukavemet görülse de sağlık sektöründe de teknolojik inovasyonların sektörü dönüştürdüğü söylenebilir.

Metaverse sağlık hizmeti ortamı, doktorlar ve hastalar için sanal bir dünyada sürükleyici bir deneyim sağlamaktadır. Dijital avatarlar doktorlar ve hastalar tarafından birbirleriyle etkileşimde bulunmak, bilgi üretmek ve paylaşmak için kullanılmaktadır. Sanal hastane/Metaverse ortamında hastalar; tedavi, ameliyat, danışmanlık, terapi vb. gibi çeşitli türde sağlık olanaklarından yararlanabilecektir (Ali vd., 2023).

Bu çalışmada bir dijital çığır açan Metaverse dünyasının, sağlık hizmetleri noktasında yarattığı inovasyonlar açıklanmakta ve SWOT analizi yapılarak kazandırdığı avantaj ya da dezavantajlar belirlenmeye çalışılmaktadır. Çalışmanın, bu sayede sağlık hizmeti veren işletmelerdeki yönetim stratejilerinin nasıl şekillenmesi gerektiği yönünde ışık tutması hedeflenmektedir.

Günümüzün en karmaşık, en bilinmeyen ve adeta saklı dünya ya da ikinci evreni olarak görülen Metaverse Dünyası'nın gelişim süreci ve gelecekte getirebileceği değişimleri açıklamak gerekmektedir. Her organizasyonun risk alma becerisi ve isteği olmakla birlikte, belirsizlikten mümkün olduğunca uzak durması gerekliliği de yadsınamaz bir gerçek olarak görülmektedir. İşletmeler yönetim stratejilerini belirlerken sisli istikametten kaçınma isteği duymaktadır. Bu durum rekabet edebilme yeteneklerini geliştirmek ve pazarda büyüebilmek amacıyla yer alan organizasyonları, netliğe yöneltmektedir. Bu çalışmada da hemen her karar vericinin (yönetici, girişimci, CEO vb.) SWOT analizinde yer alan güçlü, zayıf yönler ile pazarda karşılaşma ihtimali olan fırsat ve tehditlerden haberdar olması gerekliliği vurgulanmaktadır.

Elde edilen bulgularda ise; Metaverse ile sağlık işletmeleri arasındaki fırsat, tehdit, güçlü ve zayıf yönleri açısından ilişkisi detayları ile belirtilmektedir. Gelecekte sağlık hizmetlerine yön verecek olan karar vericilerin izlemesi gereken yönetim stratejilerinin belirlemesine katkı sağlaması açısından bu çalışma literatürde önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

2. Metaverse Kavramı Ve Tarihsel Süreci

Metaverse ilk kez 1992'de Neal Stephenson'un "Snow Crash" adlı bilim kurgu romanıyla ortaya çıkmıştır (Damar, 2021). Bu eser, fiziksel çevremizin üzerinde her yerde hazır ve nazır sanal varlıklarla karakterize edilen, sanal-fiziksel harmanlanmış bir dünyada yaşayan ana karakterleri avatarları aracılığı ile tasvir edilmiştir. Böylesine yetenekli bir dünyada insanlar çeşitli sürükleyici görevleri yerine getirebilmektedirler. Bu bağlamda öne çıkan örnekler arasında arkadaşlarıyla uzaktan

bir araya gelmek, iş arkadaşlarıyla işbirliği içinde çalışmak ve sanal etkinlikleri (örn. konserler ve alışveriş) birlikte deneyimlemek yer almaktadır (Lee vd., 2022; Ng, 2022).

İlk Metaverse 1993-1996 yılları arasında faal olan CitySpace olmuştur. Daha sonra Active Worlds ve There (www.there.com) gibi çok sayıda Metaverse dizisi ortaya çıkmıştır. Bunlardan en popüler olanı ise 2003 yılında Linden Lab tarafından geliştirilen Second Life'dır (SL, www.secondlife.com). Second Life ile web tabanlı sanal dünyaların kapıları oyun tutkunlarına açılmıştır. Second Life, kullanıcılarına kendi avatarlarını oluşturabilecekleri ve bunların tüm özelliklerini belirleyebilecekleri, sınırları kişinin hayal gücüne bağlı olan ikinci bir dünya sunmuştur (Narin, 2021).

Bilgisayar bilimine ilişkin inovasyonlar, insanlar arasındaki etkileşimi/iletişimi ve sosyal işlemleri değiştirip artırdığından günlük yaşamda önemli bir rol oynamaktadır. Son kullanıcılar açısından sırasıyla kişisel bilgisayarların, İnternet'in ve mobil cihazların piyasaya sürülmesi etrafında üç büyük teknolojik inovasyon dalgası kaydedilmiştir. Şu anda, bilgi işlem inovasyonunun dördüncü dalgası, Sanal Gerçeklik (VR) ve Artırılmış Gerçeklik (AR) gibi mekansal ve sürükleyici teknolojiler etrafında gelişmektedir. Bu dalga, (çevrimiçi) eğitimi, işletmeleri, uzaktan çalışmayı ve eğlenceyi dönüştürme potansiyeline sahip, her yerde bulunan bir sonraki bilgi işlem paradigmasını oluşturması beklenmektedir. Bu yeni paradigma Metaverse'tür. Metaverse kelimesi Meta (Yunanca sonrası anlamına gelen önek) ve evren kelimelerinden oluşan kapalı bir bileşik kelime olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir ifadeyle "metaverse, fiziksel gerçekliği dijital sanallıkla birleştiren, sürekli ve kalıcı, çok kullanıcı bir ortam olan post-gerçeklik evreni olarak görülmektedir" (Mystakidis, 2022).

Metaverse, hayal gücümüzü gerçek hayata bağlayan sanal bir dünya olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanların sanal karakterleriyle yeni bir deneyim yaşayabilecekleri, biçimlendirilmiş bir evren yaratmak için mevcut birçok teknolojiyi kullanmaktadır. Metaverse bir sanal gerçeklik kulaklığı veya artırılmış gerçeklik gözlüğü kullanılarak erişilebilen, fiziksel dünyaya bağlı varsayımsal bir sentetik ortamı tanımlamakta ve kişinin sanal bir ortamı görselleştirmesine ve büyüleyici bir deneyim yaratmasına olanak tanımaktadır (Bale vd., 2022).

Metaverse, sürükleyici deneyimlerle gelecekteki toplumu etkileyecek, yaklaşan dönüştürücü bir teknoloji olarak ifade edilmektedir. Bağlantı, etkileşim teknolojisi ve yapay gerçekliklerde yeni teknolojilerin ve yeniliklerin benimsenmesindeki gelişmeler, dijital dünyayı temelden değiştirebilmektedir. Metaverse kavramı, potansiyel yeni dijital ortamı kapsayan ve tanımlayan en yeni eğilim olarak görülmektedir (Iqbal ve Campbell, 2023).

Diğer yandan Metaverse'ün tanımı bakış açısına ve amaca bağlı olarak değişmektedir. Bununla birlikte, yaygın olarak tartışılan diğer bir konu ise; Metaverse'ün, gerçek dünyaya benzeyen sanal bir dünya olması ve diğer kullanıcılarla etkileşime geçmek için bir alan yaratması olarak belirtilmektedir (Dwivedi vd., 2022).

Metaverse aynı zamanda her kullanıcının diğer oyuncuların sanal karakterleriyle etkileşime girebileceği sanal bir karaktere sahip olabileceği oyun dünyalarını tanımlamak için de kullanılmaktadır. VR'yi oyunlardan bu sanal dünyaya neredeyse her şey için taşıyan Metaverse; iş, eğitim, sağlık, konferanslar, oyun, konserler veya sadece vakit geçirmek için kullanılacak bir ortam olarak da görülmektedir (Iqbal ve Campbell, 2023).

Metaverse insanların her zaman, her yerde ve herhangi bir cihazdan çalıştığı, oynadığı ve sosyalleştiği kalıcı, bağlantılı sanal gerçeklikler olarak da tanımlanabilmektedir. Metaverse, kullanıcıların gerçek zamanlı senaryolarda birbirleriyle etkileşime girebileceği fiziksel, artırılmış ve sanal gerçekliğin birleşimidir. Bu durum, piyasada büyük fırsatları barındıran, sonsuz, kullanılmamış potansiyele sahip, devrim niteliğinde bir dijital etkileşim biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır (Gupta ve Sarvepalli, 2022).

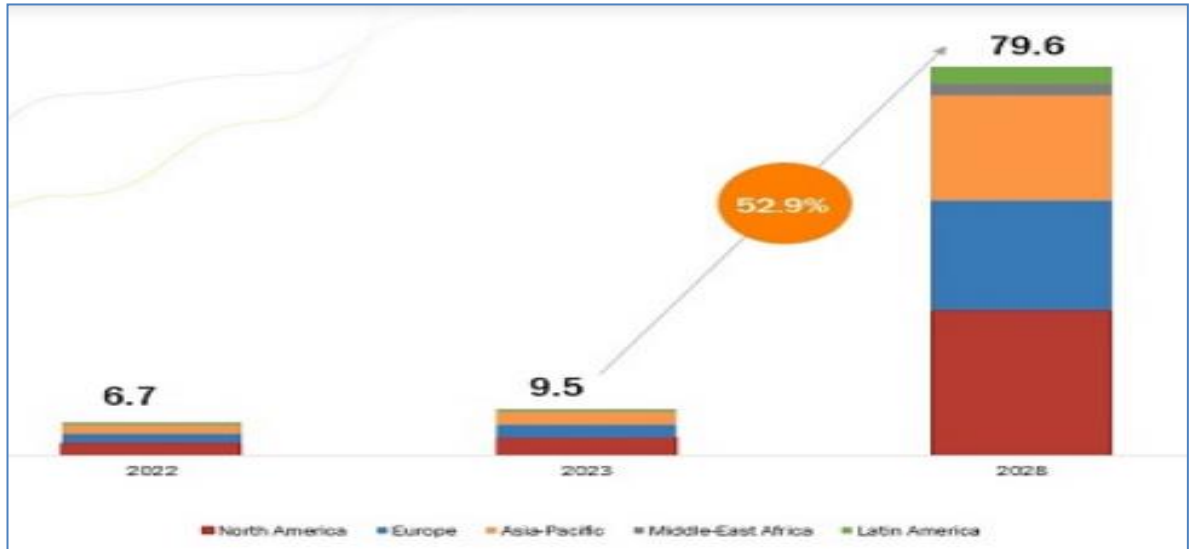
3. Sağlık Sektöründe Metaverse

Herhangi bir sağlık sisteminin temel amacı, kaynaklarını sağlık hizmetlerini geliştiren, yenileyen, sürdüren ve iyileştiren faaliyetlere kanalize etmektir. Aynı zamanda sağlık sektörü ülke

ekonomisinin verimli bir şekilde gelişmesine ve sanayileşmesine de büyük katkı sağlamaktadır. Günümüzde bu sektör, bakıcılar, hastalar ve ilgili paydaşlar arasındaki etkileşim deneyimini geliştirmek amacıyla teknolojik evrime yüksek düzeyde maruz kalmakta ve hızlı bir büyüme kaydetmektedir. Dijital sağlık hizmetlerinde yaşanan devrim, sağlık sektöründe değişimin önemli bir sağlayıcısı olarak dikkat çekmektedir (Chengoden vd., 2023).

Metaverse, tedavi maliyetlerini düşürerek ve hasta sonuçlarını iyileştirerek sağlık alanında devrim yaratma potansiyeline sahip üç ana teknolojinin birleşiminden oluşmaktadır. Bunlar telebulunuş (insanların fiziksel olarak ayrı olsalar bile sanal olarak bir arada olmalarına olanak sağlaması), dijital ikizleme ve blok zinciridir. Bu temel teknolojilerin Metaverse adı verilen çevrimiçi ortamlarda birleştirilmesinin, hekimler arasında hızlı akran fikir alışverişine katkı sağlayacağı ve engelsiz tedavi, hasta iyileşmesini etkili bir şekilde izlenmesine olanak tanıyacağı ve böylece bakım kalitesini artıracığı beklenmektedir (Sebastian ve Babu, 2022).

Bansal vd.'ne (2022) göre; günümüzde Metaverse sağlık sistemlerindeki sorunları çözmek için kullanılabilir bir araç olarak ifade edilmektedir. Metaverse, gerçek dünya uygulamalarının paylaşılan, açık ve sonsuz sanal dünyalar da dâhil olmak üzere en yüksek düzeyde deneyim ikiliğine ulaşmasını mümkün kılabilir. Metaverse, çeşitli sanal dünyaları temsil eden platformlar arasında birlikte çalışabilirliği mümkün kılacak ve kullanıcıların sanal dünyalar arasında içerik geliştirmesine ve paylaşmasına olanak tanıyabilecektir. Bununla ilgili olarak örneğin bir kullanıcı, kimliğini koruyarak bir klinikte/hastanede içerik üretebilmekte ve bunu başka bir kliniğe/hastaneye aktarabilmektedir.

Şekil 1: Sağlık Sektöründe Metaverse Büyümesi

Kaynak: Marketsandmarkets, 2023.

Sağlık sektöründeki Metaverse'ün 2023 yılında 9.5 milyar dolarlık değerinden 2028 yılında 79.6 milyar dolara yükseleceği ve % 52.9 yıllık bileşik büyüme oranı ile ilerleyeceği tahmin edilmektedir. Yukarıda yer alan Şekil 1'de bölgelere göre ve yıllar itibariyle sağlık sektöründeki Metaverse'ün gelişimi gösterilmektedir (Marketsandmarkets, 2023).

Bununla birlikte; Metaverse Dünyasının büyümesiyle; yapay zekâ, VR, AR, tıbbi cihazların interneti, Web 3.0, bulut depolama dataları ve kuantum hesaplama gibi teknolojileri, robotik teknolojiler ile buluşturan yeni sağlık hizmetlerinin de ortaya çıktığı görülmektedir. Ayrıca Rizk (2022), bir sağlık hizmeti uygulamasının, yatan hasta akışı gibi bir hastane sürecinin dijital bir kopyasını oluşturmayı, ardından gelişmiş analizleri uygulamayı ve temel nedeni belirlemek ve bunları kullanmadan önce farklı müdahaleleri test etmek için milyonlarca potansiyel senaryoyu çalıştırmayı içerebileceğinin örneğini vermektedir (Thomason, 2021: 12).

İkinci evren olarak görülen Metaverse'e yönelimin, özellikle COVID-19 pandemi sürecinde sağlık endüstrisi tarafından yeni teknolojilerin benimsenmesi ile birlikte arttığı ifade edilmektedir.

Pandemi döneminde gelişen ve hızla popülerlik kazanan teknolojik atılımlardan biri, Metaverse olmuştur. Metaverse'ün getirdiği bu konsept doğrultusunda kullanıcılar için kullanabilecekleri ve günlük hayatlarının bir parçası haline getirebilecekleri pek çok yapılabilecek işlemlerin tanımlandığı gözlemlenmektedir. Bunlardan bazılarını örnek vermek gerekirse; avatarlar sayesinde diğer insanlarla etkileşime girebilme, alış-veriş yapabilme, resim sergileri ve müzeleri gezebilme, konserlere gidebilme gibi sayısız faaliyette bulunabilme yer almaktadır. Elbette bunlarla birlikte hastaneye fiziki olarak gitmeye gerek kalmadan, sanal ortamda doktorlarla görüşme imkânı sayesinde tedavi süreçleri de yürütülebilmektedir.

Elbette birçok farklı sektörün de dikkati ve ilgisini çeken Metaverse dünyası, sağlık sektörü açısından da dikkatleri üzerine çekmektedir. Hatta bazı tartışmalarda, tıbbi ekosistemde devrim yaratacağından söz edilmektedir. Sağlık sektöründeki karar vericilerin, yönetim stratejilerini belirlemeleri sürecinde en dikkat çekici avantajın altında dünyanın herhangi bir yerindeki hastaya ulaşabilme olanağı yatmaktadır. Globalleşme her sektörü yakından ilgilendirdiği gibi sağlık sektörü de bunun içinde yer almaktadır. Şöyle ki; dünyanın herhangi bir yerinde herhangi bir hastanın, kendi ülkesi ya da yakın coğrafyasında ulaşma imkânı olmayan bir hekime ya da tedavi yöntemine, zaman, ulaşım ve diğer maliyetlere katlanmadan erişebilme imkânı sunması büyük bir memnuniyet yaratmaktadır.

Tüm bunlarla birlikte yapılan bazı araştırmalara göre tıp eğitimi çerçevesinde de yeni yönetsel stratejiler geliştirilmesini kaçınılmaz hale getirmektedir. Örneğin; 2019 yılında İngiltere'deki St. George Hastanesi'nde, VR gözlükleri anestezi gerektirmeyen ameliyatlarda kullanılmış ve ameliyat olan hastaların kaygılarının büyük ölçüde azalttığı görülmüştür. Hastaların %80'i sanal gerçeklikle daha az ağrı hissettiklerini ve %73'ü kaygılarının azaldığını ifade etmişlerdir. Bir diğer örnek de; Harvard Business Review'ın paylaştığı veriler olarak karşımıza çıkmaktadır. Tıp eğitimi alan ve cerrahi alanda yetiştirilen doktor adaylarının, VR gözlükleri kullandıkları eğitimde, normal eğitime oranla cerrahi başarı performanslarının %230 arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Yalnızca bu araştırma sonucunda elde edilen örnekler bile, sağlık sektörünün hızlı bir dönüşüm sağlaması gerekliliğinin kanıtı niteliğinde görülmektedir. Yalnızca hasta-hekim konforu açısından değil, sağlık eğitiminin gelişimi açısından da önemli avantajlar yarattığını ifade etmektedir. Yeni internet, ikinci evren hatta sanal evren olarak ifade edilen Metaverse'ün artık tıp eğitiminde de kullanılmasıyla; hekimlerin operasyonlar esnasında karşılaşılabilecekleri zorlukları minimize etmesi, eğitim maliyetlerini düşürmesi, verimli eğitim olanakları tanınması ve bunun çıktısı olarak da sağlık sektöründe daha yüksek kalitede hizmet verilmesinin önünü açtığı düşünülmektedir (Nobelyum, 2023).

Bardi (2018) tarafından, AR ve VR'nin kullanımı tıp eğitimini ve öğretiminin yanı sıra süreç ve prosedürleri de değiştireceği vurgulanmaktadır. VR, öğrencilerin kelimenin tam anlamıyla insan vücuduna girmelerine olanak tanıyarak kapsamlı bir görünüm sağlamak ve gerçek prosedürlerin kopyalanmasına olanak tanımaktadır.

AR ayrıca öğrencilere hasta ve cerrahi karşılaşmaları simüle edebilmeleri, tıp öğrencilerinin yeni teknikleri görselleştirmesine ve uygulamasına olanak sağlamaları gibi uygulamalı öğrenmelerini sağlamak için de kullanılmaktadır. Öğrencilerin ameliyatı sanki kendileri cerrahmış gibi deneyimleyebilecekleri gerçek ameliyatlardan daha da sürükleyici deneyimler yeniden yaratılabilmektedir. Dikkat çekici bir diğer yorum da Studyum'dan gelmektedir. Studyum oyunlaştırılmış öğrenmenin uygulamalı bir örneği olarak ele alınmaktadır. Kullanıcılar katıldığı her ders, izlediği her video ve tamamladığı her ödev için jetonlarla ödüllendirilmekte ve bazıları da NFT (dijital işlerin internet üzerinden alım satım işleminin gerçekleştirilmesini sağlayan teknolojiler) kripto koleksiyonlarıyla ödüllendirilmektedir (Studyum, 2021'den aktaran Bhugaonkar vd., 2022).

Artırılmış Gerçeklik, AI (Yapay Zeka) eğitmenlerinin öğrencilere nasıl ayakta duracaklarını, şarkı söyleyeceklerini ve daha güvenli görünebileceklerini göstermelerine olanak tanımaktadır. Bu teknikleri kullanarak insanlar, belirli becerileri göstermek için ünlü antrenörleri kullanarak tamamen oyun benzeri bir ortamda öğrenme gerçekleştirmektedir. Bu "ünlü bir cerrah" olabilmekte ve cerrah öğrettiği için ödüllendirilmekte buna bağlı olarak öğrenciler de öğrendikleri için ödüllendirilmektedir (Thomason, 2021: 14).

4. Metod

SWOT analizi güçlü ve zayıf yönleri kavramaya, fırsatları ve tehditleri tahmin etmeye yardımcı olan etkin bir stratejik yönetim tekniğidir. SWOT analizinin en temel amacı herhangi bir konu üzerine karar alırken güçlü ya da zayıf, avantajlı ya da dezavantajlı noktaları bir bütün olarak ele alınmasını sağlamaktır. Bu sayede, SWOT analizi ile en doğru adımların atılması sağlanabilir.

SWOT analizi için kullanılacak ikincil verilere temel oluşturan bilimsel çalışmalar Google Scholar, Web of Science ve Scopus gibi dijital ortam/kütüphaneler taranarak elde edilmiştir. Bu bağlamda 100'ün üzerinde bilimsel çalışma incelenmiştir. Buna karşın, çalışmanın özelliği ve derginin yazım kuralları da dikkate alınarak konu ile daha fazla bağlantıya sahip çalışmalar süzölmüştür.

SWOT analizi için kullanılan çalışmalar aşağıdadır. Buna karşın, bu çalışmalar daha çok sağlıkta Metaverse'ün farklı yönlerine vurgu yapan çalışmalardır. Bu doğrultuda yayınlar detaylı olarak incelenmiş ve SWOT analizine katkı sağlayacak hususlar sıralanmıştır (Çeçen ve Yüksel, 2023; Thomason, 2021; Mohamed vd., 2023; Massetti ve Chiariello, 2023; PWC, 2023; Chengoden vd., 2023; Kye vd., 2021; Lee, 2022; Mesko, 2022; Koo, 2021; Petrigna ve Musumeci, 2022; Uysal ve Semiz, 2022; Aran vd., 2014; Isık vd., 2021; Söyler ve Averbek, 2022; Şeker, 2022; Kutbay ve Bozbuğa, 2022; Başol vd., 2023; Ali vd., 2023; Lai vd., 2020; Wiederhold ve Riva, 2022; Chengoden vd., 2023; Deloitte, 2024).

5. Bulgular

Aşağıda SWOT analizinin alt unsurları 4 ana başlık altında açıklamalı olarak sunulmaktadır.

5.1. Güçlü Yönler

- Sağlık alanında Metaverse üzerine olan ilgi hızla artmaktadır.
- Metaverse destekli ameliyatlara yapılmaya başlanmıştır.
- Metaverse teknolojisinin gelişmesi sağlık alanında faaliyet gösteren firmaların dikkatini çekmektedir.
- Metaverse'ün klinik bakımda kullanılması için çok geniş bir uygulama bulunmaktadır.
- Metaverse teknolojileri geleneksel tıbbın yetersiz kaldığı yerlerde alternatif ve tamamlayıcı hizmetler sunmaktadır.
- Metaverse hastalık ve olası müdahalelere ilişkin farkındalığın artmasını sağlamaktadır.
- Tıbbi cihazlardan gelen biyolojik sinyallerin dijital forma dönüştürülmesi, hekimlerin yoğun bakımdaki hastaların bakımını yapabildiğini sağlamaktadır.
- Tıp fakülteleri, öğrencilere uygulamalı öğrenme fırsatları sağlamak için AR'yi müfredata dâhil etmeye başlamıştır.

5.2. Zayıf Yönler

- Sağlık alanındaki Metaverse uygulamaları henüz geliştirme aşamasındadır.
- Metaverse teknolojilerinin veri gizliliği ve güvenliği gibi konularda zayıflıkları mevcuttur.
- Metaverse hala pahalı bir teknolojidir. Metaverse teknolojilerinin yatırım maliyetleri gibi konularda soru işaretleri vardır.
- Yukarıdaki durulmada bağlantılı şekilde Metaverse teknolojisinin fayda-maliyet analizinin yapılması konusunda sorunlar vardır.
- Metaverse'ün empati, güven merhamet, güler yüz gibi bir insanın sahip olduğu davranışların yerini alamayacağı ifade edilmektedir.
- Metaverse' deki sağlık hizmetleri, diğer bazı tüketici endüstrilerine göre daha az olgunlaşmıştır.
- Hastaların, bu teknolojilerin uygulanması ve yararları konusunda bilgi eksiklikleri vardır.
- Metaverse' de beraber çalışabilirlik imkânlarıyla ilgili belirsizlikler yer almaktadır.
- Metaverse'ün faydalarını gösteren geniş ölçekli çalışmaların sayısı hala düşük düzeydedir.
- Sağlık sektöründe Metaverse konusunda yüksek lisans ve doktora derecesine sahip yüksek kalifiyeli çalışan konusunda eksiklikler vardır.
- Yapay zekâ ile Metaverse arasındaki bağlantı çok karmaşıktır. Bu durum sağlık alanındaki ilerlemeleri de sınırlamaktadır.

- Sanal gerçeklik beceri, memnuniyet, güven ve performans süresi alanlarında diğer eğitim yöntemlerinden daha etkili durumda değildir.
- Metaverse için kullanılan birçok alternatif kripto para birimi bulunmaktadır. Ancak sağlık sigorta kuruluşlarının ödeme aracı olarak kullanacakları kripto paraları kabul etmeleri konusunda belirsizlik hakimdir.
- Yeni ortaya çıkan teknolojilerin yaygın bir kullanım düzeyine ulaşabilmesi bağlamında toplumun yüksek bir teknoloji okuryazarlığına ek olarak hızla değişen teknolojiye erişim sağlayabilecek teknolojik alt yapı olanaklarına sahip olması gerekmektedir. Dünyadaki birçok bölge bu açıdan gelişmemiş durumdadır.

5.3.Fırsatlar

- Gelecekte Metaverse’de sağlık alanında “dijital avatarlar” kullanılacaktır.
- Uzaktan sağlık hizmetleri ile sağlanabilecek teşhis ve tedavi süreçlerinin sanal ortamda yürütülmesiyle sağlık turizminde değişim beklenmektedir.
- Metaverse, kronik hastalıkları olan insanlar için sanal destek grupları ve topluluklar oluşturmak için kullanılabilir. Bu durum kişilerin zihinsel ve fiziksel sağlıklarına katkı sağlayabilecek bir sosyal destek sunabilir.
- AR’ın cerrahi hassasiyeti ve esnekliği artırması beklenmektedir. Metaverse’ün işbirlikçi tıbbi prosedürlere de olanak tanıyacağı beklenmektedir.
- Tıbbi VR bağımlılık yaratan dürtülere nasıl yanıt verileceği konusunda koçluk yaparak madde bağımlılığından kurtulmaya da yardımcı olabilir.
- Sanal gerçeklik teknolojilerinin özellikle afet tıbbi (profesyonellerin eğitimi ve psikoterapi gibi alanlar) çerçevesinde kullanılabilmesi ifade edilmektedir.
- Metaverse teknolojisi ile gerçek organların sanal modelleri üzerinde anatomik çalışmalar yapma imkânı olacaktır.
- Metaverse’ün dünya çapında yayılmasının, sağlık personeli eksikliğine olumlu katkı sağlaması beklenmektedir.
- Sanal gerçeklik, hekimlerin bilgilerini hastalarıyla paylaşmasına ve deneyimlerini hekimlere aktarmasına olanak tanıyarak, güçlü ve etkili bir iletişim sağlayabilir.
- Metaverse’te hekimler, hastalarının teşhislerini diğer hekimlere daha etkin bir şekilde danışabilirler.
- Hekimler sağlık Metaverse aracılığıyla hastaları uzaktan kontrol edebilir ve sağlık verilerini dijital sanal ortama dönüştürebilirler. Ayrıca hastanın durumunu ve tedavisini hastaya/hasta yakınlarına anlatabilirler.
- Hastalardan anlık olarak sağlık verisi toplayan teknolojilerden sağlanan tüm verilerin Metaverse sistemine aktarılması ve sonrasında görselleştirilerek iyileştirilmesi sunulacak sağlık hizmetlerinin verimliliğini artırabilir.
- Yüz yüze iletişim yerine sanal toplantıların yapılmasının sağlık hizmetlerinde şiddet olaylarını azaltması mümkün olabilir.
- Sağlık hizmetlerinin tüketicilere ulaştırılması süreci hız kazanabilecektir. Verileri ve blockchain’i birleştirmek, veri sahiplerinin verilerinden para kazanmasını sağlayabilecektir.
- Teknolojiden yararlanmak aynı zamanda tüketicilere kendi sağlıklarını ve sağlıklı yaşamlarını proaktif bir şekilde yönetme ve daha bilinçli kararlar verme konusunda fırsat sağlayacaktır.
- Metaverse sayesinde çocuklar için sağlık hizmetlerini “korkulu bir rüya” olmaktan çıkaracak yenilikler hayata geçirilebilir.
- Metaverse teknolojisinin sağlık hizmetlerinde, teknolojik altyapı ve tesislerin yenilenmesine ve geliştirilmesine büyük katkı sağlayacağı beklenmektedir.

5.4.Tehditler

- Metaverse teknolojileri sağlık alanında insanların hayatında daha fazla yer aldıkça asosyal kişilik bozuklukları, sanal bağımlılık, kaygı, stres gibi çeşitli psikolojik sorunlar ortaya çıkabilecektir.
- Metaverse sürecinde sağlık kurumları ve özellikle de insanların ciddi bir adaptasyona ihtiyacı olacaktır.
- İnsanların dijital dünyada sağlık hizmetlerini nasıl ve ne şekilde talep edecekleri konusunda problemleri bulunmaktadır.

- Metaverse'ün geleceği açısından en kritik konulardan biri sanal ortamdaki küresel güvenliğinin sağlanması ve siber saldırılardır (veri güvenliği ve mahremiyet). Bu konudaki yasal düzenlemelere ilişkin kaygıların gelecekte de sürmesi beklenmektedir.
- Sağlık profesyonellerinin eğitilmesi, metaverse teknolojisinin sağlık alanında kullanılması açısından büyük önceliğe sahiptir. Burada sorun iki açıdan değerlendirilebilir; sağlık profesyonellerinin eğitimi sürecinde bu teknolojilere yer verilmesinden kaynaklanan zorluklar ve mevcutta sağlık alanında yer alan sağlık profesyonellerinin yeni teknolojilere gösterebileceği mukavemet problemleri.
- Gelecekte Metaverse teknolojisine erişimi destekleyebilecek teknik altyapı ve maddi olanaklara sahip olma konusunda devam eden sorunlar vardır.
- Metaverse teknolojisinin bant genişliği ihtiyacının çok büyük olacağı ve bunun bazı teknik sorunları da beraberinde getireceği düşünülmektedir.
- Metaverse sağlıkta dijital uçurumu artırabilir. Yeni teknolojileri erişim konusunda altyapı, maddi ve manevi olanaklara sahip bireyler bu anlamda fiziksel bir sınır olmaksızın sağlık hizmetlerine ulaşabilirken, bu olanaklardan yoksun bireyler teknolojik imkânlardan yararlanamayabilir.
- Ayrıca Metaverse'ün sağlık alanında kullanımının erken aşamalarında öğrenmenin düşük düzeyde olabileceği ve hastalar için potansiyel tehlike yaratabileceği düşünülmektedir.
- Sağlık kuruluşlarının dijital tabanlı bir alanda kesintisiz hizmet sunumunu nasıl sağlayacakları belirsizlik arz etmektedir.
- Sağlık alanına yatırım yapan şirketlerin gelecekteki yatırımlarını nereye kanalize edeceği belirsizlik arz etmektedir.
- Metaverse'ün devlet tarafından mı yoksa bu teknolojileri geliştiren devasa şirketlerin kontrolü altında mı yönetilmesi gerektiği konusu büyük bir sorun teşkil etmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Literatür incelendiğinde Metaverse Dünyasında yer tüm sektörler gibi sağlık hizmetlerinin de gün geçtikçe artan bir önemi olduğu görülmektedir. Halen tartışma konusu olan süreçlerle birlikte, geleceğin ve teknolojinin getirmiş olduğu inovasyonları görmezden gelemeyeceği yadsınamaz bir durumdur. Öncelikle sağlık hizmetlerinin, hekimden hastaya ulaşma sürecinde karşılaşılabilecek muhtemel güçlüklerin neler olduğunun doğru tespit edilmesi ve buna yönelik stratejiler geliştirilmesi gerekmektedir.

Yapılmış olan çalışmanın işletmelerin sağlık hizmetleri sürecinde SWOT analizi ile incelenmesinin en önemli nedeni, fırsat ve tehditlerin öngörülebilir hale getirilmesi; güçlü ve zayıf yönlerin ise; tespit edilerek geliştirilmesi ya da gerekli yatırımların yapılması için gerekli görülmektedir. Yönetim stratejilerinin temelini oluşturan öngörülebilirlik de SWOT analizi yapılarak elde edilebilmektedir.

Sağlıkta Metaverse ile ilgili en önemli sorunlar arasında siber saldırıların nasıl önleneceği, hastaların bilgi ve belgelerinin nasıl korunacağı bulunmaktadır. Bu sorunların önüne geçebilmek için hukuki zeminin oluşturulması, sosyal yapının Metaverse'ün dijital dünyasına hazırlanması, farkındalığın artırılması, teknolojik altyapının güçlendirilmesi gibi faaliyetlerin gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Gelecekte NFT'ler değer alışverişinde önemli bir rol oynayabilecektir. Dijital sağlık hizmetleri için birlikte çalışabilirlik çok önemlidir. Bu açıdan iyileştirmelerin yapılması gerekmektedir.

Dijital sağlık hizmetlerinde uçurumu azaltmak amacıyla Metaverse kullanımı için bir yatırım tabanı oluşturmak önem taşımaktadır. Rekabette öne geçmek isteyen bazı ülkeler Metaverse için de teşvikler sağlamaktadır.

Sağlık sektöründe klinik ve klinik dışı büyük verilerden oluşan çok yönlü Metaverse veri barajının oluşturulması da önem taşımaktadır. Metaverse ortamlarına uygun yeni sağlık hizmetleri iş modellerinin geliştirilmesi gerekmektedir.

Metaverse uygulamasını kullanarak sağlık hizmetleri eğitimini ve öğretimini geliştirmek önem taşımaktadır. Ve ayrıca sağlık sektöründe Metaverse disiplini lisansüstü derecesine sahip yüksek kaliteli yeteneklerin yetiştirilmesi de gerekmektedir.

Tüm bu çabaların yanında toplumun bütünleşmesi için de çaba gösterilmesi gerekmektedir. Hastaların hekimlerle iletişim kurabilmesi için gerekli altyapı hazırlanmalıdır. Hastaların hekimleriyle yaşadığı dil sorunları Metaverse teknolojileri ile ortadan kaldırılabilir.

Sonuç olarak; Metaverse kavramının sağlık alanında önemli bir rol oynayacağı, literatürdeki ilerlemelerin sağlık sektörüne ve çevresine çeşitli fırsatlar sağlayabileceği öngörülmektedir. Sağlık alanındaki Metaverse üzerine hem niteliksel hem de niceliksel olarak daha ayrıntılı bilimsel araştırmaların yapılması da önerilmektedir.

Kaynakça

- Ali S, Abdullah, Armand T.P.T., Athar A, Hussain A, Ali M, Yaseen M, Joo M-I, Kim H-C. (2023). Metaverse in Healthcare Integrated with Explainable AI and Blockchain: Enabling Immersiveness, Ensuring Trust, and Providing Patient Data Security. *Sensors*. 23(2). 565. doi.org/10.3390/s23020565
- Aran, O.T., Köse B., Akel S., Öksüz Ç. (2014). Ataksili Bir Bireyde Sanal Gerçeklik Temelli Rehabilitasyon Uygulamasının Etkinliği-Olgu Raporu. *Ergoterapi ve Rehabilitasyon Dergisi*. 2(3). 159-164.
- Bale, A. S., Ghorpade, N., Hashim, M. F., Vaishnav, J., ve Almaspoor, Z. (2022). A comprehensive study on Metaverse and its impacts on humans. *Advances in Human-Computer Interaction*, V. 2022. 1-11. doi.org/10.1155/2022/3247060
- Bansal, G., Rajgopal, K., Chamola, V., Xiong, Z., ve Niyato, D. (2022). Healthcare in metaverse: A survey on current metaverse applications in healthcare. *Ieee Access*, 10. Doi: 10.1109/ACCESS.2022.3219845
- Bardi, J. (2018). 3 secrets to creating immersive virtual environments with Unity and Vuforia. *Marxent Labs*. Erişim tarihi: 17/02/2024. <https://www.marxentlabs.com/virtual-environmentsunity/>
- Başol, Ş., Akman Dömbekci, H., ve Öztürk, Y. E. (2023). Metaverse Evreninde Sağlık Hizmetleri. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*. 19. 275-289. doi.org/10.38079/igusabder.1139384
- Bhugaonkar, K., Bhugaonkar, R., ve Masne, N. (2022). The trend of metaverse and augmented ve virtual reality extending to the healthcare system. *Cureus*. 14(9). 2-7. doi:10.7759/cureus.29071
- Chengoden, R., Victor, N., Huynh-The, T., Yenduri, G., Jhaveri, R. H., Alazab, M. ve Gadekallu, T. R. (2023). Metaverse for healthcare: A survey on potential applications, challenges and future directions. *IEEE Access*. doi.org/10.48550/arXiv.2209.04160
- Çeçen, Z., ve Yüksel, O. (2023). Metaverse And Healthcare Sector. *International Journal of Engineering and Innovative Research*. 5(3). 280-290. doi.org/10.47933/ijeir.1360360
- Damar, M. (2021). Metaverse Shape of Your Life for Future: A bibliometric snapshot. *Journal of Metaverse*, 1(1). 1-8. doi.org/10.48550/arXiv.2112.12068
- Deloitte (2024). *Welcome to the metaverse*. Deloitte Publication. <https://www2.deloitte.com/ca/en/pages/technology-media-and-telecommunications/articles/welcome-to-the-metaverse-deloitte.html>
- Dwivedi, Y. K., Hughes, L., Baabdullah, A. M., Ribeiro-Navarrete, S., Giannakis, M., Al-Debei, M. M., ... ve Wamba, S. F. (2022). Metaverse beyond the hype: Multidisciplinary perspectives on emerging challenges, opportunities, and agenda for research, practice and policy. *International Journal of Information Management*. 66. Doi:10.1016/j.ijinfomgt.2022.102542
- Gupta, R., ve Sarvepalli, M. (2021). *An Overview of The Metaverse its Incredible Potential ve Emerging Business Opportunities*. <https://www.happiestminds.com/wp->

content/uploads/2022/04/Metaverse.pdf.

- Iqbal, M. Z., ve Campbell, A. G. (2023). Metaverse as tech for good: Current progress and emerging opportunities. *Virtual Worlds-MDPI*, 2(4), 226-242. dx.doi.org/10.2139/ssrn.4150689
- Isık, A. H., Alakus, F. ve Eskicioğlu, Ö. C. (2021). Hareket Yakalama ve Sanal Gerçeklik Teknolojileri Kullanarak Oyun Tabanlı Rehabilitasyon. *Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 9(6), 269-279. doi.org/10.29130/dubited.1015397
- Koo H. (2021). Training in lung cancer surgery through the metaverse, including extended reality, in the smart operating room of Seoul National University Bundang Hospital, Korea. *J. Educ. Eval. Health Prof.* 18, 18-33. doi: 10.3352/jeehp.2021.18.33
- Kutbay, E., ve Bozbuğa N. (2022). Health Education: Gamification, Health Literacy, And The New Era; Metaverse. Istanbul University Press. In *Medical Informatics*. Ed. Nilgün Bozbuğa, Sevinç Gülseçen, Vedat Kamer, Başak Kurtuldu.
- Kye, B., Han, N., Kim, E., Park, Y., ve Jo, S. (2021). Educational applications of metaverse: possibilities and limitations. *Journal of educational evaluation for health professions*, 18. doi: 10.3352/jeehp.2021.18.32
- Lai, M. C., Brian, M., ve Mamzer, M. F. (2020). Perceptions of artificial intelligence in healthcare: findings from a qualitative survey study among actors in France. *Journal of translational medicine*, 18(1), 1-13. doi.org/10.1186/s12967-019-02204-y
- Lee, C. W. (2022). Application of metaverse service to healthcare industry: a strategic perspective. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(20), 13038. DOI:10.3390/ijerph192013038
- Lee, L. H., Zhou, P., Braud, T., ve Hui, P. (2022). What is the metaverse? an immersive cyberspace and open challenges. arXiv:2206.03018. Doi:10.48550/arXiv.2206.03018
- Marketsandmarkets (2023). *Metaverse in Healthcare Market*. <https://www.marketsandmarkets.com/pdfdownloadNew.asp?id=225839181>
- Massetti, M., ve Chiariello, G. A. (2023). The metaverse in medicine. *European Heart Journal Supplements*, 25,104-107. Doi: 10.1093/eurheartjsupp/suad083
- Mesko B. (2022). The promise of the metaverse in cardiovascular health. *Eur. Heart J.* 2022;43:2647–2649. doi: 10.1093/eurheartj/ehac231.
- Mohamed, R. A., Mohammed, K. K., Darwish, A., ve Hassanien, A. E. (2023). The Use of Metaverse in the Healthcare Sector: Analysis and Applications. In *The Future of Metaverse in the Virtual Era and Physical World*. Springer International Publishing, 77-91.
- Mystakidis, S. (2022). Metaverse. *Encyclopedia*, 2(1), 486-497. doi.org/10.3390/encyclopedia2010031
- Narin, N. G. (2021). A content analysis of the metaverse articles. *Journal of Metaverse*, 1(1), 17-24.
- Ng, D. T. K. (2022). What is the metaverse? Definitions, technologies and the community of inquiry. *Australasian Journal of Educational Technology*, 38(4),190-205. doi.org/10.14742/ajet.7945
- Nobelyum (2023). Erişim tarihi: 17.02.2023. <https://www.nobelyum.com/guncel-gelismeler/saglik-alaninda-metaverse-etkilerinin-farkinda-misiniz>.
- Petrigna L, ve Musumeci G. (2022). The Metaverse: A New Challenge for the Healthcare System: A Scoping Review. *J. Funct Morphol Kinesiol.* 7(3). doi: 10.3390/jfmk7030063
- PWC (2023). *The Future of Healthcare in the Metaverse The latest frontier in healthtech*. Erişim tarihi: 15.02.2023. <https://www.pwc.com/m1/en/industries/documents/the-future-of->

healthcare-in-the-metaverse.pdf.

- Rizk, S. H. (2022). Ethical and regulatory challenges of emerging health technologies. In *Applied Ethics in a Digital World* . IGI Global. 84-100.
- Sebastian, S. R., ve Babu, B. P. (2022). Impact of metaverse in health care: a study from the care giver's perspective. *International Journal of Community Medicine and Public Health*. 9(12). 4613-4616. doi:10.18203/2394-6040.ijcmph20223221
- Söyler, S., ve Averbek, G. S. (2022). Sağlık Teknolojileri Ve Metaverse: Potansiyel Uygulama Alanları Ve Mevcut Engeller. *International Anatolia Academic Online Journal Health Sciences*. 8(2). 138-166.
- Studyum (2021). *Everything you need to know about gamification and Studyum – Part IV: Gamifying your learning through Studyum*. Studyum.org.
- Şeker, Ş. E. (2022). Possible AI Based on Metaverse Impact in Health Sciences and Knowledge Economy. Istanbul University Press, *Medical Informatics 2, Ed. Nilgün Bozbuğa, Sevinç Gülseçen, Vedat Kamer, Başak Kurtuldu*.
- Thomason, J. (2021). Metahealth-how will the metaverse change health care?. *Journal of Metaverse*. 1(1). 13-16.
- Uysal B., Semiz T.(2022). A new age in health: Metaverse. *Gevher Nesibe Journal of Medical ve Health Sciences*. 7(18). 93-102. doi.org/10.46648/gnj.424
- Wiederhold, B. K., ve Riva, G. (2022). Metaverse creates new opportunities in healthcare. *Annual Review of Cybertherapy And Telemedicine*. 20. 3-7.

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNDE TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ

Mehmet BİÇİCİ¹

Mehmet Alpaslan EŞKİ²

Geliş/Received: 08.03.2024

Kabul/Accepted: 19.03.2024

DOI: <https://doi.org/10.58724/assam.1448956>

Öz

Türk milliyetçiliğinin oluşum sürecinde demokratik hareketlerin rolü, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ve Türkiye'nin kuruluşunda belirgin şekilde ortaya çıkmıştır. 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan reformlar ve demokratik girişimler, ulusal kimlik arayışını ve milliyetçilik duygularını güçlendirmiştir. Tanzimat ve Islahat Fermanları gibi reformlar, eşitlik, adalet ve hukukun üstünlüğü gibi demokratik ilkeleri vurgulamıştır. Ancak, bu süreçler aynı zamanda etnik ve dini gruplar arasındaki gerginlikleri artırmış ve milliyetçilik duygularını körüklemiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüyle birlikte, Türk milliyetçiliği daha da güçlenmiş ve modern Türkiye'nin temelleri atılmıştır. II. Meşrutiyet dönemi, çok partili demokratik bir düzenin kurulduğu bir zamandır ve bu dönemde çeşitli etnik gruplar arasında milliyetçilik hareketleri ve siyasi partiler ortaya çıkmıştır. Mustafa Kemal Atatürk liderliğindeki Türk Kurtuluş Savaşı'nın ardından, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla Türk milliyetçiliği devlet ideolojisi haline gelmiştir. Atatürk, Türk milliyetçiliğini, demokratik, laik ve modern bir devletin temellerini oluşturan ilkelerle birleştirmiştir. Dolayısıyla, Türk milliyetçiliğinin oluşum sürecinde demokratik hareketlerin rolü, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerindeki reformlar ve demokratik gelişmelerle başlamış ve Türkiye'nin modernleşme süreci ve cumhuriyetin kuruluşuyla devam etmiştir.

Anahtar kelimeler: Demokrasi, Fransız İhtilali, Osmanlı Devleti, Tanzimat Dönemi, İttihat ve Terakki, Türk milliyetçiliği.

TURKISH NATIONALISM IN THE DEMOCRATIZATION PROCESS

Abstract

The role of democratic movements in the formation process of Turkish nationalism emerged prominently, particularly in the final years of the Ottoman Empire and during the establishment of Turkey. In the late 19th and early 20th centuries, the reforms and democratic initiatives in the Ottoman Empire strengthened the quest for national identity and nationalist sentiments. Reforms such as the Tanzimat and Islahat Edicts emphasized democratic principles such as equality, justice, and the supremacy of law. However, these processes also exacerbated tensions among ethnic and religious groups and fueled nationalist sentiments.

With the collapse of the Ottoman Empire, Turkish nationalism further intensified, laying the foundations for modern Turkey. The period of the Second Constitutional Era witnessed the establishment of a multi-party democratic system, during which nationalist movements and political parties emerged among various ethnic groups. Following the Turkish War of Independence under the leadership of Mustafa Kemal Atatürk, Turkish nationalism became the state ideology with the founding of the Republic of Turkey. Atatürk amalgamated Turkish nationalism with principles that formed the basis of a democratic, secular, and modern state.

¹Doç. Dr. Gaziantep Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0002-2011-1088 E-mail: bicici@gantep.edu.tr

²Doktora Öğrencisi Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, ORCID: 0009-0001-8715-0970 E-mail: malpaslan@gantep.edu.tr

Hakem değerlendirmesi: Dış Bağımsız.

Yazar Katkısı: Yazarlar eşit oranda katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Etik onay gerektirmeyen çalışmadır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind.

Author Contributions: Authors contributed equally.

Ethics Approval: This is a study that doesn't require ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Therefore, the role of democratic movements in the formation of Turkish nationalism began with the reforms and democratic developments in the final years of the Ottoman Empire and continued with Turkey's process of modernization and the establishment of the republic.

Keywords: Democracy, French Revolution, Ottoman Empire, Tanzimat Period, Committee of Union and Progress (CUP), Turkish nationalism.

1. Giriş

Aydınlanma Çağı, insanlığın tarihte bir dönüm noktası olarak kabul edilen bir zaman dilimidir. 18. yüzyılda, Avrupa'nın dört bir yanında, insanlar eski alışkanlıklarını ve otoriteleri sorgulamaya başladılar. Bu dönem, sadece kitaplarda veya bilimsel kuruluşlarda gerçekleşen bir değişim değil, aynı zamanda insanların günlük yaşamında da kökten değişiklikler yaşandığı bir süreci (Baktemur, 2019). Aydınlanma ve modernleşme, düşünce tarzlarını ve toplumsal yapıları alt üst eden bir devrimdi. Bu dönem, insanların düşünce özgürlüğünü ve eleştirel bakış açısını geliştirmesine olanak tanıdı. Bilim ile din arasındaki çatışma, sadece entelektüel bir tartışma değil, aynı zamanda toplumun her katmanını etkileyen bir gerçeklikti (Kolasi, 2014). Aydınlanma Dönemi aynı zamanda toplumsal dengelerin değiştiği bir zaman dilimiydi. Eskiden egemen olanların yerini, bilgiye ve yeteneğe dayalı olarak güçlenen bireyler aldı. Bu da daha demokratik ve eşitlikçi bir toplumsal yapı oluşmasına olanak sağladı (Barbak, 2018). Başta Fransa, İngiltere ve Almanya olmak üzere Avrupa'da Aydınlanma Çağı'nı şekillendiren düşünsel etkenler sadece 18. yüzyıl ile sınırlı değildir; aslında Rönesans, reform hareketleri ve coğrafi keşiflerle başlayıp 1789 Fransız İhtilali'yle doruğa ulaşan uzun bir süreci içerir (Berke, 1985). Bu süreç boyunca kiliseye ve onun dayattığı geleneksel anlayışa karşı ciddi bir tepki ortaya çıkar, özellikle Rönesans ve reform hareketleri bu tepkinin başlangıcını oluşturur (Lagarde, 1970). Martin Luther, Calvin ve diğerleri gibi reformistler, kilisenin köklü ve sorgulanamaz (skolastik) düşünce kalıplarının doğruluğunu sorgulamışlardır (İşler, 1999).

Modern ulusçuluk fikrinin evrimi, Fransa, İngiltere ve Almanya gibi ülkelerin tarihsel deneyimlerinden önemli ölçüde etkilenmiştir (Schnapper, 1995). Fransa ve İngiltere'de ulusal kimliğin gelişimi, ulusal monarşilerin ortaya çıkışıyla birlikte, o dönemdeki topraklarda yaşayan insanların birleşmesiyle sağlanmıştır (Say, 1998). Bu süreç, ulus fikrinin oluşumunu desteklemiştir. Ancak, ulusçuluk terimi özellikle Fransız kökenli ulusçuluk olarak adlandırılır (Smith, 1999). Batı Avrupa'daki ulusçuluk kavramının temelleri, ulusal monarşilerin yükselişinden sonra, mevcut topraklarda yaşayan çeşitli toplulukların kendilerini diğer toplumlardan ayırmalarını sağlayacak yeni bir kimlik arayışına dayanmaktadır (Smith, 2002). 1789'da meydana gelen Fransız İhtilali ve akabinde kurulan Fransız ulus-devleti kıta Avrupa'sında bireysel özgürlük, eşitlik ve evrensel bir bakış açısının temsilcisi olarak öne çıkmıştır. Bu dönemde Fransız ulus-devletinin oluşumu ile Fransız ulusçuluğunun doğuşu arasında eşzamanlılık gözlenmektedir (Aksoy vd., 2010; 35).

Milliyetçilik kavramı da ulus devletleri ile bağlantılı bir olgu şeklinde ortaya çıkmış daha sonra da 1789 yılında gerçekleşen Fransız İhtilali ile vücut bulmaya başlamıştır. Türk milliyetçiliği kavramını açıklamadan önce millet ve milliyetçilik kavramlarını irdelemek gerekmektedir. Millet kavramı ile ilgili literatürde birçok farklı ifade ve yorum bulunmaktadır. Millet, TDK Türkçe sözlüğünde "*Çoğunlukla aynı topraklar üzerinde yaşayan, aralarında dil, tarih, duygu, ülkü, gelenek ve görenek birliği olan insan topluluğu, ulus*" (TDK, 2019: 1683) şeklinde, Bars'a göre "*kendisine mahsus bir kültüre sahip olan zümre; aynı dili konuşan, aynı dine iman eden ve ortak bir geçmişi olan insan topluluğudur*" (Bars, 2017). Heywood'a göre ortak geçmişe sahip, aynı dili konuşan, ortak değerleri bulunan, aynı inancıya sahip kültürel toplulukları ifade etmektedir (Heywood, 2013: 150-151). Milliyetçilik ise TDK sözlüğüne göre Maddi ve manevi açılardan millet ve ülkesinin çıkarlarını her şeyin üstünde tutma anlayışı, ulusçuluk, ulusalcılık, nasyonalizm (TDK, 2019: 1684), diğer bir tanımda "Her şeyden önce bilincimize bir şekil veren, dünyayı adlandırmamızı sağlayan bir söylem; başka bir deyişle, toplu kimliklerimizi belirleyen, günlük konuşmalarımızı, davranış ve tutumlarımızı yönlendiren bir görme ve yorumlama, bir algılama biçimi" (Özkırımlı, 2015:14). Farklı bir tanımda milliyetçilik; kriz anlarında ya da çatışmalarda belirginleşen ve sadece dar anlamıyla siyasete ilişkin bir olgu değildir, aksine kolektif kimliğe temel teşkil etmekte olan bir bireysel kimlik ve kültür meselesidir (Calhoun, 1997:3). Millet ve milliyetçilik kavramları genel olarak yukarıda belirtilen tanımların türevleri şeklinde yapılmış ancak bunların dışında birbirine zıt tanımlar da yapılmıştır. Sonuç olarak bu iki kavram üzerinde tam bir uzlaşmaya varılamamıştır. Özellikle de milliyetçilik

kavramının üzerinde mutabakata varılamamasının sebebi olarak millet kavramının ortak bir görüşe uygun olarak ifade edilememesi ve siyasi yaklaşımlar sayılabilir (Eşki, 2016).

Ülkemizde Türk milliyetçiliği ile farklı tanımlar yapılmış ve milliyetçilik çeşitli şekillerde algılanmıştır. Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında Osmanlıcılık³, Batıcılık⁴, İslamcılık⁵ fikirleri başarıya ulaşamayınca Türkçülük akımı en önemli siyasi reçete haline gelmiştir (Karadağ vd., 2019). Türkçülük akımı ile vücut bulmaya başlayan milliyetçilik kavramı ilk başlarda dil ve edebiyat alanında, daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti ile siyasal alanda etkili olmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin yıkılıp Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile birlikte milliyetçilik düşüncesi etkisini devam ettirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti tarih sahnesinde yer almaya başlamasından itibaren Türkçülük yani milliyetçilik devlet politikası haline getirilmiştir. Buna da Türkiye'de daha çok Atatürk Milliyetçiliği denilmiştir (Kantar, 2019).

Türk milliyetçiliği de, insanlık birimleri içerisinde Türk milletini esas alarak, onu yaşatmayı ve yükseltmeyi kendisine amaç edinmiştir (Acar, 2008:16). Bu amaç doğrultusunda Atatürk'ün de ifade ettiği "muasır medeniyetler seviyesine" yükselmek için milliyetçiliğe ihtiyaç duyulacaktır (Nutuk, 2015). Yalnız Türk milliyetçiliği kavramını Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti ile sınırlandırmak doğru olmayacaktır. Nitekim Orhun Abideleri'nde, o dönemlere ait nutuklarda, Türk tarihinin ilk sözlük olma özelliğine sahip Kaşgarlı Mahmud'un Divan-ı Lügat-İt Türk adlı eserinde ulus bilincinden ve milliyetçilik kavramlarından esintiler olduğunu görmekteyiz (Kayadibi, 2008). Osmanlı Devleti'nin Rumeli topraklarına geçmesiyle birlikte hükmettiği topraklarda gayr-i müslimler de yaşamaya başlamıştır. İstanbul'un fethi ile birlikte dünya siyasetinde kendisine önemli bir yer edinen Osmanlı Devleti, tebaası içinde yer alan azınlıklara her zaman saygı göstermiş ve özellikle de dini inançlarına müdahalede bulunmamıştır (Öz, 2021).

³ Osmanlı İmparatorluğu'nun Osmanlıcılık politikası, Türk ve Müslüman olmayan unsurları imparatorluk sınırları içinde tutmayı hedeflemiş olmasına rağmen, Sırp ve Yunan ayrılıkçı hareketlerinin temelinde etnik milliyetçilik -doğu tipi milliyetçilik- dinamikleri yatmaktadır. Karpat'ın açıklamalarına göre, Balkan Hristiyanları arasındaki milliyetçi hareketler, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki varlığının sona ermesiyle ilgili ortaya çıkan sosyo-ekonomik ve idari sorunlara bir tepki olarak ortaya çıkmıştır (Karpat, 2010:592). Bu hareketler, başlangıçta Osmanlı yönetimine karşı bir isyan olarak başlamış ancak zaman içinde uluslararası ilişkilere dayalı bir boyuta dönüşmüştür. Örneğin, Sırp isyanları gibi olaylar, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki zayıflamasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Ancak, bu isyanlar daha sonra ulusal kimlik ve bağımsızlık arayışlarına dönüşmüş ve Alman Romantik hareketinin etkisiyle milliyetçilik duygularını daha da güçlendirmiştir (Kökerer, 2023). 1877-78 Rus-Türk Savaşı, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki egemenliğinin sona ermesine neden olarak, Osmanlıcılık ideolojisinin zayıflamasına ve sonrasında Balkan Savaşları ile tamamen ortadan kalkmasına yol açmıştır. Bu şekilde, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü, etnik milliyetçilik hareketlerinin yükselişine ve sonuç olarak imparatorluğun çöküşüne katkıda bulunmuştur (Aslantaş,2006;88).

⁴ Batıcılık hareketi, III. Ahmet döneminde başlayıp III. Selim ile ilk önemli adımlarını atmıştır. Tanzimatçılar arasında "medeniyetçilik" olarak ifade edilen Batı değerleri, Osmanlıcılığın önemli bir parçası haline gelmiştir. Bu hareket, daha çok "Osmanlı birliğini" koruma çerçevesinde batılılaşmayı savunmuştur (Göksüçukur, 2019). Hatta Batıcılık akımı, İslamcılık hareketi içindeki "modernist" gruplar arasında bile destek bulmuştur. Jön Türkler arasında gelişen "Batıcılık" ise daha radikal değişim taleplerine yol açmıştır. II. Meşrutiyet dönemiyle birlikte en üst seviyesine ulaşan Batıcılık, öncelikle "devleti kurtarmak" amacıyla önemli bir oluşum olmuştur (Onat 2016: 104). Diğer düşünce akımlarında olduğu gibi, sorunun temel kaynağının din olduğu açıkça ifade edilmiştir. Ancak, bu akımların İslam'ı algılama biçimleri ve çözüm önerileri arasında farklılıklar bulunmaktadır (Sarıay, 1994: 14). Batıcılar, dinin sekülerleşmesi yoluyla, mümkün olduğunca bireysel seviyeye indirgenmiş bir yaşam tarzını benimseyerek ve genel anlamda Batılılaşma gerekliliğini vurgulayarak, pozitivist bir bakış açısını benimsemişlerdir. Ancak, genellikle halk arasında tam olarak benimsenmeyen bu fikirler, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin modernleşme sürecinde önemli bir rol oynamıştır" (Mardin 1996: 176).

⁵ İslamcılık ideolojisi, Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülme döneminde etnik milliyetçilik akımlarına karşı bir birleştirici güç oluşturma amacı taşımıştır. II. Abdülhamid döneminde özellikle Araplar için izlenen politika, imparatorluğun sınırları içindeki Müslüman unsurları korumayı ve merkezi otoriteye bağlılıklarını güçlendirmeyi hedeflemiştir. Bu bağlamda, Arap ileri gelenlerine önemli görevler verilmiş ve Arap subayların oranı artırılarak, Arap toplumunun merkezi iktidara olan bağlılığı sağlanmaya çalışılmıştır (Mardin 1991: 11,12).

Ancak, etnik milliyetçilik akımlarının yükselişi ve Batı'nın emperyalist politikalarının etkisiyle birlikte, Arap toplumunda milliyetçilik ve bağımsızlık talepleri güç kazanmıştır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı yıllarında, Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasıyla birlikte Arap milliyetçiliği daha da belirginleşmiş ve bağımsızlık hareketleri ortaya çıkmıştır (Armaoğlu, 1964: 96).

İslamcılık ve Osmanlıcılık gibi birleştirici ideolojiler, bu süreçte etkinliklerini kaybetmiş ve etnik milliyetçilik karşısında yetersiz kalmışlardır (Bozgöz, 2006: 105). Batı emperyalizmi ve etnik milliyetçilik hareketlerinin güçlenmesiyle, İslamcılık ve Osmanlıcılık gibi ideolojilerin etkisi azalmıştır(Çaha vd., 2019:573). Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş sürecindeki önemli dinamiklerden biri olarak değerlendirilebilir (Aydın, 2007).

Milliyetçilik, XIX. yüzyılın başlarında, Napolyon Savaşları'nın ardından ulusal devletlerini kuramamış Almanya ve İtalya gibi ülkelerle, mutlak monarşiyi ne İngiltere gibi erken parlamento deneyimine sahip ülkelerde ne de 1789'da Fransa'da başlayan devrim gibi süreçlerle siyasi olarak etkisiz hale getirememiş ve hala imparatorluk statüsünde varlıklarını sürdürmeye çalışan Rus Çarlığı, Habsburg İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu topraklarında ortaya çıkan ayrılıkçı bir siyasal ideolojidir (Palmer, 2003: 67-71). Bu bağlamda, milliyetçilik, 1789 sonrasında ortaya çıkmış ve XIX. yüzyıl boyunca siyasi sahneyi şekillendiren önemli bir ideoloji olmuştur (Castellan, 1993: 269-270).

Bu süreçte, özellikle çok uluslu imparatorluklar, milliyetçilik akımının etkisi altında kalarak çeşitli toplumların kendi kendini yönetme taleplerini güçlendirmiştir (Özyurt, 2007). Dolayısıyla, 1789'un egemenlik anlayışı açısından kırılma noktası olarak görülmesi, milliyetçilik açısından da önemlidir. Milliyetçilik, modern merkezi devletlerin kurulması yanında, ulus veya milletin siyasi egemenliğini talep eden bir ideoloji olarak ortaya çıkmıştır (Coşkun, 1997: 28). Bu bağlamda, milliyetçilik sadece siyasi bir olgu değil, aynı zamanda kolektif kimlik ve kültürün bir ifadesidir, kriz dönemlerinde ve çatışmalarda belirginleşen bir yapıya sahiptir (Comte, Dersler IV, akt, Levi-Bruhl, 1970; 130).

1789 yılında yaşanan Fransız İhtilali, farklı etnik kimliğe sahip grupları bünyesinde barındıran Osmanlı Devleti'nde ilk zamanlarda bu ihtilali Avrupa'nın kendi iç meselesi olduğunu düşünmüş ve hatta bunu fırsat olarak görmüştür (Sarınay, 2015: 16). Bu, Osmanlı Devleti'nin o dönemki politik yaklaşımını yansıtırken, milliyetçilik akımının etkisinin henüz tam olarak farkına varılmamış olabileceğini gösterir. Ancak zamanla, milliyetçilik akımının etkisi altında kalan toplumlar ve gruplar, kendi kimliklerini ve taleplerini daha açık bir şekilde ifade etmeye başlamışlardır (Emiroğlu, 2007). Yalnız bu düşünce Küçük Kaynarca Antlaşması ile son bulmuştur. Çünkü bu antlaşma ile Ruslar, Osmanlı tebaası içerisinde önemli bir yere sahip Ortodoks Hıristiyanlara yönelik kışkırtmacı bir anlayış sergilemiş ve bu da Balkanlar'da ayrılıkçı ayaklanmaların çıkmasına ortam hazırlamıştır (Efe, 2006: 16). Bu gelişmelerin ardından Osmanlı Devletine karşı Balkanlar'da isyan çıkaran ilk millet Sırp olmuştur. Sırp XIX. Yüzyılın başlarında gerçekleşen bu isyan toplumsal kökenli olarak görülse de daha sonra yarattığı etkiler bakımından uluslararası bir sorun haline gelmiştir (Aslantaş, 2006-2007: 83-96). Sırpardan sonra Yunanlılar ve Rumlar da milliyetçilik akımının etkisiyle Osmanlı Devletine karşı isyanlar çıkartıp önemli kazanımlar ve ardında bağımsızlıklarını elde etmişlerdir.

2. Türk Tarihinde Demokratik Hareketler ve Demokrasi Tarihi

Bu noktada Osmanlı Devleti'nde yaşanan demokratik hareketlere geçmeden önce demokrasi kavramının ne olduğundan ve tarihsel gelişiminden kısaca bahsetmek faydalı olacaktır. Demokrasi kelimesi iki ayrı kavramın birleşmesi ile oluşmuştur. Halk anlamına karşılık gelen "*demos*" ve yönetme gücü anlamına karşılık gelen "*kratos*" kelimelerinin birleşmesi ile olmuştur (Isakhan vd., 2011). Demokrasi kavramı Antik Yunan Medeniyetinden bu yana siyaset biliminin ve tarihin en tartışmalı konularından biri olmuştur. Bu yüzden de tanımını net olarak yapmak da zordur. Demokrasinin en bilinen tanımlarından birisi Amerikan iç savaşı sırasında Gettburry konuşmasında Lincoln'un (1863) yaptığı tanımdır: "Demokrasi halkın halk tarafından halk için yönetilmesidir" (Erdem vd., 2020). Ancak daha geniş bir ifade ile demokrasi, modern dönemde siyasi denetimin düzenli aralıklarla halkın özgürce seçtiği temsilcilerin elinde bulunduğu, toplumsal ve ekonomik durumu ne olursa olsun tüm yurttaşların siyasi olarak eşit sayıldığı yönetim biçimi şeklinde tanımlanabilir (Aslan, 2020).

Demokrasi alanındaki ilk gelişmeler Atina'ya ve Yunan şehir devletlerine dayanmaktadır. Fakat bu adım tam anlamıyla demokrasi adımı değildir çünkü bölgede yaşayan tüm bireyler seçimlerde oy kullanamamaktadır. Temsili demokrasiye en yakın uygulama ise daha sonraki yıllarda Roma İmparatorluğu'nda hayata geçirilmiştir. Fakat demokrasi alanında en önemli adım 1215 yılında papa, kral ve baronlar arasında imzalanan Magna Carta Libertatum'u olmuştur. Türkçeye "Büyük Özgürlükler Sözleşmesi" olarak çevrilen bu antlaşma, kişi hak ve özgürlüklerinin sınırlarını genişleten ve kralın yetkilerini kısıtlayan ilk gelişme olması nedeniyle demokrasi tarihinde önemli bir yere sahiptir (Özlü, 2019).

Devlet ise, bir ulusun siyasî ve hukukî açıdan örgütlenmiş halidir (İşçi, 1996). Devletler milletler tarafından oluşturulur ve yönetilir. Türkler de yüzyıllar boyunca devletler kurmuş ve kendi

içlerinden seçtikleri ve han, hakan, kağan, sultan, padişah gibi isimler verdikleri hükümdarlar tarafından yönetilmiştir. Kurulan ilk Türk devletlerinde Gök Tanrı inancı vardır. Hükümdar ve halk bu inancın getirdiği emir ve yasaklara yani Töreye uymuşlardır. Gök Tanrı inancında devleti yönetme yetkisi Türk hükümdarlarına Tanrı tarafından verilmektedir. Bu anlayışa da “Kut” adı verilmektedir (Özbek, 2007). Kut anlayışı ile yönetilen Türk devletleri Tanrının bazı vasıflarını barındırdıklarına inandıkları bu hükümdarlara biat etmiş ve kanları kutsal sayılmıştır. Hükümdarların kanı kutsal sayıldığı için kanlarının dökülmesi uygunsuz görülmüştür (Çetin vd., 2007: 47-56). Bu inanç Osmanlı Devleti’ne kadar benimsenmiş ve infazlar yay kirşleri vasıtasıyla kan dökmeden uygulanmıştır. Ayrıca Türk Devletlerinde hükümdarlar oldukça kutsal bir konumda olmasına rağmen devlet işlerinde kararları tek başına alamaz, karar alırken “toy”, “kengeş”, “ternek” ve “kurultay” gibi adlar verilen meclislerde diğer meclis üyeleri ile birlikte kararlar alırdı (Koca, 2016).

Türklerin Gök Tanrı inancından uzaklaşp İslamiyet’e girişi bir anda değil yüzyıllar süren bir değişim göstermiştir (Taflıoğlu, 2012: 35). Bu değişimler toplumsal tabanlı olmasının yanı sıra yönetsel ve kültürel alanda da kendini göstermektedir. Ancak Türklerin İslamlaşmasının ilk kıvılcımı 751 yılında İslam Orduları ile Çinliler arasında gerçekleşen Talas Savaşı’dır. Karluklar, Orta Asya’da Müslüman ordularının Çinliler ile olan mücadelelerinde Arapların yanında yer alarak bu savaşın seyrinin değişiminde önemli derecede rol oynamışlardır (Arat, 1977: 35). İslam Ordularının güçlenmesi ve fetihlerin artmasıyla birlikte Türkler İslam dinini benimsemeye başlamışlardır.

Türklerin büyük topluluklar halinde İslam dinine inanmaları sonucunda kurulan yeni devletlerdeki yönetim şekillerinde üzerinde hem İslam dininin hem de Gök Tanrı inancı etkisinde gelişim gösteren Türk kültürünün özellikleri etkili olmuştur. Hükümdarlık babadan oğla geçmiş ve yönetim monarşik bir yapıyla sürdürülmüştür. Bu yapı ilk Türk devletlerinde yer alan danışma meclisi ile birlikte devam etmiştir. Türk-İslam kültürünün etkili olduğu devletlerden biri de Büyük Selçuklu Devleti’dir. Büyük Selçuklu Devleti’nde devlet hanedanın ortak malı olarak kabul edilmiştir. Devlet başkanı ya da hükümdar aile mensupları arasından seçilmiştir (Terzi, 2015). Büyük Selçuklu Devleti, Türk ve İslam geleneklerini birbiri ile kaynaştırarak yeni bir devlet yapısı oluşturmuştur (Demir, 2004). Bu yapı Osmanlı Devleti’nde de varlığını sürdürmüştür. Osmanlı Devleti 1299 yılında beylikten devlet olmaya adım atmış ve uzun yıllar bulunduğu coğrafyaya hükmetmiştir (Öztürk, 2016: 44-53). 1299 yılından 1808 yılına kadar devletin demokratik yapısı önceki Türk devletleri gibi töre ve geleneklere uygun bir biçimde sürdürülmüştür.

3. Osmanlı Devleti’nde Demokratik Hareketler ve Türk Milliyetçiliği

1299 yılında beylikten devlet olma yolunda ilk adımın atılması sonucunda Osmanlı Devleti’nin kurulduğundan çalışmanın önceki bölümlerinde bahsetmiştik. Türk-İslam örf ve adetlerine uygun bir yapıyla geniş coğrafyalarda hüküm süren Osmanlı Devleti 1789 Fransız İhtilali’nin getirmiş olduğu milliyetçilik fikirlerinin etkisi altında kalmıştır. Bunun en önemli sebeplerinden biri de Osmanlı Devleti’nin çok uluslu bir yapıya sahip olmasıdır (Karaman, 2018).

Osmanlı Devleti kuruluş döneminden 17.yüzyılın sonlarına kadar geçen sürede güçlü bir yapıya sahipti fakat bu dönemden itibaren artık eski gücünü kaybetmeye başlamıştır. Bundaki en önemli sebeplerden biri de Rönesans ve Reform hareketleri ile Batılı devletlerin yükselişlerinin gerisinden kalıyor olmasıydı. Ayrıca bu dönemde Osmanlı Devleti’ni sadece Batılı devletlerin ivmelenmesinin haricinde Rusların güçlenmesi de endişelendiriyordu. Bu endişe bir süre sonra devletin girmiş olduğu savaşlardan da mağlubiyet ile ayrılması ile birlikte ıslahat yapılması düşüncesini güçlendirmiştir. Bu gelişmeler öncelikle askeri alanda yapılan ıslahatlar ile vücut bulsa da tam anlamıyla başarıya ulaşamamıştır. Askeri alanda yapılan ıslahat girişiminden sonra siyasi ıslahatlar yapılmaya başlanmıştır (Gülcü, 2019).

Dağılan Nizam-ı Cedit’in yerine Sekban-ı Cedit ocağının kurulması ile birlikte merkezi otorite daha güçlü bir hale gelmiştir (Başçı, 2021). Otorite merkezde güçlü olmasına karşın Anadolu ve Rumeli’de güçlü değildi. Bu gücün yetersizliğinden faydalanan ayanlar başlarına buyruk bir yaşam sürerek bağımsız idareler oluşturmuşlardır. Bunun sonucunda ayanlara haklar ve görevler vererek resmîyet kazandırmak amacıyla merkezi hükümet ve ayanlar arasında bir anlaşma düzenlenmiş ve dönemin padişahı II. Mahmut eliyle onaylanmıştır (Gözler, 2000).

Sened-i İttifak giriş, yedi koşul ve zeyl bölümlerinden oluşmaktadır. Sened-i İttifakın yedi şartı ise şu şeklide ifade edilmiştir:

- “1. Ayanlar padişaha sadık kalacaklar fakat herhangi bir kanunsuz durum karşısında itiraz etme hakkı olacaktır.*
- 2. Ayanlar gerekli olduğu durumlarda asker temin edilmesine yardımcı olacaklar ve yeni bir ordu kurulacaktı.*
- 3. Ülkenin her bölgesinde devletin koyduğu hükümlere göre hazine gelirlerinin toplanması sağlanacaktı.*
- 4. Sadrazamın kanuna uygun bir biçimde verdiği emirlere uyulacak, kanunsuz emirlere birlikte karşı koyulacaktı.*
- 5. Padişah, verginin tahsil edilmesinde adil ve eşit olacak, ağır vergiler konulmayacaktı.*
- 6. Suçu açık bir şekilde ispatlanmayan ayan ve devlet adamlarına ceza verilmeyecekti.*
- 7. İstanbul’da isyan çıktığı takdirde ayanlar müdahale edecek isyanı bastıracaktı” (Aslan, 2013: 83).*

Sened-i İttifak sonucunda padişah ve merkezi otorite; iktidara itaat edilmesi, sadrazamın varlığının kabullenmesi, merkezi otoritenin emir ve yasaklarına uyulması, ayanların kendi bölgeleri haricindeki meselelere müdahalesinin önlenmesi gibi bir takım kazanımlar elde etmiştir. Ayanlar ise; kendilerine kötü davranılmasının önlenmesi, sadrazamın baskılarının giderilmesi, nüfuz alanlarının genişletilmesi gibi haklar elde etmişlerdir. Bu talep ve haklar Osmanlı Devleti’nin yüzyıllardır süre gelen Padişah’ın mutlak otoritesi ve güç erkini ikinci şahıslarla paylaşması bakımından önemli bir yere sahiptir.

Sened-i İttifak ile ilgili birçok yorum yapılmıştır kimileri bu anlaşmanın hukuk devleti yolunda atılmış ilk adım olduğuna inanırken (Karataş, 2018: 615) kimileri de eşkıyalığın meşru hale getirildiğini ifade etmiştir (Avcıoğlu, 1990). Diğer bir yorum ise Osmanlı Devleti’nde meydana gelen ilk demokratikleşme hareketi olma özelliğidir. Bu yorumun sebebi ise üstte belirttiğimiz gibi mutlak güç sahibi olan Padişah’ın, gücünü ikinci şahıslarla paylaşmasıdır. Kısaca Osmanlı İmparatorluğu’nda etnik ve dini azınlıkların siyasi taleplerini dile getirdiği bir dönemde ortaya çıkmıştır. "Senedi İttifak", özellikle Rum, Ermeni ve diğer Hıristiyan cemaatlerin Osmanlı yönetiminden daha fazla hak ve özgürlük talep etmeleriyle ortaya çıkan bir oluşumdur. Bu oluşum neticesinde Türkler ve Müslümanlar tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bunun sebebi ise hâkim olan unsurun tabi unsura olan üstünlüğünün bir bakıma ortadan kaldırılması şeklinde yorumlanmıştır (Özkul, 2021).

Türk milliyetçiliği açısından, "Senedi İttifak"ın etkisi ve faaliyetleri, Türkler arasında milliyetçilik duygularının güçlenmesine katkıda bulunmuş olabilir. Ayrıca "Senedi İttifak"ın taleplerine yönelik tepkiler ve Osmanlı İmparatorluğu’ndaki etnik ve dini kimliklerin vurgulanması, Türkler arasında bir milli bir bilincin oluşmasına da vesile olmuş olabilir (Önsoy, 1986).

Ancak, bu dönemde Türk milliyetçiliği siyasi olarak henüz net bir şekilde belirlenmemiştir ve Osmanlı İmparatorluğu’nun çoklu etnik ve dini yapısı içinde Türk milliyetçiliği tam olarak şekillenmiş olduğu söylenemez. Daha sonraki dönemlerde, özellikle 20. yüzyılın başlarında, Türk milliyetçiliği daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmış ve Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküşüyle modern Türkiye’nin kuruluşunda önemli bir rol oynamıştır (Kılıç, 2007). Bu nedenle, "Senedi İttifak"ın Türk milliyetçiliğiyle ilişkisi, milliyetçilik duygularının şekillenmesinde etkili olmuş olabilir, ancak bu ilişki tam olarak belirlenmiş veya belirleyici olmuş gibi görünmemektedir.

Osmanlı yenileşme hareketlerine Alemdar Mustafa paşanın öldürülmesi ile birlikte uzun bir süre ara verilmiştir. Bu dönemde merkezi otoriteyi sağlamlaştırmak isteyen dönemin padişahı II. Mahmut ile yenileşme karşıtı unsurlar arasında bir takım çatışmalar da yaşanmıştır (Eşki, 2016). Çatışmalar karşısında zor durumlara düşen otorite karşısında Gayrimüslimler bu durumu fırsat bilerek milliyetçilik düşüncelerine kapılarak ayaklanmalar çıkarmışlardır. Bu ayaklanmalar karşısında Senedi İttifak’ın da etkisiyle ve milliyetçilik akımının da vermiş olduğu güç ile birlikte Gayrimüslim cephe daha da güç kazanmıştır. Etnik-i Eteryay cemiyeti, Rus sınırına yakın olması ve Rusya’dan yardım alabilmesi ihtimalini hesaba katarak ilk ayaklanma teşebbüsünü Boğdan’da yaptı (Köstüklü, 2020)

Boğdan'da yapılan ayaklanma başarısız olunca milliyetçilik fikirleri tekrar alevlenen azınlıklar yeni bir girişimde bulunmuşlardır. 1821 yılında Mora'da ayaklanan Rumlar, birçok Türk'ü katletmiş ve ayaklanma sonucunda Mora'yı ele geçirmişlerdir (Paksoy, 2021).

Senedi İttifak'ın imzalanmasından sonra yenileşme hareketlerinin tamamlanması için 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı (Gülhane Hattı Hümayun) Osmanlının demokratikleşmesi yolunda attığı önemli adımlardan biridir (Çadircı, 1988). Müslüman ile Gayrimüslim arasındaki haklar açısından eşitliğin sağlanması açısından Tanzimat Fermanı değerli bir gelişmedir. Fransız İhtilali'nin neden olduğu milliyetçilik akımı etkisini kısa sürede göstermiş ve toplumsal uygulamalar arasındaki farklılıklar ve bazı bölgelerde isyan çıkması nedeniyle Gayrimüslim toplulukların memnuniyetsizliklerine neden olmuştur (Başçı, 2021). Bu noktada Osmanlı Devleti, Batılı devletlerden örnek alarak yeni tip vatandaşlık konusunda çalışmalar yapmıştır. Osmanlılık akımının da etkisiyle hükmettiği topraklardaki vatandaşların eşit sayılabilmesi adına ve halkı bir arada tutabilmek, milliyetçilik akımından etkilenen azınlıkların isyan girişimlerine fırsat vermemek adına bu ferman dönemin padişahı Sultan Abdülmecit döneminde ilan edilmiştir (Önsoy, 1986).

Tanzimat Fermanı ile birlikte: Ekonomik güce göre vergilendirme, devlet harcamalarında keyfiliğin önüne geçilmesi, askerliğin süresinin kısaltılması, adil yargılanma ve suçluların infazı ile ilgili can güvenliğinin ve adaletin sağlanması, mülkiyet hakkının sağlanması ve en önemlisi de kanunun üstünlüğü ilkesinin benimsenmesi gibi hak ve özgürlükler verilmiştir (Küttükoğlu, 1993: 172-175). Bu ferman ile birlikte II. Mahmut yetkilerini tek taraflı olarak kısıtlamış ve bunu yaparak hem kendi halkına hem de Batılı devletlere karşı kendisini kanıtlamaya çalışmıştır (Özlu, 2021: 200). Sonuç olarak bu dönem milliyetçilik akımından etkilenen azınlıkların başkaldırması sonucu demokratik alanda ve diğer alanlarda önemli kazanımlar sağladıkları ve hem İslami hem de batı hukuk kurallarının uygulandığı bir dönem olmuştur (Özkul, 2021). Bahsi geçen uygulamaların büyük bir bölümü de Cumhuriyet dönemine kadar geçerliliğini sürdürmüştür. Azınlıkların Tanzimat Fermanı ve Fransız ihtilalinin getirmiş olduğu milliyetçilik akımı neticesinde ayaklanmaları ve bu süreçte bağımsızlık elde edecek olmaları bölgede yaşayan Türkleri azınlık durumuna düşürmesine paralel olarak Türklerde de milliyetçilik fikri gündeme gelmeye başlamıştır (Aslan, 2010).

Osmanlı Devleti'nde yönetsel alanda yapılan yenilikler uzun bir süre devam etmiştir. Takvimler 18 Şubat 1856 tarihini gösterdiğinde ülkede Islahat Fermanı bir diğer ifadeyle Islâhat Hatt-ı Humâyûn ilan edilmiştir. Bu ferman Kırım Harbi sonrasında imzalanacak Paris Antlaşmasında Sultan Abdülaziz'in elini güçlendirmek ve Balkanlar'da isyanlar çıkarmakta olan Gayrimüslim azınlıkları merkezi otoriteye başkaldırmamaları amacıyla Tanzimat Fermanı'na benzer bir şekilde ortaya konmuştur (Bayraktar, 2007). Islahat Fermanı yalnızca Gayrimüslim tebaanın haklarını ele almıştır. Avrupalı devletlerin garantörlüğünü de arkasına alan azınlıklar, Osmanlı Devleti'nin kendilerine özel olarak uyguladıkları sınırlandırmaları kaldırmış, irki ve dini hassasiyetleri ön plana alan davranışlarda bulunarak merkezi otoriteyi bazen zor durumda bırakmıştır (Karal, 1988: 69). Bu süreçte ekonomik olarak da rahatlayan azınlıklar, milli bir kimlik duygusuna bürünmüştür (Karpat, 2014). İngiltere, Fransa ve Rusya gibi büyük devletler verilen ayrıcalıkları da bahane ederek devletin işlerine karışmaya devam etmişlerdir. Hem azınlıkların hem de onlara destek veren devletlerin amacı etnik ve dini esaslar doğrultusunda balkanları küçük müstakil hükümetler haline getirip bölmek ve Osmanlı ile bağlarını koparmaktır (Gümüšoğlu, 2014). Bu doğrultuda Osmanlı Devleti'ne karşı bağları kopan veya zayıflayan topluluklar sadece Gayrimüslimler olmamıştır. İçinde Türklük ve Türkçülük fikirleri barındıran başka gruplar da verilen tavizler karşısında padişah ve taraftarlarına karşı yavaş yavaş bir başkaldırı içerisine girmeye başlamışlardır (Kuran, 1994: 102-104.)

Tanzimat Fermanı, genel olarak eşitlik üzerinde durmuştur. Bu ferman ülkenin sosyal ve siyasal durumunun beraberinde getirdiği tehlikeyi ön gören bir aydın kesimini de meydana getirmiştir. Meşrutiyet rejiminin kurulabilmesini sağlayan şartları, zümreyi ve havayı da yaratmıştır ki, bu zümre "Genç Osmanlılar"dır (Kızıltan, 2006: 258). İstanbul'da 1865 tarihinde "Genç Osmanlılar Cemiyetini" kuran bu grup adını bu adım ile birlikte ülke siyasetinde duyurmaya başlamıştır. Namık Kemâl, Şinâsî, Ziya Paşa, Ali Suavî, Agâh Efendi gibi fikir adamlarının önderliğinde toplanan bu oluşum padişahın mutlak otoritesine ilk başkaldırımı gerçekleştirmiştir (Azizata, 2023). Genç Osmanlılar bünyesinde yer alan bazı aydınlar teşkilatlanarak Tanzimat Fermanı kurallarına riayet etmeyen davranışları nedeniyle, Sultan Abdulaziz'e karşı siyasi mücadelelere girmiştir. Bu mücadele önce "İttifak-ı Vatan Cemiyeti"

adı altında başlayıp daha sonra Hürriyet, İbret gibi gazeteler yoluyla devam etmiştir. Bu grubun içerisinde yer alan fikir adamları genel olarak Meşrutiyetin gerçekleşmesini istemişler ve bunun için de mücadele etmişlerdir (Sarıçoban, 2019). Fakat özellikle de Namık Kemal meşrutiyeti doğrudan batıdan geldiği şekilde uygulamanın yanlış olduğunu düşünüyordu çünkü o ve arkadaşları katıksız batıcılık fikrine karşıydı (Kızıltan, 2006). Daha çok Türkçülük ile ilişkilendirebileceğimiz düşüncelere sahip olan Namık Kemal ‘Vatan Yahut Silistre’ adlı piyesi ile ülkede vatanseverlik duygularını doruklara taşımış ve halkı milliyetçilik yönüyle oldukça etkilemiştir (Tansel, 2013: 243). Bir halk kahramanına dönüşmesi ve halkın milliyetçilik duygularını körüklediği gerekçe gösterilerek Mağusa’ya sürgün edilmiştir (Parın,2019: 589). Daha sonra sürgünden dönüp Kanuni Esasi’nin ilanını sağlayan grubun içinde yer alsa da daha çok milliyetçilik ve vatanseverlik konularında yaşadığı döneme büyük katkılar sağlamıştır. Genç Osmanlılar’ın önemli figürler olan Şinasi, Namık Kemal, Ali Suavi ve Ziya Paşa gibi entelektüeller, eserlerinde vatanseverlik ve özgürlük gibi kavramlara önemli vurgular yapmışlardır (Özbey, 2022). Tanzimat’ın liberal uygulamalarını eleştirerek, Osmanlı İmparatorluğu’nun dışa bağımlılığını, kapitülasyonları ve hukukun laikleşmesini sorgulamışlardır. Bu eleştiriler, Osmanlı toplumunda modernleşme ve reformlar konusunda bir farkındalık yaratmıştır (Berkes, 2006).

Osmanlı İmparatorluğu’nda anayasal düzene geçiş ve eğitim alanında yapılan reformlar; eğitim hakkı ve özgürlüğü, çeşitli evrelerden geçerek şekillenmiş ve önemli değişimlere uğramıştır. Özellikle Islahat Fermanı’nın ilanı ile, azınlıklara eğitim hakkı tanınmış ve bu hak korunmuştur (Somel, 2019). Ancak, bu adım zamanla misyonerlik faaliyetleri gibi etmenlerle eleştiriye maruz kalmıştır. Eğitim hakkının kapsamında bulunan kavramların tanınması, Osmanlı toplumunda ayrılıkçı ve milliyetçi eğilimlerin gelişim süreci açısından önemlidir (Şen, 2013). Özellikle, farklı dini ve kültürel gruplara eğitim özgürlüğü tanınması, toplumsal çeşitliliğin ve farklı kimliklerin korunmasına katkı sağlamıştır. Ancak, aynı zamanda bu durum, toplumsal ayrışma ve milliyetçi duyguların güçlenmesi riskini de beraberinde getirmiştir (Tozlu, 1991: 4). Müslüman ve gayrimüslim çocuklar arasında eğitimde ayırım yapılması, Osmanlı eğitim sisteminin önemli bir özelliğidir. İlköğretimde dini eğitim verilmesi sebebiyle ayrı okullar öngörülürken, üst düzey eğitim kurumlarında bu ayırımın kaldırılması kararlaştırılmıştır (Antel, 1999). Bu yaklaşım, Osmanlı’da dini ve kültürel farklılıkların eğitimde nasıl ele alındığını ve milli kimliklerin nasıl oluştuğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir (Ersanlı, 2006: 23).

Kısaca, Osmanlı İmparatorluğu’nda eğitim hakkının Müslim, Gayrimüslim, Türk veya azınlık olması gözetmeksizin herkese eşit tanınması ve özgürlüğünün sağlanması, toplumsal çeşitliliğin korunması ve milliyetçi eğilimlerin şekillenmesi açısından belirleyici bir rol oynamıştır (Akıncı, 2014). Bu süreç, Osmanlı’nın son dönemlerindeki reform çabalarının ve toplumsal dönüşümlerin bir yansıması olarak da değerlendirilebilir (Tekeli, 1985: 468).

Kazan, Kırım ve Azerbaycan’da Türk bilincinin güçlenmesi ve entelektüeller aracılığıyla Osmanlı İmparatorluğu’na taşınması, Türk milliyetçiliğinin yükselmesinde etkili olmuştur (Yesevi, 2012). Balkanlardaki milliyetçi hareketler ve Pan-Slavizm politikaları, Osmanlı İmparatorluğu içindeki etnik gruplar arasındaki gerilimleri artırmış ve Türk milliyetçiliğinin güçlenmesine katkıda bulunmuştur. Genel olarak, Genç Osmanlılar dönemi entelektüelleri ve yaşanan tarihi olaylar, Türk milliyetçiliğinin oluşumunda önemli rol oynamıştır. Bu süreçte vatanseverlik duygularının güçlenmesi, modernleşme çabalarının desteklenmesi ve dış tehditlere karşı birlik olma gerekliliği, Türk milliyetçiliğinin temellerini oluşturmuştur (Erdem, 2015).

Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi aydınlar batıdaki siyasi gelişmelerin de etkisiyle Osmanlı Devleti’nin de parlamento sistemine geçiş yapmasını ve ülkenin meşrutiyet ile yönetilmesini istiyordu (Aydoğan, 2003: 12). 1870’li yıllarda Osmanlı Devleti siyasi ve ekonomik olarak büyük sorunlar yaşamaktaydı. Meşrutiyeti ilan etmesi için V. Murad’ın yerine II. Abdülhamit’in tahta çıkmış, I. Meşrutiyet ilan etmiş, Kanuni Esasi yürürlüğe girmiş ve yeni bir süreç başlamıştır. Kanuni Esasi ile ilk kez yasama, yürütme ve yargı birbirinden ayrılmış fakat padişah yine de yasama organları üzerinde etkisini devam ettirmiştir (Kızıltan, 2006:251-272). Genç Osmanlıların bir diğer ifadeyle Jön Türkler’in desteği ile tahta geçen II. Abdülhamit yönetiminde yapılan seçimlerde yeni parlamento 60’ı Gayrimüslim olmak üzere 240 üyeden oluştu (Tunç, 2020: 67). Yeni anayasaya göre, devletin resmi dilinin Türkçe olduğu, ülke sınırları içinde yaşayan herkesin Osmanlı vatandaşı kabul edildiği,

herkesin din ve inanç özgürlüğüne sahip olmakla birlikte resmi dinin İslam olduğu ve ülke topraklarının bölünmez bir bütün olduğuna vurgu yapıyordu (Acar, 2019). 93 Harbi'nde Osmanlı Devletini'nin Rusya'ya kaybetmesinden güç alan parlamentoda yer alan Gayrimüslim üyeler resmi dilin Türkçe olmasına karşı olduklarını bildirmişlerdir. Padişah bu konu üzerinde çalışmalar yaparken Gayrimüslim parlamento üyeleri Girit ve Tesalya'nın Yunanistan'a verilmesini talep etmeleri üzerine ipler kopmuş ve 13 Şubat 1878 tarihinde meclis kapatılmış ve yoğun uğraşlar sonucu hazırlanan Kanuni Esasi rafa kaldırılmıştır (Kızıltan, 2006:270).

Parlamentonun kapatılması ve anayasanın askıya alınması Jön Türkler'in padişaha cephe almasına ortam hazırlamıştır. Meşrutiyeti tekrar ilan ettirmek amacıyla toplanan bu grup yeni bir isimle, tarih sahnesine çıkmıştır. Bu isim önce İttihat-ı Osmanî olmuş daha ise İttihat ve Terakki şeklinde ifade edilmiştir. İstanbul merkezli kurulan bu cemiyet 1908 yılında İngiltere ve Rusya arasında gerçekleşen Reval Görüşmeleri'ne kadar oluşumunu tamamlamış ve ülke siyasetinde söz söyleyebilir bir konuma gelmiştir. Reval Görüşmeleri'ni Osmanlı topraklarının bölüşülmesi şeklinde yorumlayan İttihat ve Terakki Cemiyeti öncüleri Enver Paşa ve Niyazi Bey, II. Abdülhamit'e karşı ayaklanmış ve bunun sonucunda yaşanan olayların neticesinde II. Meşrutiyet ilan edilmiştir (Dağlar,2011).

4. Demokratikleşme ve Milliyetçi Görüşün İktidar Dönemi

1900'lü yılların başında birçok farklı görüşten yaklaşık 2000 kişilik bir örgüte sahip olan İttihat ve Terakki Cemiyeti önceleri Osmanlılık fikrine daha yakın olsa da daha sonraları Türkçülük fikrini benimsemiştir (Kuran, 2004: 127). İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birlikte 1908 yılından sonra Şeyhülislam kabinen çıkarıldı, Belediye nikâhı zorunlu hale getirildi, belediyeçilik faaliyet alanları genişletildi, kadınların devlet dairelerinde çalışabilmesinin önü açıldı, Miras yasası oluşturuldu ve belki milliyetçilik yönünden en önemlisi devlet okullarında Türkçe zorunlu hale getirildi ve özel okullar hükümetin denetimine alınmaya çalışıldı (Akyüz, 1999: 229). İttihat ve Terakki Cemiyeti gün geçtikçe devlet yönetiminde ve diğer alanlarda da devrimler yapmaya devam ediyordu.

Demokratikleşmenin Türklük bilincini arttırdığı gibi azınlıklara da var olmaya çalışan Türklük bilincini yok etme fırsatı verdiği izlemi doğmuştur. Hüseyin Cahit Yalçın, Meşrutiyet dönemi sonrasında Türklük tablosunu şu ifadelerle aktarır: *“Meşrutiyetin biz Türklerde ve Türk gazeteciliğinde ilk yarattığı sonuç Türklüğü boğmak ve Osmanlılığı yaratmak olmuştur. “Osmanlı” sözü hiçbir zaman, zorbalık devrinde bile Meşrutiyetten sonraki kadar değer bulmamıştı. Abdülhamit zamanında arada sırada Türk sözünü ağza alma imkânı vardı. Üstelik Araplardan yararlanacağımız birçok bilimlerin bulunduğu ileri sürenlere karşı, her şeyimizde Arap egemenliği altında kalmanın verdiği bir başkaldırı duygusu ile Türkçeyi ve Türklüğü savunmaktan geri durmamıştım. Ama Meşrutiyet gelir gelmez olaylar bizi Türk olduğumuzu unutmuş görmeye başladı”* (Semiz, 2016).

Bu doğrultuda Azınlıklar, düşüncelerini kurdukları derneklerin programlarında açıkça ifade etmekten kaçınmadılar. Meşrutiyetin ilanından sonra, daha fazla hak elde etmek amacıyla Ayan Meclisi'nin kaldırılması ve ülke genelinde merkezîyetçi olmayan bir yönetim talep ettiler. Anayasa hükümlerinde yer alan Türkçenin devlet dairelerinde kullanılması, Parlamento'da Türkçe konuşma zorunluluğu gibi maddelerden vazgeçilmesini istediler. Ayrıca, azınlık dillerinden dilekçelerin devlet dairelerinde kabul edilmesi talebinde bulundular. İttihat ve Terakki'nin Türkçe eğitimi konusundaki çabalarına rağmen, azınlıklar daha önce elde ettikleri hakların korunmasını istediler. Ancak, kurdukları derneklerin savunduğu tezler, sadece haklarını korumakla kalmayıp, ayrılıkçı talepleri de içermekteydi (Akşin, 1998: 142). Azınlık milletvekilleri, İttihat ve Terakki'yi Türkçülükle suçladılar ve partiye, devletin birliğini korumak yerine Türk milliyetçiliği propagandası yapmakla itham ettiler (Eşki, 2022). Meşrutiyet döneminin başlamasıyla birlikte özellikle gayrimüslim topluluklar, İttihat ve Terakki'ye ve Osmanlı Devleti'ne yönelik eleştirilerini artırdılar (Kasım, 1986: 23). Örneğin, Rum milletvekili Boşo Efendi, "Artık Osmanlı Bankası kadar Osmanlıyım" diyerek Osmanlı Devleti etrafında yeniden birleşme düşüncelerini dile getirdi (Yalçın, 176: 23). Diğer gayrimüslim milletvekilleri ise Boşo Efendi kadar cesur olmasa da genellikle aynı duyguları paylaştılar ve kendi çıkarları doğrultusunda Patrikhane'nin etrafında bir araya gelmeye çalıştılar.

Bu eleştirilere rağmen, İttihat ve Terakki içinde hala azınlıkların Osmanlı birliği içinde

tutulabileceğine inananlar bulunmaktaydı (Seyfettin, 1977: 43). 1911 yılında, İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefet etmek amacıyla Hürriyet ve İtilaf Fırkası kuruldu. İtilafçıların temel amacı, meşrutiyet öncesindeki düzene geri dönmektir. Osmanlı'da 1908 yılında başlayan özgürlük ve hoşgörü ortamı, zamanla giderek sert muhalefet eğilimlerine doğru evrim geçirdi. Siyasi partiler arasındaki düşmanlık ve rekabet, demokrasiye zarar verdi. 1912'de gerçekleştirilen seçimler ve 1913'teki Bab-ı Ali Baskını, demokratik sürece zarar verdi. Bu gelişmeler, İttihat ve Terakki'yi tek parti konumuna getirdi ve parti 1918'e kadar tek parti iktidarı olarak varlığını sürdürdü (Haytaoğlu, 1997: 47).

Dönemin bir başka önemli demokratik olaylarından biri de Sopalı Seçimler olarak da bilinen 1912 Osmanlı Genel Seçimleridir (Kansu, 2016). Seçimden kısa bir süre önce İstanbul'daki bir mebusluk boş kontenjan için seçimlere giren İttihat ve Terakki Partisi, 1 oy farkla seçimi Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na kaybedince özgüven kaybına uğramış, İttihatçıların devrinin biterek yerine yeni bir kuruluşun geçeceği bir gelişme olarak algılanmıştır (Aksoy, 2017). Bu gelişmelerin ardından İttihat ve Terakki üyeleri hükümeti kaybetmemek adına farklı propagandalar yapmışlar ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı sindirmek adına bazı girişimlerde bulunmuşlardır (Birinci, 2012: 56). Bu sebeple Türk demokrasi tarihinin ilk erken genel seçimi olan 1912 Osmanlı Genel Seçimleri öne alınmış ve muhalefet taraftarları basın yoluyla eleştirilmiş ve kimi zaman da zor ve şiddet kullanılmıştır. Bu yüzden de bu seçimlere "*Sopalı Seçimler*" adı da verilmiştir (Ahmad, 1999). Yapılan seçim sonrasında İttihat ve Terakki üyeleri seçimi kazanmış ve tam hâkim konumuna gelmiştir. 1912 seçimleri, "eli sopalı seçimler" olarak anılan ve olumsuz etkilere sahip olan bir süreç olsa da, birden fazla siyasi partinin katılım göstermesi, demokrasi bilinci açısından önemli bir adımdır (Kaan, 2021: 354).

Balkan Savaşları ve devamında patlak veren I. Dünya Savaşı, Türkiye'nin milli kimliğini ve ekonomisini güçlendirme çabalarının yoğunlaştığı zaman dilimleri olmuştur (Biçici, 2014:694). Bu süreçlerde, Türk toplumu ekonomik bağımsızlığını sağlama ve milli sermayeyi güçlendirme arayışına girmiştir (Demir, 2007). Özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği zorluklar, yerli sermayenin önemini daha da belirgin hale getirmiştir. Bu dönemde, Türkiye'nin ekonomisi büyük ölçüde yabancı sermayeye dayalıydı ve yerli girişimcilik ihmal edilmişti (Tunaya, 1988). Ancak savaş koşulları, ülkenin kendi ekonomisini güçlendirmesi gerektiği gerçeğini vurgulamıştır. Bu doğrultuda, milli ekonomi anlayışı güçlenmiş ve korumacı ekonomi politikaları benimsenmeye başlanmıştır (Pamuk, 2017: 227). Özellikle savaş yıllarında, Türk iş dünyasının milli kimlikle bütünleşmesi ve ekonomik alanda daha etkin bir rol oynaması önem kazanmıştır (Akşin, 2017: 426). Bu dönemde, devlet destekli olarak yerli girişimcilere teşvikler verilmiş ve milli burjuvazi oluşturulması hedeflenmiştir (Boratav, 2010: 27). İttihat ve Terakki yönetimi, savaş ortamını milli burjuvazi ve yerli sanayi oluşturma fırsatı olarak görmüştür (Akkuş, 2008: 123).

1913 yılında yürürlüğe giren Teşvik-i Sanayi Kanunu da bu çabaların bir sonucudur (Pamuk, 2017: 227). Bu yasa, yerli sanayinin gelişmesini teşvik etmek için çıkarılmış ve yerli sermayeye devlet desteği sağlanmıştır (Akşin, 2018: 81). İttihat ve Terakki yönetimi, dış ticaret politikasını değiştirerek kapitülasyonların kaldırılmasını sağlamış ve koruyucu bir ekonomi politikası izlemiştir (Pamuk, 2014: 164). Böylelikle, Birinci Dünya Savaşı'nın olağanüstü koşullarından faydalanılarak milli ekonomi politikası uygulanmıştır. Bu politika, devletin ekonomik faaliyetlerini milli çıkarlara uygun olarak şekillendirmeyi amaçlamıştır (Toprak, 1995: 7). Bahsedilen bu adımlar Türk milliyetçiliğinin sadece yönetsel olarak ele alınmadığını aynı zamanda da ileri de Mustafa Kemal Atatürk'ün de Devletçilik ilkesiyle uyguladığı gibi ekonomi ve sosyal yaşantıları da içine alan geniş bir bakış açısı haline getirilmeye çalışıldığı ifade edilebilir (Aysan, 1986).

Türk Ocakları, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin aktif olduğu yıllarda kurulan önceleri siyasi alana nüfuz etmeyen ama daha sonraları birçok alanda kendisini gösteren bir oluşum olarak kurulmuştur (Cansever, 1954). Osmanlılık karşıtı ve Türk milliyetçiliğinin savunucusu olan bu topluluk Türkçülüğün kültürel sahadan siyasi sahaya yönelmesini sağlamıştır (Türk Yurdu, 1960). Bu yönüyle bakış açısı olarak İttihat ve Terakki ile benzer özellikler taşısa da özerk yapısını uzun yıllar korumuş daha sonraları Mustafa Kemal Atatürk'ün isteği ile Cumhuriyet Halk Fırkası'na bağlanmıştır (Tanyol, 1953).

Bu ilerlemeler neticesinde yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluş dinamiği ve

yönetim felsefesi Türk Milliyetçiliği olmuştur (Bayraktutan,1996). Milletimizin adı artık "Türk milleti" olarak kabul edilmiş ve bu, Osmanlı milleti, Anadolu milleti veya Türkiye toplumu gibi farklı tanımlamaların yerini almıştır. 5 Şubat 1937 tarihinde yapılan bir değişiklikle, 1924 Anayasası'nın 2. maddesine devletin nitelikleri arasına "Türkiye Cumhuriyeti Cumhuriyetçi, Halkçı, Devletçi, Laik ve İnkılâpçıdır" ifadesi eklenmiştir. Bu durum, devletin temel değer ve ilkeleri arasında milliyetçiliğin önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir (Çetin, 2023).

Sonuç

Türk Milliyetçiliği'nin, Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme ve bu ekseninde demokratikleşme çabalarıyla eş zamanlı olarak gelişmeye başladığı söylenebilir. Demokratikleşme döneminde, imparatorluğun içindeki farklı etnik ve dini gruplar arasındaki gerilimler artarken, ortak bir milli kimlik ve gelecek kaygısı duygusu ön plana çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nin İslam'ı temel referans olarak benimsemesi, Türk Milliyetçiliğinin oluşumunu geciktiren temel referans noktalarından bir tanesidir. Çünkü Müslüman Osmanlılar, devletin ekonomi, siyaset, askeriye ve hukuk gibi temel unsurlarında İslami prensiplere dayalı bir yönetim anlayışını savunmuşlardır. Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nun idari yapısının ve hukuk sisteminin İslam'ın etkisi altında şekillenmesine yol açmıştır. Bu durum da idare ve işleyişin milli temelli değil dini temelli bir kimliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Genç Osmanlılar (Jön Türkler) döneminde ise liberal politikalara karşı durularak Osmanlılık ve İslamcılık gibi fikirlerle birlik ve bütünlük vurgulanmıştır, ancak bu çabalar pek başarılı olamamıştır. Jön Türkler, öncelikli olarak vatan bütünlüğü ve milletin birliği ideallerine sıkı sıkıya bağlı aydın hareketi olmasına rağmen Osmanlı İmparatorluğu'nda, Meşrutiyet gibi halk katılımını sağlayan reformların gerçekleştirilmesinde de önemli bir rol oynamışlardır. Bu dönemde, Jön Türk aydınlarının Osmanlı Devleti'ni ulusal politikalara göre yeniden düzenlenmesi gerektiği düşüncesiyle yürüttükleri çalışmalar, Türk milliyetçiliğinin temellerinin atılması açısından büyük öneme sahiptir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluş prensiplerine bakıldığında, herhangi bir köken ayrımı yapılmaksızın Osmanlı bütünlüğünü savunan herkesin cemiyete katılabileceği ifade edilmiştir. Ancak, cemiyetin büyük bir kısmını Müslüman gençler oluşturmakta olup, Müslüman üyelerin çoğunluğunun Türk kökenlilerden oluşmasına özen gösterilmiştir. Bu durum, cemiyetin yapısında Türk milliyetçiliği ve İslamiyet'in belirleyici bir etkisinin olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, diğer azınlık gruplarının da cemiyete üye olabilmesi için meşrutiyetin tanıdığı haklar çerçevesinde yaşamak ve ülke bütünlüğünü bozmamak şartı aranmıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, kuruluşundan Balkan Savaşları'na kadar olan dönemde Türkçülük politikası izlememiştir. Ancak, cemiyetin Türkçülük adına attığı en önemli adım, devlet dairelerinde Türkçenin yaygınlaştırılması hususundaki çabaları olmuştur. Bu adımın amacı, devlet işlerinde Türkçenin kullanımını teşvik ederek milli birlik ve bütünlüğü pekiştirmektir. Cemiyet, devleti oluşturan tüm unsurlarla anayasa ve meşrutiyet çerçevesinde bir arada yaşama politikası sürdürmek istediği için diğer alanlarda açıkça bir Türkçülük politikası benimsemedi. Bunun yerine, Osmanlı bütünlüğünü korumak ve devletin işleyişini güçlendirmek amacıyla çeşitli reformlar ve modernleşme çabalarıyla meşgul oldu.

Bu bağlamda, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin politikaları, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu dönemin koşulları ve ihtiyaçları doğrultusunda şekillenmiştir. Türk milliyetçiliği ve Türkçülük gibi ideolojilere açıkça bağlı olmasa da, cemiyetin reformist ve modernist politikaları, Türk milli kimliğinin güçlenmesine ve Osmanlı Devleti'nin iç işleyişinin yeniden düzenlenmesine katkıda bulunmuştur.

Sened-i İttifakla temelleri atılan ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasıyla devam eden Osmanlı Devleti'nin demokratikleşme sürecinde, Türk milliyetçiliği ve demokrasi arasındaki ilişki önemli bir odak noktası olmuştur. Türk milliyetçiliği, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü döneminde şekillenmeye başlamış ve Türk ulusal kimliğinin ön plana çıkmasına öncülük etmiştir. Bu süreçte, Osmanlı Devleti içindeki farklı etnik ve dini grupların varlığı, demokratik reformların gündeme gelmesinde etkili olmuştur.

Demokrasi, Türk milliyetçiliğinin temel taşı olarak kabul edilmiş ve Türkçülük akımıyla sıkı bir şekilde ilişkilendirilmiştir. Çünkü Türkçü bir anlayışın yönetimde olmasının yegane dayanağı demokrasidir. Bu durumdan ötürü Türk milliyetçileri, demokrasinin Türk ulusal kimliğinin güçlenmesi ve Türk milletinin haklarının korunması açısından hayati önem taşıdığına inanmıştır. Bu nedenle, demokrasi ve milliyetçilik arasındaki uyum ve işbirliği, Osmanlı Devleti'nin demokratikleşme sürecinde dikkate değer bir rol oynamıştır.

Ancak, demokratikleşme sürecindeki zorluklar ve çatışmalar, demokrasinin Türk milliyetçiliği içinde nasıl bir yer edineceği konusunda çeşitli tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bazıları, demokrasinin Türk milliyetçiliği ile uyumlu olduğunu savunurken, diğerleri demokrasinin Türk ulusal çıkarlarına zarar verebileceğinden endişe etmiştir.

Sonuç olarak, Türk milliyetçiliği ve demokrasi arasındaki ilişki karmaşık ve çeşitlidir. Ancak, Türk milliyetçiliğinin demokrasiye vurgu yaparak, Türk ulusal kimliğinin güçlenmesini ve Türk milletinin haklarının korunmasını amaçladığı söylenebilir. Bu bağlamda, Türk milliyetçiliği ve demokrasi arasındaki uyum ve işbirliği, Osmanlı Devleti'nin demokratikleşme sürecinde önemli bir rol oynamış ve Türkiye'nin modernleşme yolunda ilerlemesine katkıda bulunmuştur.

Kaynakça

- “Türk Ocağı Tarafından Tertiplenen Seminerler”, Türk Yurdu Şubat 1960, S. 281(11).
- Acar, İ. (2008). *Cumhuriyetin Kurucu Fikri: Türk Milliyetçiliği*. Ankara: Ümit Ofset Matbaacılık.
- Acar, Ü. (2019). “Meşrutiyet Dönemi Düşünce Akımları Ve Günümüze Yansımaları”. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 23(2), 413-424.
- Ahmad, F.(1999). *İttihat Ve Terakki 1908-1914*. Çev., Nuran Yavuz. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Akıncı, A. (2014). “Osmanlı Devleti’nde Milli Kimlik İnşasında Okul”. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(19), 1-24.
- Akifoğlu, M. (1956). “Ne Düşünmüştük”, *Türk Yurdu*, 252, 516– 521.
- Akkuş, T. (2008). “Bir İktisadi Siyasa Projesi: Millî İktisat Ve Bursa”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 7(16): 119-141.
- Aksoy, N. D. Ve Arslantaş, H., A., (2010) . “Ulus, Ulusçuluk Ve Ulus-Devlet”. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 28, 31-39.
- Aksoy, V. (2017). “Yeni Bilgi Ve Belgeler Işığında Trabzon’da 1912 Seçimleri”. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 12(23):163-196.
- Akşin, S. (2017). *Jön Türkler Ve İttihat Ve Terakki*. İstanbul: İmge Kitabevi.
- Akyüz, Y. (1993). *Türk Eğitim Tarihi*. İstanbul: Kültür Koleji Yayınları.
- Antel, S. C. (1999). “Tanzimat Maarifi”, *Tanzimat I*, Komisyon, İstanbul.
- Arat, R. R. (1977). “Karluklar”. *İslam Ansiklopedisi*, C.V1, İstanbul: Meb. Basımevi.
- Aslan, M. A. (2020). “Yerel Yönetimlerde Bir Doğrudan Demokrasi Ve Denetim Aracı: Geri Çağırma Mekanizması”. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (2): 172-188.
- Aslan, T. (2010). “Osmanlı Devleti’nin Siyasî Ve İdarî Tarihinde Adalet Ve Müsavat Meselesi”. *Akademik Bakış Dergisi*, 21: 1-20
- Aslan, Z. (2013). “Sened-İ İttifak’ın Ortaya Çıkışı Ve İnsan Hakları Bakımından Değerlendirilmesi”. *The Journal Of Academic Social Science Studies*, 6(8): 77-91
- Aslantaş, S.(2006). “Sırp İsyanları (1804-1815): Milli Bağımsızlık Hareketi Mi, Burjuva Devrimi Mi, Köylü Ayaklanması Mı?”. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 11.
- Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu, 11. Baskı, Ankara, 2019.

- Avcioğlu D. (1990). *Türkiye'nin Düzeni*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Aydın, C. (2007). *The Politics Of Anti-Westernism In Asia: Vision Of World Order In Pan-Islamic And Panasian Thought*. New York: Columbia University Press.
- Aydoğan, Y. D. D. B. (2003). "Namık Kemal'in Magosa Sürgünlüğü". *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(12).
- Aysan, M.A. (1986). "Atatürk'ün Ekonomik Görüşü: Devletçilik". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2 (6): 614-44.
- Azizata, F. S. (2023). "Birinci Jön Türk Hareketinde (Genç/Yeni Osmanlılarda) Milli Egemenlik İzleri". *Aksaray Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15 (1): 13-26.
- Baktemur, Z. (2019). "Aydınlanma Çağı Filozoflarına Göre Kadın: Schopenhauer, Kant Ve Rousseau Örneği". *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 1(18): 1-12.
- Barbak, A. (2018). *Devlet Ve Değişen Güvenlik Anlayışı. Quo Vadis: Kamu Yönetimi*. Ankara: Nika Yayınevi.
- Bars, M. E. (2017). "Ziya Gökalp Ve Türkçülük Üzerine Bazı Değerlendirmeler". *Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4 (2): 38-51.
- Başcı, G. (2021). "1808 Sened-İ İttifak Ve 1839 Tanzimat Fermanınının 1215 Magna Carta İle Anayasacılık Ve İnsan Hakları Açısından Karşılaştırılması". *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (46): 227-242.
- Bayraktutan, Y.(1996). *Türk Fikir Tarihinde Modernleşme, Milliyetçilik Ve Türk Ocakları*. Ankara: Tc Kültür Bakanlığı.
- Berkes, N. (2006). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Birinci, A. (2012). *Hürriyet Ve İtilâf Fırkası I. Meşrutiyet Devrinde İttihat Ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Biçici, M. (2014). "Hatıratlarla Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşına Giriş". *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(3): 693-722.
- Boratav, K. (2010). *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2007)*. İstanbul: İmge Kitabevi.
- Bozgöz, F. (2006). *Arap Milliyetçiliği*. C:2. İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- Calhoun, J. (1997). *Nationalism*. Buckingham: Open University Press.
- Cansever. H.F. (1954). "Türk Ocağını Meydana Getiren Ana Prensipler I", *Türk Yurdu*.
- Castellan, Georges (1993), *Balkanların Tarihi*. Çev., Ayşegül Yaraman Başbuğu, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Coşkun, İ. (1997). *Modern Devletin Doğuşu*. İstanbul: Der Yayınları.
- Çadırcı, M. (1988). *Tanzimat Döneminde Türkiye'de Yönetim (1839-1856)*. *Bellekten*, 52(203): 601-626.
- Çaha, Ö. Ve Guıda, M. (2019) *"İslamcılık", Dünyada Ve Türkiye'de Siyasal İdeolojiler*. Ankara: Orion.
- Çetin, N. Ve Akçam, H. (2021). "Atasözleri Ve Deyimlerde Bir Gösterge: "Boyun". *Yazıt Kültür Bilimleri Dergisi*, 1 (1): 47-56 .
- Çetin, N. (2023). "Türkiye Cumhuriyeti Devletimizin Kurucu Temel İlkesi: Milliyetçilik". *Gaziantep Sosyal Bilimler Dergisi*, 22: 86-126.
- Dağlar, O. (2011). "I. Meşrutiyet'in İlanının İstanbul Basını'ndaki Yansımaları (1908)". *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (38):141-159

- Demir, F. (2007). *Osmanlı Devleti'nde I. Meşrutiyet Dönemi Meclis-İ Mebusan Seçimleri 1908-1914*. İstanbul, İmge Kitabevi Yayınları.
- Demir, M. (2004). *Büyük Selçuklular Tarihi*. Sakarya: Sakarya Kitabevi.
- Efe, A. (2006). “Silistre Eyaletinde Osmanlı-Rus Savaşları Küçük Kaynarca'dan Berlin'e”. Otam Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi, 19(19): 1-36.
- Emiroğlu, H. (2007) “Fransız Devriminin Osmanlı Devleti Üzerine Etkisi Ve Sonuçları” Muhafazakâr Düşünce / Devrim Iı Muhafazakâr Düşünce, 12: 117-146
- Erdem, C. Ve Eğmir, E. (2020). “Demokrasi Ve Eğitim: Kavramsal Bir İnceleme”. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Tbm'nin 100. Yılı Ve Millî İrade Özel Sayısı: 159-171.
- Erdem, D. Ö. E. (2015). “Jön Türkler'den Cumhuriyet'e Osmanlı-Türk Siyasal Düşüncesi'nde Fransız Etkisi Ve Kuramsal Perspektifler: Liberalizm, Pozitivizm, Solidarizm. Paradoks”. Ekonomi Sosyoloji Ve Politika Dergisi, 11(1): 5-20.
- Ersanlı, B. (2006). *İktidar Ve Tarih, Türkiye'de “Resmi Tarih” Tezinin Oluşumu (1929-1937)*. İstanbul: İletişim Yayınlar.
- Eşki, M. A. (2016). “Türk Milliyetçiliğinin Oluşum Sürecinde Osmanlı Dışı Unsurların Etkisi; Rusya Örneği”. Sosyal Bilimler Dergisi, 6 (12): 16-37.
- Eşki, M.A. (2022). *Türk Milliyetçiliği Ve Rusya*. Ankara: İksad Publishing House.
- Gözler K. (2000). *Türk Anayasa Hukuku*. Bursa: Ekin Yayınları.
- Gülcü, N. (2019). “Von Der Goltz Paşa'nın Osmanlı Askeri Okullarını Modernize Etmesi Ve Türk İstiklal Savaşına Etkisi”. Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi, 9(2): 311-317.
- Gümüşoğlu, H. (2014). *Devlet-İ Aliyye'nin Sonbaharı: Osmanlı Ve Modernleşme*. İstanbul: Ensar Yayınları.
- Heywood, A. (2013). *Siyaset*. Çev., Bican Şahin, Ankara: Adres Yayınları.
- Isakhan, B. Ve Stockwell, S. (2011). *The Secret History Of Democracy*. Londra: Palgrave Macmillan.
- İşçi, Y. (1996). “Eski Türklerde Devlet Ve Demokrasi Anlayışı”. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 1 (1): 53-62
- İşler, E. (1999). “Voltaire Ve Rousseau Etrafında Aydınlanma Çağı Fransız Yazını'na Bir Bakış”. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 5(5): 48-53
- Kansu, A. (2016). *İttihadcıların Rejim Ve İktidar Mücadelesi 1908-1913*, Çev., Selda Somuncuoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kasım, M. (1986). *Talat Paşa'nın Anıları*. İstanbul: Say Yayınları.
- Kantar, G. (2019). “Milliyetçilik Anlayışının; Atatürk Dönemi Türk Yönetim Sistemine Yansımaları”. İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 8(3): 2141-2156.
- Karadağ, A. Ve Yaman, H. (2019). “Üç Farklı Milliyetçilik”. Akademik Yaklaşımlar Dergisi, 9(2): 84-108.
- Karal, E.Z. (1988). *Islahat Fermanı Devri 1856–1861*. Osmanlı Tarihi. C. Vı. Ankara.
- Karaman, M. A. (2018). “Fransız İhtilali'nin Osmanlı İmparatorluğu'na Etkileri”. Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi(44): 62-79.
- Karataş A. (2018). “Osmanlı Devleti'nin Anayasal Nitelikli Belgelerinde Demokrasi Söylemlerinin Demokrasi Modelleri Perspektifinden Değerlendirilmesi”. Journal Of Institute Of Economic Development And Social Researches, 4(13): 609-624
- Karpat, K. (2010). *İslam'ın Siyasallaşması*, 4.Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Karpat, Kemal, (2014). *Osmanlı Modernleşmesi: Toplum, Kuramsal Değişim Ve Nüfus*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kayadibi, F. (2008). Kaşgarlı Mahmud Ve Divan-I Lügati't-Türk'te Eğitim İle İlgili Kavra. *Journal Of Istanbul University Faculty Of Theology*, (18): 1-22.
- Kızıltan, Y. (2006). "I. Meşrutiyetin İlanı Ve İlk Osmanlı Meclis-İ Mebusanı". *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26(1): 251-272.
- Koca, S. (2016). *Türk Kültürünün Temelleri*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Koçak, B. (2019). "Cumhuriyetin Kökenleri: Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı Modernleşmesi". *İngelem*, 3(5): 207-238.
- Kolasi, K. (2014). *Eleştirel Teori Ve Güvenlik: Kimin İçin Güvenlik? Uluslararası İlişkilerde Güvenlik*. İstanbul: Röle Akademik Yayıncılık,
- Kökerer, E. B. (2023). "Fransız Ve Alman Ulusçuluk Fikrinin Tarihsel Ve Düşünsel Kaynakları". *Uluslararası İlişkiler Ve Diplomasi*, 5(1): 21-42.
- Köstüklü, N. (2020). "1821 Yunan İsyanı Ve Sultan 2. Mahmud'un Bilinmeyen Bir Fermanı". *Belgi Dergisi*, 2 (19): 2030-2036.
- Kuran, E. (2004). *Türkiye'nin Batululaşması Milli Meseleler*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kütüoğlu M. S. (1993). *Belgelerinin Dili (Diplomatik)*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Lagarde, A. Michard L. (1970). *XVII Siecle*. Paris: Bordas.
- Levi, B. L. (1970), *Auguste Comte Felsefesi Ve Düşüncesi*. Çev., Z.F. Fındıkoğlu, İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- Mardin, Ş. (1996). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*. Çev. Mümtaz'er Türköne, Fahri Unan Ve İrfan Erdoğan. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Onat, H. (2016). *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*. İstanbul: Endülüs Yayınları.
- Otam, Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi, 19 (19): 1-36.
- Seyfettin, Ö. (1977). *Türklük Ülküsü*, İstanbul: Türk Kültürü Yay.
- Önsoy, R. (1986). "Sened-İ İttifak Ve Türk Demokrasi Tarihindeki Yeri". *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 4(1): 24-37.
- Öz, V. (2021). "Osmanlı Devleti'nde İstimâlet Siyâseti Ve İstimâletnâmeler". *Edebali İslamiyet Dergisi*, 5(2): 1-18.
- Özbek, S. (2007). "Siyasetnâme Özellikleri Açısından Râhatü's-Sudûr'un Değerlendirmesi". *Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2): 147-162.
- Özbey, K. (2022). "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sınırın Entelektüel İzlekleri: Namık Kemal, Ziya Gökalp Ve Mehmet Akif Ersoy'da Sınır İmgesi". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32(2): 769-782
- Özkırımlı, U.(2015). *Milliyetçilik Kuramları*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Özkul, Y. E. (2021). "Osmanlı Devleti'ndeki Güç İlişkileri Üzerinden Sened-İ İttifak'a Dair Bir Değerlendirme". *İzmir Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1): 1-15.
- Özlu, B. (2019) "Magna Carta – Sened-İ İttifak Karşılaştırılması" *Hukuki Düşünce Akademisi, Erişim Adresi: [https:// Hukukidusunceakademisi.Blogspot.Com/2019/03/Magna-Carta-Sened-İ-İttifak.Html](https://Hukukidusunceakademisi.Blogspot.Com/2019/03/Magna-Carta-Sened-İ-İttifak.Html)*, (Erişim Tarihi:13.01.2024)
- Özlu, N. (2021). "I. Mahmud Döneminde İstanbul: Kent, İdeoloji Ve Mimari". *Mimarlık Ve Yaşam*, 6(1):199-222.

- Öztürk, S. (2016). “Osmanlı Dönemi Dinî Tercüme Anlayışı Ve Şir’atü’l-İslâm Tercümeleri”. *Studies Of The Ottoman Domain (Osmanlı Hakimiyet Sahası Çalışmaları)*, 6 (10): 44-53.
- Özyurt C.(2007). “Tocqueville’de Demokratik Toplumun Doğası”. *Muhafazakâr Düşünce / Devrim İı Muhafazakâr Düşünce*, 3(12):173-193.
- Paksoy, A. F. (2021). “The Meaning Of The Greek Revolt Of 1821 In Contemporary Turkey”. *İletişim Çalışmaları Dergisi*, 7(2): 197-218.
- Palmer, A. (2003). *Son Üç Yüz Yıl Osmanlı İmparatorluğu [Bir Çöküşün Tarihi]*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2017). *Osmanlı Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2005). *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Parın, K. (2019). “Erkekliğin Kitabı: “Türk Romanında Erkeklik Ve Milliyetçilik (1908-1923)”. *Söylem Filoloji Dergisi*, 4(2): 586-591.
- Sarıçoban, G. (2019). “Namık Kemal Ve Hürriyet Fikri”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(2): 515-535.
- Sarımay, Y. (1994). *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi Ve Türk Ocakları*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Sarımay, Y. (2005). *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi Ve Türk Ocakları*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Say, Ö. (1998), *Millî Devlet Kültürü*. İstanbul: Kaknüs Yayınevi.
- Schnapper, D. (1995), *Yurttaşlar Cemaati, Modern Ulus Fikrine Dair*. Çev., Özlem Okur, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Semiz, Y. (2016). “İttihat Ve Terakki Cemiyeti Ve Türkçülük Politikası”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (35): 217-244.
- Sina, A. (1998). *Jön Türkler Ve İttihat Terakki*. Ankara: İmge Kitabevi,
- Smith, A. (1999). *Millî Kimlik*. Çev., B. Sina Özenel, İstanbul. İletişim Yayınları.
- Smith, D. (2002). *Küreselleşme Çağında Milliyetçilik*. Çev., Derya Kömürcü. İstanbul: Everest Yayınları.
- Somel, S. A. (2019). *Osmanlı Eğitiminin Modernleşmesi (1839 – 1908), İslamlaşma, Otokrasi Ve Disiplin*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şen, A. (2013). “Osmanlı’dan Günümüze Eğitimde Modernleşme Çabaları”. *Ekev Akademi Dergisi*, 17(57): 477-492.
- Taflıoğlu, M. S. (2012). “Modern Türk Tarihinde Türklerin Müslüman Oluşu”. *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, 4(16): 31-42.
- Tansel, F.A. (2013). *Namık Kemal’in Husûsî Mektupları*. C.1-4. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Tanyol, C. (1953). “Cemiyet Ve Cemaat”, *Cumhuriyet*, 18.05. 1953
- Taş, K. Ve Göksüçukur, B. (2019). “Osmanlı Dönemi Batıcılık, İslamcılık, Türkçülük Fikir Akımları Ve Din”. *Dini Araştırmalar*, 22(56). 463-488.
- Tekeli, İ. (1985). *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Eğitim Sistemindeki Değişiklikler*. Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Terzi, M. A. (2015). *Türk Devlet Geleneğinde Bürokrasi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat
- Toprak, Z. (1995). *Türkiye’de Ekonomi Ve Toplum (1908-1950):Millî İktisat- Milli Burjuvazi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tozlu, N. (1991). *Kültür Ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar*. Ankara: Akçağ Yayınları.

- Tunaya, T.F. (1988). *Türkiye’de Siyasal Partiler*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Tunç B.(2020). “Türk Anayasa Tarihinde 1961 Anayasası’nın Yeri Ve Önemi”, *Karam Dergisi*, 17(67): 657-692.
- Vardar, B. (1985). *Aydınlanma Çağı Fransız Yazını*. Ankara: Kuzey Yayınları,
- Yalçın, H. C. (1936). “On Yılı Hikâyesi”, *Yedi Gün*, 7(176): 22.
- Yesevi, Ç. G. (2012). “Türk Milliyetçiliğinin Evrimi”. *Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 4(2): 75-85.

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

DÖVİZ KURU DIŞ TİCARET İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

İbrahim Halil UÇAR¹

Erkan ALSU²

Geliş/Received: 15.03.2024

Kabul/Accepted: 20.03.2024

DOI: <https://doi.org/10.58724/assam.1453212>

Özet

Çalışma Türkiye bağlamında ithalat, ihracat ve döviz kurları arasındaki teorik bağlantıyı deneysel olarak sınamak amacıyla yapılmıştır. Çalışmada ihracat, ithalat ve döviz kuru (USD) ara yüzündeki nedensellik ilişkisi Toda Yamamoto ve Granger nedensellik testleri ile test edilmiştir. Dış ticaret değişkenleri ile döviz kuru arasındaki uzun dönem ilişkisinin saptanmasında ise ARDL sınır testi kullanılmıştır. Çalışmada Toda-Yamamoto ve Granger nedensellik testlerinde dış ticaret parametreleri olan ihracat ile ithalat arasında %1 anlamlılık düzeyinde karşılıklı nedensellik, döviz kuru ile ihracat arasında ise döviz kurundan ihracata doğru tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Çalışmada analiz edilen değişkenler arasındaki eş-bütünleşme, uzun ve kısa dönem ilişkisi ARDL sınır testleri ile araştırılmıştır. İhracatın bağımlı değişken olduğu modelde ihracat ile ithalat ve döviz kuru arasındaki eş-bütünleşme ilişkisi ARDL (1,2,2) modeliyle tahmin edilmiş ve ihracat, ithalat ve döviz kurunun uzun dönemde eşbütünleşik oldukları saptanmıştır. Çalışmada ihracatın döviz kuru ile eşbütünleşik olduğu ve döviz kurundan bağımsız hareket etmediği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Efektif döviz kuru, ihracat, ithalat, ARDL, Türkiye

THE RELATIONSHIP BETWEEN EXCHANGE RATE AND FOREIGN TRADE: THE CASE OF TURKEY.

Abstract

The study was conducted to empirically test the theoretical link between imports, exports and exchange rates in the Turkish context. In the study, the causality relationship at the interface of exports, imports and exchange rate (USD) was tested by Toda Yamamoto and Granger causality tests. ARDL bounds test was used to determine the long-run relationship between foreign trade variables and exchange rate. In the Toda-Yamamoto and Granger causality tests, mutual causality between exports and imports, which are foreign trade parameters, and unidirectional causality between exchange rate and exports from exchange rate to exports were found at 1% significance level. Co-integration, long-run and short-run relationship between the variables analysed in the study were investigated by ARDL bounds tests. In the model where exports are the dependent variable, the cointegration relationship between exports, imports and exchange rate is estimated by ARDL (1,2,2) model and it is found that exports, imports and exchange rate are cointegrated in the long run. The study concluded that exports are cointegrated with the exchange rate and do not move independently of the exchange rate.

Keywords: Effective Exchange Rate, Export, Import, ARDL, Turkey

¹Dr., Bağımsız Araştırmacı, ORCID:0000-0002-6046-1285 E-mail: bodrum351@hotmail.com

²Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-6102-1786 E-mail: erkanalsu@gmail.com

Hakem değerlendirmesi: Dış Bağımsız.

Yazar Katkısı: Yazarlar eşit oranda katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Etik onay gerektirmeyen çalışmadır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind.

Author Contributions: Authors contributed equally.

Ethics Approval: This is a study that doesn't require ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

1.Giriş

Bir ülkenin dış ticareti, ekonomik büyüme için önemli bir itici güç olarak kabul edilir ve genellikle ekonomik gelişimin ana belirleyicisi olarak görülmektedir. Döviz kuru oynaklığı ile ihracat arasındaki ilişki özellikle 1970'lerin sonlarında Bretton Woods Anlaşması'nın ardından esnek döviz kuru rejimine geçilmesiyle birlikte dikkatle incelenmeye başlanmıştır. Bretton Woods Anlaşması, 1944'te kurulan bir paradigma değişikliği niteliğindedir ve para ile döviz kurlarının yönetiminde yeni bir sistem oluşturdu. Bu anlaşma çerçevesinde para birimleri altın fiyatına bağlandı ve ABD doları, uluslararası rezerv para birimi olarak altın fiyatına sabitlendi (Ahmad vd,2017: 99).

Döviz kuru dalgalanması, uluslararası ticaret için önemli bir risk ve engel olarak kabul edilir. Bretton Woods Anlaşması'nın sona ermesinden bu yana, ticaret yapan ülkeler genellikle dalgalı döviz kuru belirleme rejimini tercih etmişlerdir. Bu değişim genel olarak döviz kuru dalgalanması ve özellikle de bu durumun dış ticarete olan etkisini tartışmaya açmış ve birçok araştırmanın odak noktası olmuştur (Poon vd,2005:144).

Döviz kuru, uluslararası ticaretin temelini oluşturan önemli bir makroekonomik faktördür. Döviz kuru belirsizliği, ticaretin akışını zayıflatır çünkü hem yatırımcılar hem de tüccarlar daha istikrarlı döviz kurlarını tercih etmektedirler. Bu nedenle döviz kurlarındaki belirsizlik sadece tüccarların ve yatırımcıların karar alma süreçlerini etkilemekle kalmamakta aynı zamanda sermaye hareketlerini ve ticaret hacmini de istikrarsızlaştırmaktadır. Döviz kuru dalgalanmalarının ithalat ve ihracat üzerindeki etkisi üç farklı zaman diliminde incelenmiştir. Uzun vadede döviz kuru belirsizliği, ithalat ve ihracat hacmini, yatırım tahsisini ve hükümetin alım-satım politikalarını etkileyerek uzun vadeli karar alma sürecini etkilemektedir. Orta vadede döviz kuru oynaklıkları, ödemeler dengesini ve iktisadi faaliyetlerin seviyesini etkileyerek orta vadeli iktisadi görünümü etkilemektedir. Kısa dönem etkileri bağlamında ise döviz kuru dalgalanmaları, emtia fiyatları üzerinde etkili olduğu için yerel tüccarları ve tüketicileri etkilemektedir. Döviz kuru istikrarsızlığı, yerel yatırımcılar için ABD doları gibi yabancı para birimlerine yatırım yapma fırsatları sunmaktadır, bu da doların değer kazanmasına ve yerel para biriminin değer kaybetmesine yol açabilmektedir. Bu durum yerel para biriminin zayıflamasıyla ithalat ve ihracatın fiyatlarını ve hacmini etkileyebilmektedir (Kafayat,2014:205-206).

Döviz kuru bilhassa gelişmekte olan ekonomilerde görülen değişken ve istikrarsız piyasalarda dış ticaret ile döviz piyasaları arasındaki ilişki büyük önem taşımaktadır. Ulusal paranın değer kaybı bir ülkenin uluslararası rekabet gücünü artırır ve bu da genellikle cari hesabın iyileşmesine katkı sağlar. Ancak ticari faaliyetlerin döviz kuru oynaklıklarına verdiği tepki uluslararası ticaretin ve sermaye hareketliliğinin derecesine bağlı olarak değişmektedir. Üretim unsurları için rekabetin düşük olduğu ve daha az gelişmiş mali yapılara sahip ekonomiler, bir döviz kuru krizinden sonra genellikle çıktı düşüşüne çok daha elverişlidir. Döviz kurundaki değer kaybı fiyat rekabetini olumsuz etkileyerek cari hesabı kötüleştirebilir ve reel çıktı ile cari ve gelecekteki nakit akışlarını azaltabilir (Lestano ve Kuper,2014:3-4).

Döviz kuru dalgalanmalarının günlük hayat üzerindeki etkisi oldukça önemlidir. Şirketlerin kararları, döviz kurlarındaki değişimlerden doğrudan veya dolaylı olarak etkilenmektedir. Bu nedenle, küresel pazarlarda rekabet etmek, döviz kuru dalgalanmalarını anlamadan zorlaşır. Yatırımcılar, ithalat ve ihracat oranlarını tahmin edebilecek döviz kuru değişimlerini belirleme konusuna büyük bir ilgi göstermektedirler. Döviz kuru dalgalanmalarının uluslararası ticaretteki etkisinin anlaşılması, bilhassa yükselen ekonomilerin daha uygun döviz kuru politikalarını belirlemeleri bakımından kritiktir. Çünkü genellikle döviz kuru oynaklıklarının ticaret hacmini daralttığına dair yaygın bir görüş bulunmaktadır. (Gül ve Ekinci,2006:165)

Döviz kuru ve dış ticaret arasındaki etkileşimi anlamak için geliştirilen bir model olan J-Eğrisi Hipotezi, ulusal paranın değerindeki değişimlerle dış ticaret dengesi arasındaki dinamik ilişkiyi açıklamaya odaklanır. Bu varsayım göre ulusal para birimindeki değişimler ile dış ticaret dengesi kısa vadede olumlu bir ilişki gösterirken, uzun vadede bu değişkenler arasında kararlı bir şekilde negatif bir ilişki bulunmaktadır. J Eğrisi Hipotezi, uzun vadede fiyat etkisinin baskın olacağına dair bir tahmin olarak yorumlanırken, kısa vadede gelir etkisinin daha önemli olacağı ileri sürmektedir. Kısacası J

eğrisi, devalüasyonun başlangıçta dış ticaret dengesini kötüleştireceğini, ancak zamanla bu etkinin tersine döneceğini iddia etmektedir (Karaçor ve Gerçeker,2011:292).

Finansal ekonomistler, politika yapıcıları ve yatırımcılar son yıllarda döviz kuru oynaklığının dış ticaret dengesi üzerinde etkisini anlamaya çalışsalar da etkileşimlerin kesin kalıpları belirsizliğini korumaktadır. Çalışmada Türkiye'ye odaklanarak döviz kuru dalgalanmalarının ihracat ve ithalat üzerindeki etkileri incelenmiştir. Çalışmanın özel amaçları ise şunlardır;

- ✓ Değişkenler arasında pozitif, negatif veya ilişkisiz bir ilişki olup olmadığını bulmak.
- ✓ Değişkenler arasındaki eş-bütünleşmeyi araştırmak.
- ✓ Döviz kuru oynaklığı ile Türkiye'nin dış ticareti arasındaki ilişkiyi ampirik olarak incelemek.

Çalışmadan elde edilen sonuçlar ülkeye özgüdür ve politika yapıcılarına bir ülkenin ticaret akışlarının artan veya azalan oynaklığa nasıl tepki vereceği konusunda yol göstermesi beklenmektedir. Ayrıca ihracat odaklı sektörlerde veya ithal ikamesi mallar üreten sektörlerde faaliyet gösteren tüccarlar ve yatırımcılar için bir ülkenin döviz kuru dalgalanmalarına nasıl tepki vereceğine dair rehberlik sunarak oynaklıktan fayda sağlayabilecek sektörlerle yatırım yapmalarına yardımcı olması düşünülmektedir.

2.Literatür Özeti

2.1. Konu ile İlgili Türkiye'de Yapılmış Çalışmalar

Akçay ve Akçay (2023) Döviz kuru oynaklığının ithalat üzerindeki etkisini 19 gelişmekte olan ülke bağlamında incelemişlerdir. 2000-2020 dönemine ilişkin reel döviz kuru, ithalat, gayri safi yurtiçi verilerini kullanarak Westelund ve Edgerton (2007) Eş-bütünleşme yaklaşımı ile yaptıkları çalışmalarında döviz kuru oynaklığının, ithalatı uzun vadede olumsuz etkilediğini tespit etmişlerdir.

Alev (2020) Döviz kuru dalgalanmasının dış ticaret üzerindeki etkisini Türkiye özelinde araştırmıştır. Ocak 2010-Mayıs 2019 dönemine ilişkin ihracat, ithalat miktarları, reel döviz kuru aylık verilerini kullanarak ARDL modeli ile yaptığı çalışmasında dövizde dalgalanmaların ithalat üzerinde kısa ve uzun vadede olumsuz etkisinin olduğunu saptamıştır.

Aydiner (2017) Eurodaki oynaklığın Türkiye'nin AB ülkelere olan ihracatını nasıl etkilediğini araştırmıştır. 2002-2015 dönemine ait ihracat, ihracat fiyatları, döviz kuru (Euro), GDP çeyrek verilerini kullanarak GARCH (1,1) modeli ile yaptığı çalışmasında Eurodaki oynaklığın Türkiye'nin AB üyesi ülkelere yaptığı ihracatını etkilediğini Euro'daki oynaklık arttığında ihracatın düştüğünü azaldığında ise arttığını tespit etmiştir.

Bozdan vd (2018) Döviz kuru ve dış ticaret arası etkileşimi Türkiye bağlamında araştırmışlardır. Ocak 2010-Ekim 2017 dönemini kapsayan döviz kuru, ihracat ve ithalat değişkenlerine ait aylık verileri kullanarak ARDL ve Granger nedensellik yaklaşımları ile yaptıkları çalışmalarında ARDL eş-bütünleşme testiyle değişkenler arasında uzun dönem ilişkisi saptanmışlardır.

Coşkun ve Taylan (2008) Türkiye'de dövizdeki oynaklığın dış ticaret hacmine etkisini incelemişlerdir. 1999-2007 dönemi aylık verilerini Hazine Müsteşarlığı istatistiklerinden alarak VAR analizi ile yaptıkları çalışmalarında döviz kuru oynaklığı ile ithalat ve ihracat hacmi arasında bir ilişki olmadığını tespit etmişlerdir.

Değer ve Demir (2015) Döviz kuru ile dış ticaret arasındaki nedensellik ilişkisini Türkiye özelinde araştırmışlardır. İthalat, ihracat, reel efektif döviz kuru değişkenlerinin 1997-2014 dönemi aylık verilerini kullanarak Granger Nedensellik ve Koentegrasyon testleriyle yaptıkları çalışmalarında reel efektif döviz kurunun, dış ticaret hacmini etkilediğini fakat dış ticaret hacminin reel efektif döviz kurunu etkilemediğini bulmuşlardır.

Demez ve Ustaoglu (2012) Döviz kuru oynaklığının Türkiye'nin ihracatı üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Efektif döviz kuru ve ihracat miktarlarına ait Ocak 1992-Aralık 2010 dönemi aylık verilerini kullanarak Lee-Strazicich ve bir yapısal kırılmalı Zivot-Andrews birim kök testleriyle yaptıkları çalışmalarında ihracatın yapısal kırılmalar ve döviz kurlarındaki dalgalanmalar karşısında duyarlılık göstermediği belirlemişlerdir.

Doğanlar (2002) Döviz kuru oynaklığının Türkiye, Güney Kore, Malezya, Endonezya ve Pakistan'ın ihracatı üzerindeki etkisini incelemiştir. Reel ihracat, dış ekonomik faaliyet, görelî fiyatlar, döviz kuru değişkenlerinin 1980-1996 dönemi verilerini kullanarak Engle Granger Artık Temelli Eş-bütünleşme yaklaşımı ile yaptığı çalışmasında döviz kuru oynaklığının incelenen ülkelerde reel ihracatı azalttığını tespit edilmiştir.

Güler (2021) Reel döviz kuru oynaklıklarının ihracat ve dış ticaret dengesi üzerindeki asimetrik etkilerini Türkiye örneğinde araştırmıştır. İhracat, ithalat, reel döviz kuru, dış ticaret dengesi değişkenlerine ait Ocak 2013-Mayıs 2020 dönemi aylık verilerini kullanarak NARDL modeliyle yaptığı çalışmasında pozitif reel döviz kuru şoklarının, kısa dönemde ihracatı artırdığı, ancak zamanla bu etkinin azaldığını, negatif reel döviz kuru şoklarının ise ihracatı kademeli şekilde yükselttiğini saptamıştır.

Gül ve Ekinci (2006) Reel döviz kuru ve ihracat ve ithalat gibi dış ticaret değişkenleri arasındaki neden sonuç ilişkisini Türkiye için incelemiştir. Reel döviz kurları endeksi, ihracat, ithalat birim değer serilerinin Ocak 1990-Agustos 2006 dönemi aylık verilerini kullanarak Johansen eş-bütünleşme ve Granger nedensellik testleriyle analiz ettikleri çalışmalarında reel döviz kurları ile ihracat ve ithalat arasında eş-bütünleşme ilişkisinin yanı sıra ihracat ve ithalattan reel döviz kuruna doğru tek yönlü nedensellik tespit etmişlerdir.

Köse vd (2008) Döviz kurlarındaki oynaklıkların ihracat üzerindeki etkisini Türkiye özelinde incelemiştir. Reel ihracat, reel dış gelir, görelî fiyatlar, reel döviz kuru gibi ilgili değişkenlerin Ocak 1995-Haziran 2008 dönemi aylık verilerini kullanarak GARCH (1,1) ve Johansen eş-bütünleşme testiyle yaptıkları çalışmalarında reel döviz kuru dalgalanmalarının ihracatı uzun ve kısa vadede olumsuz etkilediğini saptamışlardır.

Uğurca (2017) Dış ticaret ve döviz kuru ilişkisini Türkiye bağlamında analiz etmiştir. Reel döviz kuru, ithalat, ihracat değişkenlerinin Ocak 2010- Mayıs 2017 dönemi verilerini kullanarak Granger nedensellik, Johansen eş-bütünleşme teknikleriyle yaptığı çalışmasında uzun dönemde döviz kuru, ithalat ve ihracat arasında ilişki tespit etmiştir.

Saatcioğlu ve Karaca (2004) Türkiye'de döviz kuru oynaklığı ve ihracat arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bu bağlamda reel ihracatı, GSYİH, reel efektif döviz kuru parametrelerinin 1981q3-2000q4 dönemi çeyrek verilerini kullanarak Johansen eş-bütünleşme testiyle yaptıkları çalışmalarında Türkiye'de döviz kuru oynaklığının ihracatı kısa ve uzun vadede olumsuz etkilediğini bulmuşlardır.

Sarı (2010) Türkiye'de döviz kuru oynaklığının ithalata etkisini araştırmıştır. İthalat, yurtiçi fiyat endeksi, döviz kuru (ABD doları) değişkenlerinin Mayıs 1982- Aralık 2006 dönemi aylık verilerini kullanarak Markov Switching ARCH yaklaşımı ile yaptığı çalışmasında döviz kuru belirsizliğinin neden olduğu risklerin, ithalat değerini etkilediğini saptamıştır.

Tanrıöver ve Biçer (2016) Döviz kuru oynaklığının ihracat üzerindeki etkisini Osmaniye ili özelinde incelemiştir. Bu kapsamda reel döviz kuru ve Osmaniye ili ihracat rakamlarına ait Ocak 2004-Şubat 2016 dönemi aylık verilerini kullanarak ARDL modeli ile yaptıkları çalışmalarında reel döviz kuru ile Osmaniye ihracat verileri arasında uzun dönem ilişkisi bulmuşlardır.

2.2.Konu ile İlgili Yurtdışında Yapılmış Çalışmalar

Ahmad vd (2017) Pakistan'da döviz kurunun ihracat üzerindeki etkisini araştırmışlardır. İhracat, döviz kuru ve GSYİH değişkenlerinin 1970-2015 dönemini kapsayan yıllık verilerini kullanarak ARDL yaklaşımı ile analiz ettikleri çalışmalarında döviz kurunun Pakistan'ın ihracatı üzerinde negatif ancak önemsiz bir etkisinin olduğunu, Dünya gelirinin ise ihracat üzerinde pozitif ve önemli bir etkisinin olduğunu saptamışlardır.

Aliyu (2010) Nijerya'da döviz kuru oynaklığının ve ihracat gelirlerine etkisini incelemiştir. Toplam petrol dışı ihracat, döviz kuru, dış ticaret hadleri, dışa açıklık endeksi gibi değişkenlerin 1986-2006 dönemine ilişkin çeyrek verileri kullanarak Vektör Hata Düzeltme (VEC) metodolojisi ve Johansen eş-bütünleşme analizi ile yaptığı çalışmasında petrol dışı ihracat ile temel parametreler arasında istikrarlı bir uzun dönem denge ilişkisi olduğunu tespit etmiştir.

Arize (2006) Döviz kuru oynaklığının Amerika Birleşik Devletleri'nin ithalatı üzerindeki etkilerini incelemiştir. 1973Q2 ile 1993Q4 dönemine ait ilgili değişkenlerin üç aylık verilerini kullanarak Johansen eş-bütünleşme yaklaşımıyla yaptığı çalışmada döviz kuru oynaklığının uzun vadede ABD ticaret hacmi, kısa vadede ise ithalatı üzerinde negatif etkiye sahip olduğunu tespit etmiştir.

Chaudhry vd (2016) Pakistan, Hindistan, Bangladeş, Sri Lanka, Malezya, Endonezya, Singapur ve Tayland ekonomilerinde döviz kuru, ihracat ve ithalat ilişkisini incelemiştir. 1979-2010 dönemi döviz kuru, ithalat ve ihracat değişkenlerinin yıllık verilerini kullanarak ARDL yaklaşımı ile yaptıkları çalışmalarında döviz kuru ve ihracat arasındaki uzun dönemli ilişkinin örnek ülkelerin yarısından fazlasında mevcut olduğunu bulmuşlardır.

Choudhry ve Hassan (2015) Döviz kuru oynaklığı ile Birleşik Krallık'ın Güney Afrika, Brezilya ve Çin gibi gelişmekte olan ülkelere ithalatını küresel finansal krizin etkisi bağlamında incelemiştir. İthalat, göreceli ithalat fiyat oranları, Birleşik Krallık'ın reel geliri ve hem nominal hem de reel döviz kurları değişkenlerinin 1991-2011 dönemine ilişkin aylık verilerini kullanarak ARDL modeli ile yaptıkları çalışmalarında döviz kuru oynaklığının ticaretin belirlenmesinde önemli bir rol oynadığını, ayrıca döviz kuru oynaklığı ile Birleşik Krallık ithalatı arasında anlamlı bir nedensel ilişki olduğu bulmuşlardır.

Hall vd (2010) Döviz kuru oynaklığı ve ihracat performansı arasındaki ilişkiyi geliştirmekte olan ve yükselen piyasa ekonomileri bağlamında incelemiştir. Ticaret ortaklarının geliri, göreceli fiyatlar, petrol ihracatçıların ihracat kazançları ve reel döviz kuru değişkenlerine ait geliştirmekte olan ekonomiler için 1980q1-2005q4 yükselen ekonomiler için 1980q1- 2006q4 dönemini kapsayan çeyrek dönemlik veriler kullanılarak Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (GMM) ve Zamanla Değişen Katsayı (TVC) tahmin teknikleri ile yaptıkları çalışmalarında döviz kuru oynaklığının geliştirmekte olan ve yükselen ekonomilerin ihracatı üzerinde olumsuz etkisinin olmadığını bulmuşlardır.

Hayakawa ve Kimura (2009) Doğu Asya'ya odaklanarak Avrupa, Latin Amerika ve Afrika'da yer alan 60 ülke kapsamında ikili ticarete döviz kuru oynaklığı ve uluslararası ticaret arasındaki ilişkiyi ampirik olarak araştırmışlardır. Nominal döviz kuru, ithalat ve ihracat değişkenlerinin 1992-2005 dönemi aylık verilerini baz alarak panel regresyon analiziyle yaptıkları araştırmalarında Doğu Asya iç ticaretinin, döviz kuru oynaklığından diğer bölgelerdeki ticarete kıyasla daha olumsuz etkilendiğini saptamışlardır.

Hunegnaw ve Kim (2017) Burundi, Etiyopya, Kenya, Madagaskar, Malavi, Mauritius, Ruanda, Seyşeller, Tanzanya ve Uganda olmak üzere on Doğu Afrika ülkesinde reel döviz kurunun ticaret dengesi üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. İhracatın ithalatı karşılama oran, reel efektif döviz kuru, yurtiçi reel GSYH ve yurtdışı reel GSYH değişkenlerinin 1970-2013 yılları arası yıllık verilerini kullanarak ARDL modeli ile yaptıkları çalışmalarında reel döviz kurundaki değer kaybı hem bireysel ülke tahminlerinde hem de panel tahminlerinde dört ülke için ticaret dengesini önemli ölçüde iyileştirdiğini ve ticaret dengesinin reel döviz kuruna göre esnekliğinin inelastik olduğunu tespit etmişlerdir.

Khan vd (2014) Döviz kuru oynaklığının ihracat ve ithalat talep fonksiyonları üzerindeki etkisini Pakistan ve 29 ticaret partneri bağlamında incelemiştir. Reel ihracat, reel ithalat, reel ihracat ve ithalatın birinci gecikmesi, nominal, reel döviz kuru değişkenlerinin 1970-2010 dönemine ilişkin aylık verilerini kullanarak GARCH modeli ile yaptıkları çalışmalarında Pakistan'ın ticaret ortakları ile ABD dolarını araç para birimi olarak kullandığında oynaklığın ithalat ve ihracatı caydırdığını tespit etmişlerdir.

Nyahokwe ve Ncwadi (2013) Döviz kuru oynaklığının Güney Afrika ihracatı üzerindeki etkisini incelemiştir. Bu bağlamda enflasyon, faiz oranı, para arzı (M3), döviz kuru değişkenlerinin 2000-2010 dönemine ait aylık verileri kullanarak VAR analiz ile yaptıkları çalışmalarında döviz kuru oynaklığının Güney Afrika'nın ihracatı üzerinde önemli etkisinin olmadığını tespit etmişlerdir.

Oskooee ve Arize (2020) Döviz kuru oynaklığının ticaret akışları üzerindeki asimmetrik etkilerini 13 Afrika ülkesi kapsamında incelemiştir. İthalat, ihracat, reel döviz kuru değişkenlerinin 1973q1-2015q4 dönemini kapsayan çeyrek verileri kullanarak Doğrusal ve Doğrusal olmayan ARDL

modelleri ile yaptıkları çalışmalarında döviz kuru belirsizliğinin neredeyse analiz kapsamındaki tüm ülkelerin ticaret akışları üzerinde önemli uzun dönemli asimetrik etkilerinin olduğunu saptamışlardır.

Poon vd (2005) Endonezya, Japonya, Güney Kore, Singapur ve Tayland gibi beş Doğu Asya ülkesinde döviz kuru oynaklığı ile ihracat arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Analiz edilen değişkenlere ait 1973q2- 2002q2 dönemine ilişkin döviz kuru ve dış ticaret değişkenlerinin üç aylık verilerini kullanarak VAR modeliyle yaptıkları çalışmalarında döviz kuru oynaklığındaki büyük bir dalgalanmaların beş Doğu Asya ülkesinin ihracat hacmini önemli ölçüde etkilediğini tespit etmişlerdir.

Rey (2006) Efektif döviz kuru oynaklığının Cezayir, Mısır, İsrail, Fas, Tunus ve Türkiye gibi MENA ülkelerinin AB olan ihracatı üzerindeki etkisini incelemiştir. GDP, reel efektif döviz kuru ve ihracat parametrelerinin 1970q1-2002q4 dönemini kapsayan üç aylık verilerini baz alarak Johansen eş-bütünleşme modeliyle analiz ettikleri çalışmalarında MENA ihracatı ile döviz kuru oynaklığı arasında dört ülke için (Cezayir, Mısır, Tunus ve Türkiye) negatif, son ikisi için (İsrail ve Fas) pozitif anlamlı bir ilişki olduğunu saptamıştır.

Ren ve Sakouba (2024) Çin RMB döviz kuru hareketlerinin Çin ve Doğu Afrika arasındaki ticaret dengesi üzerindeki uzun vadeli etkisini araştırmışlardır. İhracat, ithalat, dış ticaret dengesi ve döviz kuru parametrelerinin 2000-2019 yılları arası yıllık verilerini kullanarak Tamamen Değiştirilmiş OLS (FMLOS) ve Dinamik OLS (DOLS) ve bazı sağlamlık testleri ile yaptıkları çalışmalarında RMB döviz kuru hareketlerinin istikrarlı olduğunu ve Çin ile Doğu Afrika ülkeleri arasındaki ticaret dengesini çok az etkilediğini saptamışlardır.

Senadza ve Diaba (2017) 10 Sahra Altı Afrika ekonomisinde döviz kurundaki dalgalanmanın ticarete etkisini araştırmışlardır. Döviz kuru, ihracat ve ithalat değişkenlerinin 1993-2014 yıllık verilerini baz alarak GARCH (1,1) ve EGARCH modelleriyle yaptıkları çalışmalarında döviz kuru oynaklığının dış ticaret üzerinde kısa vadede negatif, uzun vadede ise pozitif etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir.

Siregar ve Raja (2004) Döviz kuru oynaklığının Endonezya'nın 1990'daki dış ticaret performansı üzerine etkisini araştırmışlardır. Bu doğrultuda döviz kuru oynaklığı, ithalat ve ihracat parametrelerinin 1980q2 ve 1997q2 dönemini kapsayan çeyrek dönem verilerini baz alarak GARCH (1,1) modeli ve Johansen eş-bütünleşme testiyle yaptıkları çalışmalarında döviz kuru oynaklığının, 1997 Asya finans krizi öncesi dönemde Endonezya'nın ihracat ve ithalat performansını olumsuz etkilediğini tespit etmişlerdir.

Wang ve Barrett (2007) Döviz kuru oynaklığının ihracat hacimleri üzerindeki etkilerini Tayvan özelinde incelemiştir. Sanayi üretimi, ihracat hacmi ve döviz kuru parametrelerinin 1989-1999 dönemini içeren aylık verilerini baz alarak GARCH-M modeli ile gerçekleştirdikleri çalışmalarında ithalatçı ülkenin sanayi üretimi ve döviz kurundaki değişimin dış ticareti etkilediğini bulmuşlardır.

Wang Zhe (2007) Çin'de RMB ve ticaret fazlasında döviz kurunun reel etkisini araştırmışlardır. Bu bağlamda reel efektif döviz kuru, GSYİH endeksi, ticari ortakların reel gelirleri, ticari gelirler ve giderler gibi ilgili değişkenlerin 1997-2006 dönemini kapsayan çeyrek dönem verilerini kullanarak Johansen eş-bütünleşme modeli ile gerçekleştirdikleri çalışmalarında döviz kuru ile dış ticaret dengesi arasında istikrarlı uzun dönem ilişkisi saptamışlardır.

Zelekha ve Efrat (2011) Döviz kuru belirsizliği ile İsrail'in ABD'ye ihracatı arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Reel döviz kuru, işgücü, ihracat parametrelerinin 1997q1-2010q1 dönemine ilişkin çeyrek verileri kullanarak İki Aşamalı En Küçük Kareler (2SLS) Regresyon analiziyle yaptıkları çalışmalarında döviz kuru istikrarsızlığının kısa ve uzun vadede ihracat üzerinde olumsuz etkisinin olduğu tespit etmişlerdir.

3. Veri Seti ve Yöntem

Bu çalışma ihracat, ithalat ve döviz kuru arasındaki nedensellik ve uzun vadeli ilişkiyi incelemektedir. Çalışmanın amacı incelenen değişkenler arasındaki varsayılan ilişkiyi deneysel verilerle desteklemektir. Dolayısıyla çalışma nicel bir analiz yöntemini benimseyerek dış ticaret ithalat ve ihracat miktar endeksi ve tüfe bazlı reel döviz kuru satış fiyatı aylık serilerinin kullanarak döviz

kuru oynaklığının Türkiye'nin dış ticareti üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada Ocak 2013 ile Ekim 2023 arasındaki aylık kapanış değerlerinin logaritmik dönüşümleri kullanılarak ihracat, ithalat ve döviz kuru değişkenleri arası ilişki analiz edilmiştir. 2013'ün başlangıç tarihi olarak seçilmesinin sebebi o dönemde Türkiye ekonomisinin olumlu makroekonomik göstergelere sahip olması ve yabancı yatırımcıların Türkiye'ye olan ilgisinin arttığı bir yıl olmasıdır. Çalışmada kullanılan veriler Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın elektronik veri dağıtım sistemi (EVDS) üzerinden temin edilmiştir. Çalışmada Genişletilmiş Dickey-Fuller ve Phillips-Perron birim kök testleri kullanılarak zaman serilerinin birim kökleri incelenmiş, Toda-Yamamoto ve Granger nedensellik testleriyle nedensellik ilişkisi analiz edilmiş, ARDL (1,2,2) ve (4,3,0) modelleriyle eş-bütünleşme ve uzun/kısa dönem ilişkisi araştırılmıştır. Analizler için Eviews 10 paket programı kullanılmıştır. Ayrıca çalışmada ithalat ve ihracat ABD doları para birimi üzerinden yapıldığı için ABD doları tüfe bazlı efektif döviz kuru kullanılmıştır.

Tablo 1. Çalışmada Kullanılan Değişkenler

Simge	Kisaltmaların Açıklamaları	Analiz Dönemi	Veri Kaynağı
EXP	Dış Ticaret İhracat Miktar Endeksi-BEC Kategorisine Göre (2010=100)	Ocak 2013- Ekim 2023	TCMB/TUİK
İMP	Dış Ticaret İthalat Miktar Endeksi-BEC Kategorisine Göre (2010=100)	Ocak 2013- Ekim 2023	TCMB/TUİK
EXC	Tüfe Bazlı Reel Döviz Kuru Satış Fiyatı	Ocak 2013- Ekim 2023	TCMB

3.1.Eşbütünleşme Analizi

Eş-bütünleşme testiyle durağan olmayan zaman serileri arasındaki uzun vadeli ilişkiler analiz edilebilmektedir. Çalışmada değişkenler arasındaki kointegrasyon düzeyi, Paseran, Shin ve Smith'in (2001) çalışmalarından esinlenerek geliştirilen ARDL sınır testi kullanılarak belirlenmeye çalışılmıştır. Bu yöntem Engle-Granger ve Johansen eş-bütünleşme testlerindeki bazı kısıtlamaları aşma kapasitesiyle öne çıkmaktadır.

3.1.1.ARD L Modeli

ARDL modeli, Paseran, Shin ve Smith'in (2001) çalışmaları sonucunda geliştirilmiş bir eş-bütünleşme yöntemidir. ARDL modeli Engle-Granger ve Johansen eş-bütünleşme testlerindeki bazı sınırlamaları aşmak için kullanılır. Bu modelin belirgin avantajlarından biri test edilen değişkenlerin durağanlık durumlarına bakılmaksızın yani I(0) ve I(1) düzeylerinde olsalar bile uygulanabilmesidir. Yani analiz edilen zaman serileri hem I(0) hem de I(1) seviyelerinde bütünleşik olabilir. Modelin bir diğer önemli özelliği analiz edilen değişkenlerin içsel nedensellik sorununu dikkate almadan otoregresif gecikme dağılımına dayanmasıdır (Gönüllü,2020:228-229).

ARDL modeli hem kısa hem de uzun dönem katsayılarını aynı anda modellenebilmektedir. Son dönemlerde döviz kuru dalgalanmalarında artış eğilimi gözlenmektedir. Dolayısıyla döviz kuru şoklarında oluşan dalgalanmalar karşısında dış ticaret tutarlarındaki değişimler aşağıdaki verilen ARDL modelleri kapsamında araştırılmıştır.

EXP, IMP ve EXC arasındaki işlevsel ilişki ARDL modeli ile aşağıdaki şekilde ifade edilebilir.

$$\Delta EXP = \alpha_0 + \beta_1 EXP_{t-1} + \beta_2 RE_{t-1} + \sum_{i=1}^k \delta_{1i} + \Delta EXP_{t-i} + \sum_{i=1}^k \delta_{2i} \Delta RE_{t-i} + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$\Delta IMP = \alpha_0 + \beta_1 IMP_{t-1} + \beta_2 RE_{t-1} + \sum_{i=1}^k \delta_{1i} + \Delta IMP_{t-i} + \sum_{i=1}^k \delta_{2i} \Delta RE_{t-i} + \varepsilon_t \quad (2)$$

EXP = BEC kategorisine göre ihracat miktar endeksi, IMP=BEC kategorisinde ithalat miktar endeksi, EXC= Tüfe bazlı reel efektif döviz kuru satış (USD), α : sabit terimi, k: uygun gecikme uzunluğu, Δ : fark işlemcisi, ε : hata terimini temsil etmektedir. Modelde ihracat ve ithalat değişkenleri

bağımlı değişkenlerdir. Tüfe bazlı reel efektif döviz kuru ise bağımsız değişkendir. Parametreler arasındaki uzun dönem ilişkisi aşağıda sunulan ARDL modelleriyle tahmin edilebilir.

$$EXP = \alpha_0 + \sum_{i=1}^k \delta_{1i} EXP_{t-i} + \sum_{i=0}^l \delta_{2i} EXC_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3)$$

$$IMP = \alpha_0 + \sum_{i=1}^k \delta_{1i} IMP_{t-i} + \sum_{i=0}^l \delta_{2i} EXC_{t-1} + \varepsilon_t \quad (4)$$

ARDL modelinin hata düzeltme denklemini aşağıdaki şekilde ifade edilebilir.

$$\Delta EXP = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \alpha_{1i} \Delta EXP_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{2i} \Delta EXC_{t-1} + \lambda EC_{t-1} \quad (5)$$

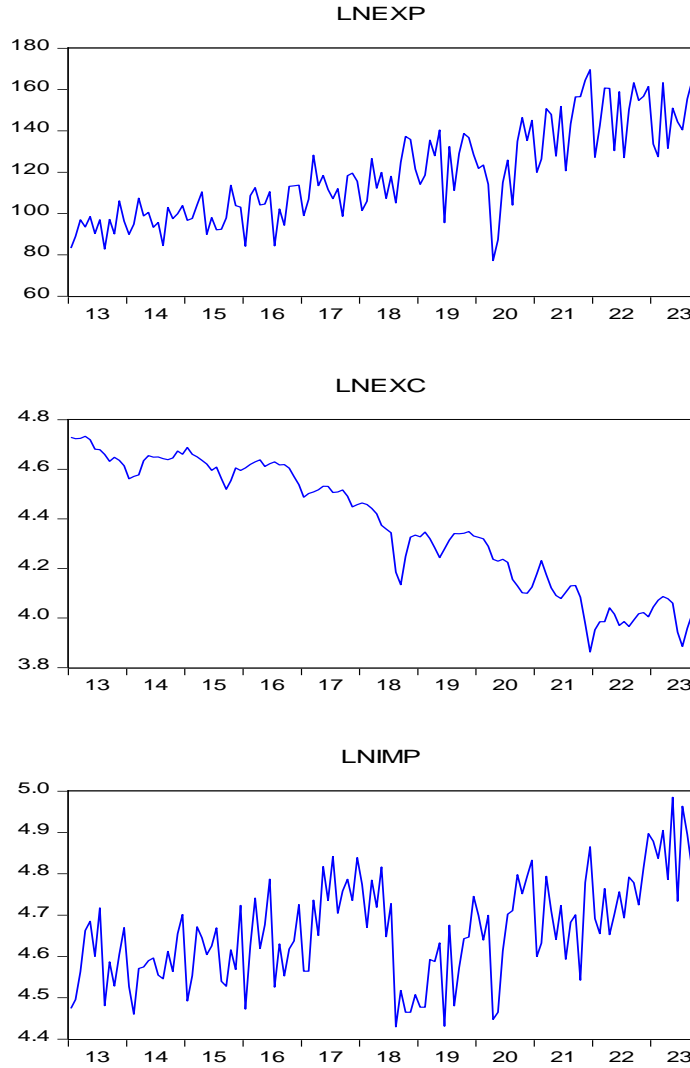
$$\Delta IMP = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \alpha_{1i} \Delta IMP_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{2i} \Delta EXC_{t-1} + \lambda EC_{t-1} \quad (6)$$

Oluşturulan denklemde yer alan EC terimi sınırsız entegrasyon modelinin modellenmesinden elde edilen kalıntıları ifade etmektedir. λ katsayısı ise kısa dönemde oluşan sapmaların kaç dönem sonra tekrar uzun dönem dengesine geleceğini ifade etmektedir. Denklemde bulunan EC terimini temsil eden katsayının negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olması, tahminlerin sağlam ve güvenilirliği bakımından önemlidir.

3.2. Değişkenlerin Fiyat Serisi Grafikleri

Bu kısımda çalışmada kullanılan değişkenlere ait grafiklere yer verilmektedir. Test edilen parametrelerin aylık fiyat değişimlerinin eğilimleri grafiklerle analiz edilmeye çalışılmıştır.

Şekil 1. Değişkenlerine Ait Fiyat Serisi Grafikleri

İhracat, ithalat ve döviz kuru değişkenlerinin aylık fiyat değişimlerinin eğilimleri grafiklerle analiz edildiğinde analiz edilen değişkenlere ilişkin aylık fiyat değişimlerinin dış ticaret değişkenleri için durağanlık gösterdiği ancak döviz kuru değişkeni fiyat serisinin durağan olmadığı söylenebilir.

3.3. Değişkenler Arası Korelasyon Matrisi Sonuçları

Çalışmada incelenen değişkenler arası korelasyon matrisi sonuçları aşağıdaki Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Değişkenler Arası Korelasyon Matrisi Sonuçları

	EXP	İMP	EXC
EXP	1		0.8342797
İMP	0.59444312	1	0.4486416
EXC	0.8342797	0.4486416	1

Not: EXP; ihracatı, İMP; İthalatı ve EXC ise döviz kurunu temsil etmektedir

Tablo 2’de değişkenler arasındaki korelasyon matrisi incelendiğinde döviz kuru ile ithalat ve ihracat arasında sırasıyla (-0.44) ve (-0.83) oranlarında negatif bir korelasyon olduğu görülürken ihracat ve ithalat gibi dış ticaret değişkenleri arasında ise 0.59 ile pozitif bir korelasyon olduğu görülmektedir.

3.4. Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Çalışmada incelenen değişkenleri tahmin etmeden önce değişkenlere ilişkin zaman serilerinin genel özellikleri hakkında bilgi sahibi olmak için ilk olarak tanımlayıcı istatistikler hesaplanmıştır. Elde edilen bulgular aşağıda Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 3. Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

	EXP	İMP	EXC
Ortalama	4.756771	4.660611	4.371852
Ortanca	4.733807	4.654925	4.373868
Maksimum	5.133424	4.985201	4.732948
Minimum	4.347222	4.429470	3.863043
Std Sapma	0.189175	0.120486	0.250850
Çarpıklık	0.152535	0.196922	-0.298408
Basıklık	2.116135	2.578546	1.701351
Jarque Berra	4.699281	1.788454	10.97939
(Olasılık)	(0.095403)	(0.408923)	(0.004129)
Gözlem Sayısı	129	129	129

Tablo 3 incelendiğinde ortalama getiri ile ölçülen değişkenlerin performansı döviz kurunda daha yüksektir. Ortalama getiri bağlamında döviz kurunu sırasıyla ithalat ve ihracat değişkenleri izlemektedir. Ayrıca döviz kurunun 0.25 standart sapma değeri ile analiz edilen diğer değişkenlerden daha yüksek oynaklığa sahip olduğu görülürken, değişkenler arasında en düşük standart sapmanın yani oynaklığın ise 0.12 standart sapma değeri ile ithalat değişkenine ait olduğu görülmektedir. İthalat ve ihracat değişkenleri için Jarque-Berra istatistikleri getirilerin normal dağıldığı görülürken, döviz kuru değişkeni için ise getirilerin normal dağılım gösterdiği görülmektedir. Döviz kuru değişkeni negatif çarpıklığa sahiptir. Buna karşın ihracat ve ithalat değişkenleri pozitif çarpıklığa sahiptir. Basıklık değerinin ise döviz kurunda diğer değişkenlere göre nispeten daha düşük olduğu görülürken genel olarak değişkenlere ait basıklık değerlerinin kabul gören değerlerin altında oldukları söylenebilir

4.Araştırmanın Bulguları

Çalışmanın bu bölümünde çalışmada kullanılan ekonometrik yöntemlerden elde edilen birim kök, nedensellik ve eş bütünleşme testi sonuçlarına yer verilmiştir.

4.1.Birim Kök Testlerinin Sonuçları

Çalışmada zaman serilerinin durağanlık durumunu belirlemek için araştırmacıların sıkça başvurdukları Genişletilmiş Dickey-Fuller ve Phillips-Perron birim kök testleri tercih edilmiştir. Bu testler, bir zaman serisinin birim kök içerip içermediğini değerlendirerek, serinin sabit bir yapıya sahip olup olmadığını belirlemeye yardımcı olmaktadır. Analizdeki birim kök testleri için temel hipotezler şunlardır.

H_0 = Seri birim kök içerir.

H_1 = Seri birim kök içermez.

Tablo 4. Birim Kök Testi Sonuçları.

Genişletilmiş Dickey ve Fuller Testi								
	Seviye				Birinci farklar			
	Sabit		Sabit veTrend		Sabit		Sabit veTrend	
	t-ist	Olasılık	t-ist	Olasılık	t-ist	Olasılık	t-ist	Olasılık
EXP	-0.35	0.91	-2.41	0.36	-4.71	0.00	-4.70	0.00
IMP	-1.48	0.52	-2.40	0.37	-3.68	0.00	-3.71	0.02
EXC	-0.54	0.87	-3.15	0.09	-7.58	0.00	-7.55	0.00

Phillips ve Perron Testi								
	Seviye				Birinci farklar			
	Sabit		Sabit veTrend		Sabit		Sabit veTrend	
	t-ists	Olasılık	t-ists	Olasılık	t-ists	Olasılık	t-ists	Olasılık
EXP	-3.72	0.00	-9.01	0.00	-74.60	0.00	-84.30	0.00
IMP	-6.52	0.00	-7.94	0.00	-37.31	0.00	-37.16	0.00
EXC	-0.59	0.86	-3.04	0.12	-9.54	0.00	-9.15	0.00

Not: EXP; ihracatı, IMP; İthalatı ve EXC ise döviz kurunu temsil etmektedir.

Tablo 4 incelendiğinde PhillippePerron birim kök testinde hem sabit hem de sabitli ve trendli modelde ihracat ve ithalat değişkenlerinin %1 önem seviyesinde seviye değerleri ile durağan oldukları, döviz kuru değişkeninin ise seviye değerleriyle durağan olmadığı saptanmıştır. İncelenen zaman serilerinin birinci dereceden farkları alındığında tüm serilerin %1 anlamlılık düzeyinde durağan olduğu ve test için uygun hale geldiği belirlenmiştir.

4.2.Toda Yamamoto ve Granger Nedensellik Testleri Sonuçları

Bu bölümde çalışmada yer alan değişkenlere ait nedensellik testi sonuçları yer almaktadır. Toda Yamamoto ve Granger nedensellik testlerinde öncelikle VAR modeli oluşturularak uygun gecikme uzunlukları bulunmuştur. Uygun gecikme sayısı ve maksimum eş-bütünleşme mertebesi bulunduğundan sonra VAR modeli çerçevesinde nedensellik analizi yapılmıştır.

Tablo.5 Toda Yamamoto ve Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Toda Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları						
Değişkenler	Dmax	K	Hipotez	Ki-kare Test İstatistiği	Ki-Kare Değeri	Nedensellik
EXC/IMP	1	3	EXC→IMP	3.630397	0.30424	YOK

			IMP→EXC	3.288863	0.349196	YOK
EXC/EXP	1	3	EXC→EXP	20.01655	0.000168	VAR
			EXP→EXC	4.031407	0.258093	YOK
			IMP→EXP	12.40470	0.006118	VAR
IMP/EXP	1	3	EXP→IMP	11.29193	0.010248	VAR

Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Değişkenler	Hipotez	Ki-kare Değeri	Gecikme Uzunluğu	Olasılık	Nedensellik
EXC/IMP	EXC→IMP	2.695136	3	0.4411	YOK
	IMP→EXC	2.401038	3	0.4934	YOK
EXC/EXP	EXC→EXP	23.33591	3	0.0000	VAR
	EXP→EXC	1.643625	3	0.6495	YOK
IMP/EXP	IMP→EXP	10.87021	3	0.0124	VAR
	EXP→IMP	9.722435	3	0.0211	VAR

Not: LNEXP; ihracatı, LNIMP; İthalatı ve LNEXC ise döviz kurunu temsil etmektedir

Toda Yamamoto ve Granger nedensellik testlerine göre dış ticaret değişkenleri arasında %1 önem seviyesinde karşılıklı, döviz kurundan ihracata doğru ise tek yönlü nedensellik saptanmıştır. Bu bağlamda küresel piyasalarda işlem yapan yerel ve küresel yatırımcılar ve ihracatçılar için döviz kurunun dikkat edilmesi gereken önemli bir gösterge olduğu söylenebilir.

4.3.ARD L Modeli Tahmin Sonuçları

Çalışmanın bu bölümünde ihracatın bağımlı değişken olduğu ARDL (1,2,2) modeli ve ithalatın bağımlı değişken olduğu ARDL (4,3,0) modeli ile elde edilen tahmin sonuçları sunulmuştur.

4.3.1.İhracatın Bağımlı Değişken Olduğu ARDL (1,2,2) Modeli Sonuçları

Çalışmanın bu kısmında ihracat ile ithalat ve döviz kuru arasındaki uzun dönem ilişkisi ARDL (1,2,2) modeli ile tahmin edilmiştir. ARDL (1,2,2) modeli ile tahmin yapılmadan önce ihracatın (EXP) bağımlı değişken, ithalat (IMP) ve döviz kurunun (EXC) ise bağımsız değişken olduğu $EXP_t = \alpha_0 + IMP_t + EXC_t + \varepsilon_t$ şeklinde doğrusal bir tahmin denklemi kurulmuştur

Tablo 6. ARDL (1,2,2) Modeli F İstatistiği ve Kritik Değerleri

Model	K	M	F İst	Önem Seviyesi	Alt Sınır	Üst Sınır
ARDL (1,2,2)	2	4	29.23544***	%10	3.17	4.14
				%5	3.79	4.85
				%1	5.15	6.36

Not: M maksimum gecikme uzunluğunu, K ise açıklayıcı parametre sayısını ifade eder. *** sembolü ise %1 önem düzeyindeki anlamlılığı temsil etmektedir.

Tablo 6. incelendiğinde ARDL (1,2,2) modeli ile tahmin edilen F istatistiği değeri Paseran, Shin ve Smith'in 2001 yılında, %1, %5 ve %10 önem düzeyi için tespit ettikleri kritik değerlerden daha yüksek çıktığı için değişkenler arasında eş-bütünleşme yoktur diyen sıfır hipotezi reddedilmiş ve ihracat ile ithalat ve döviz kurunun arasında uzun dönemde eş-bütünleşik oldukları tespit edilmiştir.

Tablo 7. ARDL (1,2,2) Modeli Uzun Dönem Katsayıları

Parametreler	Katsayı	Standart Sapma	F-istatistiği	Olasılık
EXC	-0.7481853	5.14431	-14.10506	0.0000
IMP	14.96215	13.14431	1.136015	0.2582

Tablo.7 incelendiğinde ihracat ile döviz kuru arasında %1 önem seviyesinde uzun dönem katsayıları bağlamında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Katsayı ve olasılık değeri yorumlandığında döviz kurunda oluşan %1'lik bir değişimin ihracat üzerinde (-0.7481) oranında negatif etkiye sahip olduğu söylenebilir.

Tablo.8. ARDL (1,2,2) Modeli Kısa Dönem Katsayıları

Değişkenler	Katsayı	Standart Sapma	F-İst	Olasılık
Sabit	289.1201	30.57685	9.455524	0.0000
D(EXC)	-36.82763	23.29955	-1.580607	0.1166
D (EXC (-1))	64.07199	23.84093	2.687604	0.0082
D (IMP)	79.80900	8.708213	9.164797	0.0000
D (IMP (-1))	25.45644	9.467187	2.688913	0.0082
HDT	-0.767859	0.081311	-9.443537	0.0000

HDT: Hata düzeltme terimi

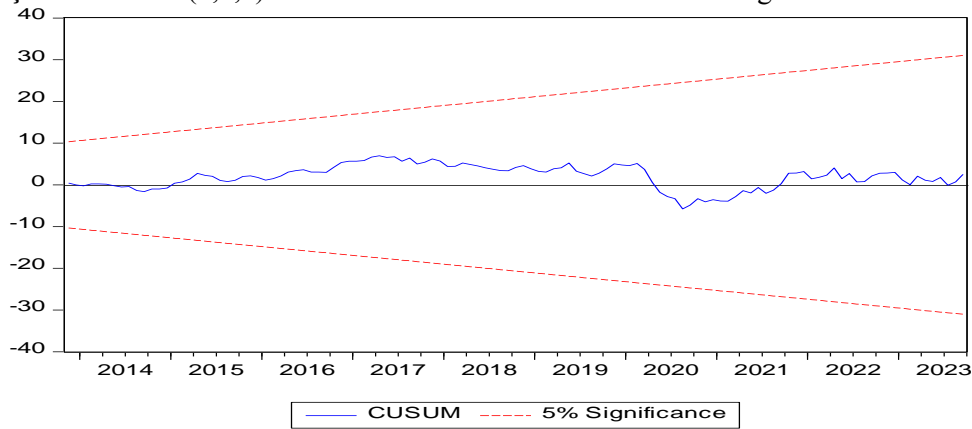
Tablo 8 incelendiğinde, ihracat ile ithalat ve döviz kuru arasında %1 anlamlılık düzeyinde kısa dönemde pozitif bir ilişki olduğu görülmektedir. Ayrıca modelin hata düzeltme katsayısının negatif ve istatistiksel olarak anlamlı çıkması modelin çalıştığını göstermektedir. Modelde hata düzeltme katsayısı değişkenler arasında kısa dönemde oluşacak sapmanın (-0.767859) dönem sonra yeniden uzun dönem dengesine ulaşacağı göstermektedir.

Tablo.9 ARDL (1,2,2) Modelinin Tanımsal Test Sonuçları

R ²	0.658049	Breusch-Godfrey Serisel Korelasyon Testi	0.5953
Düzeltilmiş R ²	0.643918	Breusch-Pagan-Godfrey Varyans Testi	0.0045
F istatistiği (Olasılık)	4657031 (0.0000)	Jarque.Bera (Olasılık)	8.188200 (0.016588)
Durbin Watson	1.930734	Ramsey Reset	0.3527

Tablo 9'daki tanımlayıcı test sonuçlarına göre modelin R² ve düzeltilmiş R² değerleri sırasıyla %0.6580 ve %0.6439 olarak belirlenmiştir, bu da ihracattaki değişimin büyük bir kısmının model tarafından açıklandığını göstermektedir. Modelin anlamlılığını gösteren F istatistiği pozitif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Durbin-Watson istatistiği 2'ye oldukça yakın bir değer olan 1.930734 olması nedeniyle serilerin birim kök içermediği düşünülebilir. Breusch-Godfrey LM serisel korelasyon ve Ramsey Reset testlerinden elde edilen olasılık değerleri 0.05'ten büyük olduğu için modelde otokorelasyon ve model kurma hatası olmadığı sonucuna varılabilir. Ayrıca Jarque-Berra normallik testinden elde edilen olasılık değeri 0.05'ten küçük olsa da 0.01'den büyük olduğu için serilerin normal dağıldığı yorumu yapılabilir.

Şekil 2 ARDL (1,2,2) Modeli ile Tahmin Edilen CUSUM Grafiği

Şekil 2'de CUSUM testi grafiği incelendiğinde, parametrelere ilişkin uzun dönem katsayılarının CUSUM grafiğinde %5 anlamlılık düzeyinde %95 güven aralığını belirten kırmızı

kesikli çizgilerin içinde bir trend izlediği ve herhangi bir yapısal kırılmanın bulunmadığı ve parametre tahmininin istikrar koşulunu sağladığı görülmektedir.

4.3.2. İhracatın Bağımlı Değişken Olduğu ARDL (4,3,0) Modeli Sonuçları

Çalışmanın bu kısmında ithalat ile ihracat ve döviz kuru arasındaki uzun dönem ilişkisi ARDL (4,3,0) modeli ile modellenmiştir. ARDL (4,3,0) modeli ile modelleme yapılmadan ithalatın (IMP) bağımlı değişken, ihracat (EXP) ve döviz kurunun (EXC) ise bağımsız değişken olduğu $IMP_t = \alpha_0 + EXP_t + EXC_t + \varepsilon_t$ şeklinde doğrusal bir tahmin denklemi oluşturulmuştur.

Tablo 10. ARDL (4,3,0) Modeli F İstatistiği ve Kritik Değerler

Model	K	M	F İstatistiği	Önem Seviyesi	Alt Sınır	Üst Sınır
ARDL (4,3,0)	2	4	4.789993	%10	3.17	4.14
				%5	3.79	4.85
				%1	5.15	6.38

Not: M, maksimum gecikme uzunluğunu, K ise açıklayıcı parametre sayısını ifade etmektedir

Tablo 10 incelendiğinde ARDL (4,3,0) sınır testi ile tahmin edilen F istatistiği değeri, %1 ve %5 önem düzeyi için tespit edilen kritik değerlerden daha düşük çıktığı için değişkenler arasında eş-bütünleşme yoktur diyen sıfır hipotezi kabul edilmiş ve ithalatın ihracat ve döviz kuru değişkenleriyle uzun dönemde eş-bütünleşik olmadığı sonucuna varılmıştır.

Tablo.11 ARDL (4,3,0) Modeli Uzun Dönem Katsayıları

Değişkenler	Katsayı	Standart Sapma	F-istatistiği	Olasılık
EXC	0.643427	0.396167	1.624131	0.1071
EXP	0.011319	0.005106	2.216654	0.0286

Tablo 11 incelendiğinde ithalat ile ihracat arasında %5 önem seviyesinde uzun dönem katsayıları bağlamında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Katsayı ve olasılık değeri yorumlandığında ihracatta %1'lik bir değişimin ithalatta (0.0113) oranında pozitif etkisinin olduğu saptanmıştır.

Tablo.12. ARDL (4,3,0) Modeli Kısa Dönem Katsayıları

Değişkenler	Katsayı	Standart Sapma	F-istatistiği	Olasılık
Sabit	0.117686	0.031855	3.694402	0.0003
D(IMP (-1))	-0.377137	0.090900	-4.149141	0.0000
D(EXC)	0.004354	0.000531	8.195328	0.0000
D(EXP (-2))	0.001671	0.000636	2.629466	0.0009
HDT	-0.231958	0.060665	-3.823597	0.0002

HDT: Hata düzeltme terimi

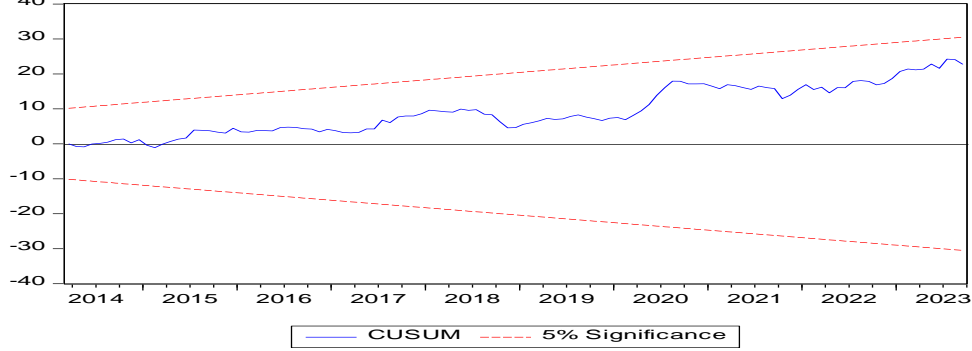
ARDL (4,3,0) modeline göre ithalat ile ihracat ve döviz kuru arasında %1 anlamlılık düzeyinde kısa dönemde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca modelin hata düzeltme katsayısı negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır, bu da modelin düzgün çalıştığını ve hata olmadığını göstermektedir. ARDL (4,3,0) modelinde, hata düzeltme katsayısı ithalat ile ihracat ve döviz kuru arasında kısa vadede meydana gelecek sapmaların (-0.2319) dönem sonra yeniden uzun dönem dengeye ulaşacağını göstermektedir.

Tablo. 13. ARDL (4,3,0) Modelinin Tanımsal Test Sonuçları

R^2	0.622246	Breusch-Godfrey Serisel Korelasyon Testi	0.4443
Düzeltilmiş R^2	0.599645	Breusch-Pagan- Godfrey Varyans Testi	0.1344
F istatistiği (Olasılık)	(0.0000)	Jarque Bera (Olasılık)	1.185401 (0.552832)
Durbin Watson	2.0444350	Ramsey Reset	0.6800

Tablo 13'teki verilere göre değişkenlerin ithalattaki değişimi açıklama oranı R^2 için %62, düzeltilmiş R^2 için ise %0.59 olarak belirlenmiştir. Modelin anlamlılığını gösteren F istatistiği pozitif ve anlamlıdır. Durbin-Watson istatistiği, 2.0444350 değeriyle 2'ye oldukça yakın olması zaman serilerinin durağan olduğunu işaret etmektedir. Breusch-Godfrey LM serisel korelasyon, Breusch-Pagan-Godfrey varyans ve Ramsey Reset testlerinden elde edilen olasılık değerleri sırasıyla 0.4443, 0.1344 ve 0.6800 oranları ile 0.05'ten büyük olması modelde değişen varyans, otokorelasyon ve model kurma hatası bulunmadığını göstermektedir. Ayrıca Jarque-Berra normallik testinin olasılık değerinin 0.05'ten büyük olması serilerin normal dağıldığını göstermektedir.

Şekil 3. ARDL (4,3,0) Modeli ile Tahmin Edilen CUSUM Grafiği

Şekil 3'te yer alan CUSUM grafiği incelendiğinde, ARDL (4,3,0) modeli ile tahmin edilen değişkenlere ait uzun dönem katsayılarının kırmızı kritik değerler arasında hareket ettiği görülmektedir. Bu durum, modelde yapısal bir kırılma olmadığını ve değişkenlere ait uzun dönem katsayılarının istikrarlı olduğunu göstermektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışma Türkiye'deki ihracat, ithalat ve döviz kuru oynaklığı arasındaki teorik ilişkiyi test etmek amacıyla yapılmıştır. İncelenen değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini belirlemek için Toda-Yamamoto ve Granger nedensellik testleri kullanılmıştır. Ayrıca ARDL (1,2,2) ve (4,3,0) sınır testleri aracılığıyla değişkenler arasındaki eş-bütünleşme, uzun ve kısa dönem ilişkisi araştırılmıştır. Çalışmada hem Toda Yamamoto hem de Granger nedensellik testlerinde dış ticaret değişkenleri olan ihracat ile ithalat arasında %1 önem seviyesinde karşılıklı döviz kurundan ihracata doğru ise tek yönlü nedensellik saptanmıştır. Çalışmada analiz edilen değişkenler arasındaki eş-bütünleşme ve uzun dönem ilişkisi ARDL sınır testleri ile araştırılmıştır. İhracatın bağımlı değişken olduğu modelde ihracat ile ithalat ve döviz kuru arasındaki eş-bütünleşme ilişkisi ARDL (1,2,2) ve ithalatın bağımlı değişken olduğu modelde ise ARDL (4,3,0) sınır testleri ile incelenmiştir.

ARDL (1,2,2) modelinde modellenen F istatistiği değeri, %1 ve %5 önem düzeyi için tespit edilen kritik değerlerden daha büyük çıktığı için değişkenlerin eş-bütünleşik olduğu tespit edilmiştir. ARDL (1,2,2) modelinde uzun dönem katsayıları bağlamında ihracat ile döviz kuru arasında %1 önem düzeyinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptanmıştır, Kısa dönemde ise ihracat ile ithalat ve döviz kuru arasında %1 önem düzeyinde pozitif ve anlamlı bir ilişki saptanmıştır.

ARDL (4,3,0) modelinde ise tahmin edilen F istatistiği değeri, %1 ve %5 önem düzeyi için tespit edilen kritik değerlerden daha düşük çıktığı için değişkenler arasında eş-bütünleşme yoktur diyen sıfır hipotezi kabul edilmiş ve ithalatın ihracat ve döviz kuru değişkenleriyle uzun dönemde eş-bütünleşik olmadığı sonucuna varılmıştır. ARDL (4,3,0) modelinde uzun dönem katsayıları bağlamında ithalat ile ihracat arasında %5 önem düzeyinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Kısa dönemde ise değişkenler arasında %1 önem düzeyinde pozitif ve anlamlı bir ilişki saptanmıştır.

Düzenleyici otoritelerin dış ticaret faaliyetlerini etkileyen kararlar alırken döviz kuru oynaklığı ve bilgilerine odaklanarak özellikle döviz kuru oynaklığı ile ihracat arasındaki yakın ilişki ve etkileşimi göz önünde bulundurarak ekonomiyi ve finansal piyasaları olası krizlerden korumak için proaktif adımlar atabilirler. Bu bağlamda dış ticaretle ve döviz kurları birbiriyle ilişkili ve aralarındaki nedensellik döviz kurlarından ihracata doğru ise döviz kurları kontrol edilerek dış ticarete yaşanacak olası krizler önlenebilir. Ayrıca Türkiye gibi gelişmekte olan ekonomiler yabancı doğrudan yatırımları çekmek veya teşvik etmek için böyle bir ilişkiden yararlanabilirler. Benzer şekilde nedensellik ihracat ve ithalattan döviz kurlarına doğru ise düzenleyici otoriteler diğer bir deyişle yetkililer döviz kurunun istikrarı için ulusal iktisadi politikalarına odaklanabilirler. Çalışmada elde edilen sonuçların öğrenciler, yerel ve küresel yatırımcılar, dış ticaretle uğraşan girişimciler, akademisyenler ve politika yapımcılar için ihracat, ithalat ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi daha iyi idrak ederek buna göre iktisadi politikalar geliştirmelerine yardımcı olacağı düşünülmektedir

Kaynakça

- Ahmad, K, Qasim, M ve Chani, M. I. (2017). Impact of Exchange Rate on Exports in Case of Pakistan. *Bulletin of Business and Economics*, 6(2), pp.98-102.
- Akçay.M.P veAkçay.F (2023). The Effect Of Exchange Rate Volatilite On Import: Evidence From Emerging Markets, *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Yıl: 2023 Cilt-Sayı: 16(3) ss.800–810.*
- Alev.N (2020) Döviz Kuru ve Döviz Kuru Volatilitésinin İhracat ve İthalat Üzerine Etkisi, *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(4), ss.606-623
- Aliyu.S.U.R (2010) Exchange Rate Volatility and Export Trade in Nigeria: An Empirical Investigation,, *Applied Financial Economics*, 2010, 20, pp.1071–1084
- Aydiner.M (2017) Türkiye'nin İhracatının Döviz Kuru, Fiyat ve İthalatçı Ülke Gelir Dalgalanmalarına Hassasiyeti: Seçilmiş AB Ülkelerine Olan İhracat Üzerinden Bir Değerlendirme, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 42, Mart 2017, ss. 273-284
- Bozdan.D.N., Özenci.İ ve Benli.Y.B (2018) Döviz Kuru ile İhracat ve İthalat Arasındaki İlişkinin Analizi: Ampirik Bir Çalışma, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Cilt.10 Sayı. 25, ss.638-649*
- Chaudharya.G.M.,Hashmib.S.H ve Khan.M.A (2016) Exchange Rate and Foreign Trade: A Comparative Study of Major South Asian and South-East Asian Countries, *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 230 (2016), pp.85-93.
- Choudhry.T ve Hassan.S.S (2015) Exchange Rate Volatility and UK Imports from Developing Countries: The Effect of The Global Financial Crisis, *Journal of International Financial Markets, Institutions ve Money* 39 (2015), pp.89–101
- Coşkun.M ve Taylan.A.S (2008) Döviz Kurlarındaki Değişim İhracat ve İthalat. Hacmini Etkiler mi? *1999-2007 Türkiye Örneği, Muhasebe ve Finansman Dergisi*, ss.157-168
- Değer.O ve Demir.M (2015) Reel Efektif Döviz Kuru ve Dış Ticaret Hacmi Arasındaki Nedensellik İlişkisi, *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar 2015 Cilt: 52 Sayı: 604, ss.7-21*
- Demez.S ve Ustaoglu.M (2012) Exchange-Rate Volatility's Impact on Turkey's Exports: An Empirical Analyze for 1992-2010, *Procedia Social and Behavioral Sciences* 41, pp.168 – 176
- Doğanlar.M (2002) Estimating the Impact of Exchange Rate Volatility on Exports: Evidence from Asian Countries, *Applied Economics Letters*, 2002, 9, pp.859-863
- Güler.A (2021) Reel Döviz Kuru Şoklarının İhracat ve Dış Ticaret Dengesi Üzerindeki Asimetrik Etkileri: Türkiye İçin NARDL Yaklaşımından Kanıtlar, *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 10 Sayı: 2, ss.950-970*
- Gül.E ve Ekinci.A (2006) Türkiye'de Reel Döviz Kuru ile İhracat ve İthalat Arasındaki Nedensellik İlişkisi: 1990-2006, *Dumlupınar Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı.16, Aralık,2006, ss.165-190*

- Hall.S., Hondroyiannis.G., Swamy.P.A., Tavlas.G&Ulan.M (2010) Exchange-Rate Volatility and Export Performance: Do Emerging Market Economies Resemble Industrial Countries Or Other Developing Countries?, *Elsevier Economic Modelling* 27 (2010),pp 1514-1521
- Hayakawa.K ve Kimura.F (2009) The Effect of Exchange Rate Volatility on International Trade in East Asia, *Journal of The Japanese and International Economies*, 23 (2009) pp.395-406.
- Hunegnaw.F.B ve Kim.S F (2017) Exchange Rate and Trade Balance Dynamics in East African Countries, *The Journal Of International Trade ve Economic Development*,2017 Vol. 26, No.8, pp.979-999
- Karaçor.Z ve Gerçeker.M (2011) Reel Döviz Kuru ve Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye Örneği (2003-2010), *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*.ss.289-312
- Kayafat.A. (2014) Effects of Exchange Rate Instability on Imports and Exports of Pakistan, *ECONOMICA*, Vol. 10, No. 2, pp. 205-215
- Khan.A.J., Azim.P ve Syed.S.H, (2014) The Impact of Exchange Rate Volatility on Trade: A Panel Study on Pakistan's Trading Partners, *The Lahore Journal of Economics* 19 :1 (Summer 2014): pp. 31-66
- Köse.N., Ay.A ve Topallı.N (2008) Döviz Kuru Oynaklığının İhracata Etkisi: Türkiye Örneği (1995-2008), *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 10 / 2 (2008). ss.25-45.
- Lestano ve Kuper,G.H. (2014). Correlation Dynamics in East Asian Financial Markets, *ResearchGate Technical Report · July 2014*, pp.1-42.
- Nyahokwe.O ve Ncwadi.R (2013) The Impact of Exchange Rate Volatility on South African Exports, *Mediterranean Journal of Social Sciences* Vol 4 No 3 September 2013, pp 507-513.
- Oskooee.M.B ve Arize.A.C (2020) On the Asymmetric Effects of Exchange Rate Volatility on Trade Flows: Evidence from Africa, *Emerging Markets Finance ve Trade*, 56,pp.913-939
- Poon.W.C., Choong.C.K ve Habibullah.M.S . (2005) Exchange Rate Volatility and Exports for Selected East Asian Countries: Evidence from Error Correction Model, *ASEAN Economic Bulletin* , August 2005, Vol. 22, No. 2 (August 2005), pp. 144- 159
- Ren.P ve Sakouba.İ (2024) Exchange Rate Movements and China-East Africa Trade Balance: A New Perspective From RMB, *SAGE Open* January-March 2024, pp.1-16
- Rey.S (2006) Effective Exchange Rate Volatility And Mena Countries' Exports To The EU, *Journal of Economic Development*, Volume 31, Number 2, December 2006, pp.23-54
- Sarı.A (2010) Döviz Kuru Oynaklığının İthalata Etkileri: Türkiye Örneği, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, *Ekonometri ve İstatistik Sayı:11*, ss. 31-44
- Saatçioğlu.C ve Karaca.O (2004) Döviz Kuru Belirsizliğinin İhracata Etkisi: Türkiye Örneği, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 5 (2) 2004, ss.183-195
- Senadza.B ve Diaba.D.D (2017) Effect of Exchange Rate Volatility on Trade in Sub-Saharan Africa, *Journal of African Trade* 4 (2018), 20-36
- Siregar.R ve Raja.R.S (2004). Impact of Exchange Rate Volatility on Indonesia's Trade Performance in the 1990s, *J. Japanese Int. Economies* 18 (2004) pp.218-240
- Tanrıöver.B ve Biçer.B (2016) Döviz Kuru Belirsizliğinin İhracat Üzerine Etkisi: Osmaniye İli Örneği, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 52, pp. 105-118,
- Uğurca.E.F (2017) Döviz Kuru, İthalat ve İhracat İlişkisi: Türkiye Örneği, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 57, ss.455-465
- Zelekha.Y ve Efrat.O.B (2011) The Link Between Exchange Rate Uncertainty and Israel Exports to the US: 2SLS and Cointegration Approaches, *Research in Economics* 65 (2011) 100-109
- Wang.L.K ve Barrett.C.B (2007) Estimating the Effects of Exchange Rate Volatility on Export Volumes, *Western Journal of Agricultural Economics*, August 2007, pp.1-39
- Wang Zhe.W (2007) Real Effect of Exchange Rate in RMB and Trade Surplus in China, *Canadian Social Science* Vol.3 No.5 2007, pp.91-96

DERGİ HAKKINDA

ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi (ASSAM UHAD) ASSAM'ın kuruluş amacı ve sosyal bilimler alanındaki araştırmaların ve yürütülen bilimsel çalışmaların akademik literatüre kazandırılması amacıyla yayınlanmaktadır.

ASSAM UHAD “ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi” adlı dergimiz; 2014 yılı itibariyle yayın hayatına girmiştir. Dergimizde literatüre kaynak sağlayacak nitelik ve değerde olan yayınlara yer verilmektedir. Dergimiz hakemli bir dergi olup, 2017 yılına kadar yılda iki sayı çıkmıştır. 2017-2020 yılları arasında Nisan, Ağustos ve Aralık aylarında yılda üç sayı elektronik olarak yayınlanmış olup, 2020 yılından itibaren Nisan ve Kasım aylarında olmak üzere yılda iki sayı yayınlanmaya başlamıştır. 2023 yılına kadar “*Cilt*” ve “*Sayı*” şeklinde yayınlanan dergimiz 2024 yılı itibariyle sadece sayı şeklinde yayım hayatına devam etmektedir. Dergimizde sosyal bilimler alanı içerisinde değerlendirilebilecek her türlü yayına yer verilmektedir. Ekim 2017 tarihinden itibaren Ulakbilim Dergipark sistemi üzerinden makale kabul edilmeye başlanmıştır.

Dergimiz online olarak yayınlanan bir yayın organıdır. Akademik alanda hazırlanan çalışmaların yer aldığı bir materyal olarak bilimsel araştırma yapan kurum ve kişilere fayda sağlamak amacıyla toplumsal hizmet sunan sosyal bir organdır. Dergimiz internet ortamında yayınlanan haliyle ücretli değildir.

Dergiye gönderilen her bir yayın, alanında uzman olan iki hakem onayından geçmektedir. Makalelerin yayınlanabilmesi için hakemlerin olumlu yönde “*Yayınlanabilir*” raporu vermesi gerekmektedir. Aynı sayı içerisinde yazar/yazarların ancak bir yayınına yer verilir. Onaydan geçen çalışmalar sıraya alınarak ilerleyen sayılarda yayınlanır. Hiçbir yazar, hakem ve Yönetim Kurulu üyeleri üzerinde etkili değildir.

Dergimizde kabul edilen ve yayınlanmaya hak kazanan çalışmalar dergi yayın kabul şartları ve yazım kurallarına uygun olarak mizanpajı yapılır ve sisteme yüklenir. İhtiyacı olan yazar/yazarlar ile okuyucular sistemden bu sayıyı indirerek ihtiyaçlarını giderebilirler.

AMAÇ VE KAPSAM

ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi (ASSAM UHAD) ASSAM'ın kuruluş amacı ve sosyal bilimler alanındaki araştırmaların ve yürütülen bilimsel çalışmaların akademik literatüre kazandırılması amacıyla yayınlanmaktadır.

ASSAM Uluslararası Hakemli Dergisi (ASSAM UHAD) Nisan ve Kasım aylarında olmak üzere yılda iki kez ASSAM tarafından yayımlanan hakemli bir bilimsel dergidir. Dergide iktisat, işletme, tarih, sosyoloji, maliye, finans, uluslararası ilişkiler, kamu yönetimi, siyaset bilimi ve diğer ilgili alanlarda makaleler yayımlanmaktadır. Yayınlanmak üzere gönderilen eserlerin başka bir yerde yayınlanmamış veya yayınlanmak üzere gönderilmemiş olması gerekmektedir. Derginin yayın dili Türkçe, Arapça ve İngilizcedir. Dergide yayınlanacak eserlerin her türlü sorumluluğu yazar veya yazarlara aittir. Makalelerde herhangi bir yayın ücreti talep etmemektedir. Dergimize DergiPark sistemi üzerinden [//https://dergipark.org.tr/assam](https://dergipark.org.tr/assam)) başvurulması gerekmektedir. Yüklenen her bir makale öncelikli olarak iThenticate intihal tarama programı aracılığı ile taranmaktadır. Tarama sonucu %20'nin üzerinde olan makaleler RED edilmektedir. Makaleler en az iki hakem tarafından kör hakemlik uygulamasıyla değerlendirilmektedir. Ayrıca dergimiz 2024 yılı itibariyle sadece sayı şeklinde yayım hayatına devam etme kararı almıştır.

ETİK İLKELER VE YAYIN POLİTİKASI

Yüklenen her bir makale öncelikli olarak iThenticate intihal tarama programı aracılığı ile taranmaktadır. Tarama sonucu benzerlik oranı %20'nin üzerinde olan makaleler RED edilmektedir. Makaleler en az iki hakem tarafından kör hakemlik uygulamasıyla değerlendirilmektedir. Dergide yayınlanan makalelerin sorumluluğu yazarlara aittir. Makalenin ön kontrolünde tespit edilen %20 benzerlik oranının içinde ve bunun dışındaki intihaller, aşırımların sorumluluğu yazarlara aittir.

Yayınlar bilimsel nitelikte neden-sonuç ilişkisi içinde hazırlanan ve bilime katkı sağlayacak nitelikte yazı olması gerekmektedir. Yazım ve biçim kurallarına uygun olmayan makaleler hakeme gönderilmez ve yayınlanmaz. Düzeltme metnini 30 gün içerisinde göndermeyen yazarların ilgili çalışmaları reddedilir. ASSAM Uluslararası Hakemli Dergide, makale gönderme ve yayınlama süreçlerinin hiçbiri ücretlendirmeye tabi değildir.

ULAKBİM/TR Dizin'in 2020 yılında zorunlu kıldığı "etik kurul kararı gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için ayrı ayrı etik kurul onayı alınmış olmalı, bu onay makalede belirtilmeli ve belgelendirilmelidir." kriteri çerçevesinde insan ve hayvan örnekleme olan nitel ve nicel saha araştırmaları için etik kurul onayı makaleye ek olarak verilmeli ve makalenin yöntem kısmında belge tarih ve sayısı belirtilerek etik kurallara uyulduğu ifade edilmelidir.

Dergiye gönderilen çalışmaların Araştırma ve Yayın Etiğine uygunluğuna dikkat edilmektedir. ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) tavsiyeleri ile COPE (Committee on Publication Ethics)'nin editör ve yazarlar için uluslararası standartlara uygunluk aranmaktadır.

YAZARLARA İLİŞKİN ETİK İLKE VE KURALLAR

- ASSAM-UHAD'a gönderilen makalelerin sosyal bilimler alanlarında özgün çalışmalar olması gerekmektedir.
- Makalelerde yararlanılan tüm kaynaklara ilişkin doğru ve uygun bir şekilde kaynak gösterimi yapılmalıdır.
- ASSAM-UHAD'da gönderilen makalelerin başka bir dergiye gönderilmemiş olması ve ASSAM-UHAD Telif Hakkı Devir Formu doldurulması gerekmektedir.
- Makaleye fikren katkıda bulunmayan kişil/ere yazar olarak yer verilmemesi gerekir.
- Gönderilen makaleye ilişkin çıkar çatışmaları belirtilerek nedeni açıkça belirtilmelidir.
- Yazarların, hakem sürecindeyken çalışmalarına ilişkin ham verileri editörler kuruluna iletmesi istenebilir, bu durumda yazarların ham verilerini editörler kuruluyla paylaşmaları beklenebilir. Yazarlar, yayımlanan bir makaleye ilişkin verileri 5 yıl süreyle saklamakla yükümlüdürler.
- Yazarlar çalışmalarında bir hata tespit ettiklerinde editörü ve editörler kurulunu bilgilendirmelidir. Düzeltme veya geri çekme süreçlerini editörler ile işbirliği içerisinde gerçekleştirmelidirler.

HAKEMLERE İLİŞKİN ETİK İLKE VE KURALLAR

ASSAM-UHAD'a gönderilen tüm makaleler çift taraflı kör hakemlik süreci ile değerlendirilmektedir. Çift taraflı kör hakemlik, yansız, nesnel ve bağımsız bir değerlendirme sürecinin sağlanabilmesi için yazarların hakemlerden, hakemlerin de yazarlardan gizli tutulması anlamına gelmektedir. Hakemlere makaleler değerlendirilmek üzere Dergipark sistemi üzerinden iletilmektedir. Hakemler, değerlendirdikleri makalenin ASSAM-UHAD'ın temel yayın alanlarına katkısını ve makalenin yayımlanabilir olup olmadığına ilişkin kararlarını kendilerine sistem üzerinden iletilen formu doldurmak suretiyle gerçekleştirmektedirler. ASSAM-UHAD'da hakem olarak görev yapan akademisyenlerin etik sorumlulukları şunlardır:

- Hakemlerin uzmanlık alanlarına ilişkin makalelere hakemlik yapmaya özen göstermeleri gerekmektedir.
- Hakemler çıkar çatışması olabilecek çalışmaları değerlendiremeyeceklerini editörlere iletmelidirler.
- Hakemler makaleleri tarafsız olarak değerlendirmelidirler.
- Hakemlerin değerlendirdikleri makalelere ilişkin çevrimiçi Makale Değerlendirme Formunu doldurmaları gerekmektedir. Hakemler değerlendirdikleri makaleye ilişkin görüşlerini makale değerlendirme formunda gerekçeli olarak ifade etmelidirler.
- Hakemler makale değerlendirmelerinde yazarları rencide edecek bir dil kullanmaktan kaçınmalı, aksine önerilerinde kullandıkları üslubun bilimsel olması gerekmektedir. Olumsuz bir durum ile karşılaşılması halinde editörler hakem ile iletişime geçerek yorumlarını yeniden gözden geçirmeleri ve düzeltmelerini talep edebilirler.

- Hakemlerin kendilerine verilen süre içerisinde etik sorumluluklara uyarak değerlendirmelerini tamamlamaları gerekmektedir.

EDİTÖR(LER)E İLİŞKİN ETİK İLKE VE KURALLAR

Editörlerin Committee on Publication Ethics (COPE) tarafından yayınlanan olduğu 'COPE Dergi Editörleri için Etik Davranışlar ve En İyi Uygulamalar Kılavuzu'nda yer alan etik sorumlulukları yerine getirmekle yükümlüdürler. Editörlerin etik görevleri ve sorumlulukları aşağıdaki gibidir:

- Editör derginin niteliğinin artırılması ve gelişimine katkıda bulunmak için çaba sarf etmekle yükümlüdür.
- Editörün, yazarların ifade özgürlüğünü desteklemesi gerekmektedir.
- Editörün, dergide hakem değerlendirmesinin gerekli olmadığı bölümlerin (editöre mektup, davetli yazılar, konferans duyuruları vb.) açıkça belirtildiğinden emin olması gerekmektedir.
- Editörün yayımlanan makalelerin dergi okuyucularının bilgi ve becerileriyle uyumlu olabilmesi için çaba sarf etmesi gerekmektedir.
- Editör, hakemlerin bilgi ve uzmanlıklarına uygun makaleleri değerlendirmelerini istemelidir. Böylece makalelerin alanında uzman kişilerce uygun bir şekilde değerlendirilmesi sağlanmalıdır.
- Editör, hakemlerin bir makaleyi değerlendirmeden önce makaleye ilişkin çıkar çatışmaları bulunmadığını belirtmelerini talep etmekle yükümlüdür.
- Editörün hakem değerlendirme sürecine ilişkin gerekli tüm bilgileri ve hakemlerden yapması beklenenleri hakemlere iletmesi gerekmektedir.
- Editör, hakem değerlendirme sürecinin çift taraflı kör hakemlik ile sürdürüldüğünden emin olmalı ve yazarlara hakemleri, hakemlere de yazarları ifşa etmemelidir. • Editör, hakemleri zamanlama ve performanslarına göre değerlendirmelidir.
- Editör, hakemlere ilişkin bir veri tabanı oluşturmalı ve hakemlerin performansına göre veri tabanını güncellemelidir.
- Editör, kaba ve kırıcı yorumlarda bulunan ya da geç dönen hakemleri hakem listesinden çıkarmalıdır.
- Editör, hakem listesini hakemlerin uzmanlık alanlarına göre sürekli yenilemeli ve genişletmelidir. • Editör, yazarlara kendilerinden ne beklediğine ilişkin yayım ve yazım kuralları ile örnek şablonu sürekli güncellemelidir.
- Editör dergiye gönderilen makaleleri dergi yazım kuralları, çalışmanın önemi, özgünlüğü açısından değerlendirmeli ve makaleyi ilk gönderim sürecinde reddetme kararı alırsa, yazarlara bunun nedenini açık ve yansız bir şekilde iletmelidir. Bu süreçte, makalenin dilbilgisi, noktalama ve/veya yazım kuralları (kenar boşlukları, uygun şekilde referans gösterme, vb.) açısından tekrar gözden geçirilmesi gerektiğine karar verilirse, yazarlar bu konuda bilgilendirilmeli ve gerekli düzeltmeleri yapabilmeleri için kendilerine zaman tanınmalıdır.
- Makalelerde gönderim ve yayıma kabul tarihleri yer almalıdır.
- Yazarların makalelerinin durumuna ilişkin bilgi talebi olduğunda çift taraflı kör hakemlik sürecini bozmayacak şekilde yazarlara makalelerinin durumuna ilişkin bilgi verilmelidir.
- Dergiye yayınlanmak üzere gönderilen makalelerde son karar editör kuruluna aittir. Editör kurulu objektif ve akademik kriterler dahilinde dergide yayınlanacak makaleleri belirlemekle yükümlüdür.
- Editör, editörler kurulu üyelerine yayım ve yazım kurallarını iletmeli ve kendilerinden beklenenleri açıklamalıdır.
- Editör, editörler kurulu üyelerine yayım ve yazım kurallarının en güncel halini iletmelidir.
- Editör, editörler kurulu üyelerini değerlendirmeli ve derginin gelişimine aktif olarak katılım gösterecek üyeleri editörler kuruluna seçmelidir.
- Editör, editörler kurulu üyelerini aşağıda yer alan rolleri ve sorumluluklarına ilişkin bilgilendirmelidir:

-Derginin gelişimini desteklemek

- Kendilerinden istendiğinde uzmanlık alanlarına ilişkin derlemeler yazmak
- Yayımlar ve yazımlar kurallarını gözden geçirmek ve iyileştirmek
- Derginin işletiminde gerekli sorumlulukları yerine getirmek

İNTİHAL VE ETİK DIŞI DAVRANIŞLAR

ASSAM-UHAD'a gönderilen tüm makaleler basılmadan önce herhangi bir intihal yazılım programı ile taranmaktadır. Benzerlik oranı %20 ve altında olan makaleler yayına kabul edilir. Bu oranı aşan makaleler ayrıntılı olarak incelenir ve gerekli görülürse gözden geçirilmesi ya da düzeltilmesi için yazarlara geri gönderilir, intihal ya da etik dışı davranışlar tespit edilirse yayımlanması reddedilir.

Aşağıda etik dışı bazı davranışlar listelenmiştir:

- Çalışmaya fikren katkıda bulunmayan kişilerin yazar olarak belirtilmesi,
- Çalışmaya fikren katkıda bulunan kişilerin yazar olarak belirtilmemesi,
- Makalenin yüksek lisans/doktora tezinden ya da bir projeden üretilmişse bunun belirtilmemesi,
- Dilimleme yapılması yani, tek bir çalışmadan birden fazla makale yayımlanması,
- Gönderilen makalelere ilişkin çıkar çatışmalarının bildirilmemesi,
- Çift taraflı kör hakemlik sürecinin deşifre edilmesi

YAZIM KURALLARI

Dergiye gönderilen makaleler aşağıda belirtilen biçim ve yazım kurallarına dikkate alınarak gönderilmelidir. Yazım kurallarına uygun olarak hazırlanmamış makaleler yayım için dikkate alınmayacaktır.

1. Yayımlanmak üzere gönderilen yazılar, özetler ve kaynakça dâhil 25 sayfadan fazla olmamalıdır.
2. Makalenin başlangıç kısmında, Türkçe ve İngilizce (varsa Arapça) olarak hazırlanmış makale başlıklarını da içeren 250 kelimeyi aşmayan özet ile Türkçe ve İngilizce beş anahtar kelime bulunmalıdır. Türkçe özetler "Öz" başlığı altında, İngilizce özetler ise "Abstract" başlığı altında yer almalıdır.
3. Makale başlığı 14 punto, bold ve büyük harflerle yazılmalıdır. Yazar adı makale başlığı altında 11 punto, bold ve italik olarak verilmeli, yazar unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi (*) işaretiyle dipnot olarak gösterilmelidir.
4. Yazı karakteri Times New Roman, 11 punto, satırlar tek aralıklı, dipnotlar 9 punto ve tek aralıklı yazılmalıdır.
5. İngilizce ve Türkçe özetler Times New Roman, 10 punto, satırlar tek aralıklı yazılmalıdır.
6. Makalelerde sayfa numarası kullanılmamalıdır.
7. Paragraf yazısı, ilk satır 1 cm, paragraflar arası önceki 6 nk, sonra 6 nk, iki yana yaslı, satır aralığı tek olmalıdır.
8. Alt başlıklar kendisinden önce gelen başlıkla aynı hizada olmalıdır. Alt başlıkların yalnızca ilk harfleri büyük harfle başlamalıdır.

Bölüm Başlıkları

Makalede, düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir ve gerektiği takdirde başlıklar numaralandırılabilir.

- 1.....
- 1.1.....
- 1.1.1.....
- 2.....
- 2.1.....
- 2.1.2.....
- 3.....

3.1.....
3.1.2.....
3.2.....
3.2.1..... şeklinde

Tablolar ve Şekiller

Tabloların numarası ve başlığı bulunmalıdır. Tablolar metin içinde bulunması gereken yerlerde olmalıdır. Şekiller renkli baskıya uygun hazırlanmalıdır. Şekil numaraları ve adları şeklin hemen altına ortalı şekilde yazılmalıdır.

Resimler

Yüksek çözünürlüklü, baskı kalitesinde taranmış halde metin içerisindeki yerlerinde verilmelidir. Resim adlandırmalarında, şekil ve çizelgelerdeki kurallara uyulmalıdır.

Alıntı ve Göndermeler

Dergimize gönderilecek makalelerde aşağıdaki alıntı ve gönderme standartlarına uyulmalıdır. Bu kurallara uymayan çalışmalar, düzeltilmesi için yazarına iade edilecektir. Metin içinde birkaç cümleyi geçen alıntılar, sağdan ve soldan **1 cm** içte yazılmalıdır.

Atıflar ve Kaynakça

Alıntı ve referans verme APA 7 kurallarına uygun olmalıdır. Daha fazla bilgi ve APA 7 kurallarına ilişkin örneklere aşağıdaki linkten ulaşabilirsiniz.

<https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/references/examples>

ABOUT THE MAGAZINE

ASSAM International Refereed Journal (ASSAM UHAD) is published in order to bring the researches and scientific studies carried out in the field of social sciences to the academic literature.

ASSAM UHAD "ASSAM International Refereed Journal" has been published since 2014. In our journal, publications of quality and value that will provide the sources for the literature are included. Our journal is a refereed journal and has published two issues in a year until 2017. Between 2017-2020, three issues were published electronically in April, August and December annually, and as of 2020, two issues were published annually in April and November. Until 2023, our journal, which was published in the form of "Volume" and "Issue", continues its publishing only in the form of issues as of 2024. Our journal includes all kinds of publications that can be evaluated within the field of social sciences. Since October 2017, articles have started to be accepted through the Ulakbilim Dergipark system.

Our journal is an online publication. As a material that includes studies prepared in the academic field, it is a social media that provides social service in order to benefit institutions and individuals conducting scientific research. Our journal is not paid as it is published on the internet.

Each publication sent to the journal is approved by two referees who are experts in their fields. In order for the articles to be published, the referees must give a positive "publishable" report. Only one publication of the author/authors can be published in the same issue. Approved studies are queued and published in the following issues. No author has any influence on the referees and the members of the Board of Directors.

The works accepted in our journal and entitled to be published in our journal are edited and uploaded to the system in accordance with the journal's publication acceptance conditions and spelling rules. Authors/authors and readers who need it, can meet their needs by downloading this issue from the system.

PURPOSE AND SCOPE

ASSAM International Refereed Journal (ASSAM UHAD) is published in order to bring the researches and scientific studies carried out in the field of social sciences to the academic literature.

ASSAM International Refereed Journal (ASSAM UHAD) is a refereed scientific journal published by ASSAM twice a year, in April and November. The journal publishes articles in economics, business administration, history, sociology, finance, international relations, public administration, political science and other related fields. The works submitted for publication must not have been published elsewhere or submitted for publication. The publication language of the journal is Turkish, Arabic and English. All responsibility for the works to be published in the journal belongs to the author or authors. No publication fee is charged for the articles. It is necessary to apply to our journal via the DergiPark system (<https://dergipark.org.tr/assam>). Each uploaded article is firstly scanned by iThenticate plagiarism scanning programme. Articles with a scan result above 20% are rejected. Articles are evaluated by at least two referees with blind refereeing. In addition, our journal has decided to continue its publication life only in the form of issues as of 2024.

ETHICAL PRINCIPLES AND PUBLICATION POLICY

Each uploaded article is firstly scanned by iThenticate plagiarism scanning programme. Articles with a similarity rate of more than 20% are rejected. Articles are evaluated by at least two referees with blind refereeing. The responsibility of the articles published in the journal belongs to the authors. The responsibility of plagiarism and plagiarism within and outside the 20% similarity rate determined in the preliminary control of the article belongs to the authors. Publications should be scientific articles prepared in a cause-effect relationship and should contribute to science. Articles that do not comply

with the spelling and format rules are not sent to the referee and are not published. The relevant studies of the authors who do not send the correction text within 30 days are rejected. In ASSAM International Refereed Journal, none of the article submission and publication processes are subject to any charge.

Within the framework of the criterion of "ethics committee approval must be obtained separately for clinical and experimental human and animal studies requiring ethics committee decision, this approval must be specified and documented in the article.", which ULAKBIM / TR Index made compulsory in 2020, ethics committee approval for qualitative and quantitative field research with human and animal samples should be given as an attachment to the article and it should be stated that ethical rules are followed by specifying the date and number of the document in the method section of the article.

Attention is paid to the compliance of the studies submitted to the journal with Research and Publication Ethics. It must comply with the recommendations of ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) and international standards for editors and authors of COPE (Committee on Publication Ethics).

ETHICAL PRINCIPLES AND RULES FOR AUTHORS

- Articles submitted to ASSAM-UHAD must be original studies in the fields of social sciences.
- All sources used in the articles should be cited correctly and appropriately.
- The articles submitted to ASSAM-UHAD must not have been submitted to another journal and ASSAM-UHAD Copyright Transfer Form must be filled.
- Persons who do not contribute intellectually to the article should not be included as authors.
- Conflicts of interest regarding the submitted article should be clearly stated and the reason should be clearly stated.
- Authors may be asked to submit raw data about their work to the editorial board while it is in the refereeing process, in which case authors may be expected to share their raw data with the editorial board. Authors are obliged to keep the data related to a published article for 5 years.
- Authors should inform the editor and the editorial board when they detect an error in their work. Correction or retraction processes should be carried out in co-operation with the editors.

ETHICAL PRINCIPLES AND RULES FOR REFEREES

All articles submitted to ASSAM-UHAD are evaluated through a double blind review process. Double blind reviewing means that the authors are kept confidential from the referees and the referees are kept confidential from the authors in order to ensure an unbiased, objective and independent evaluation process. Manuscripts are sent to the referees for evaluation through the Dergipark system. The referees make their decisions on the contribution of the article to the main publication areas of ASSAM-UHAD and whether the article is publishable or not by filling out the form sent to them through the system. The ethical responsibilities of academicians working as referees in ASSAM-UHAD are as follows:

- Referees should pay attention to refereeing articles related to their areas of expertise.
- Referees should inform the editors that they cannot evaluate studies that may have a conflict of interest.
- Reviewers should evaluate the articles impartially.

- Reviewers are required to fill out the online Article Evaluation Form for the articles they evaluate. Referees should express their opinions about the article they evaluate in the article evaluation form with justification.
- Referees should avoid using a language that may offend the authors in their article evaluations, on the contrary, the style they use in their suggestions should be scientific. In case of a negative situation, editors can contact the referee and request them to review and correct their comments.
- Referees are required to complete their evaluations by complying with ethical responsibilities within the time given to them.

ETHICAL PRINCIPLES AND RULES FOR THE EDITOR(S)

The editors are obliged to fulfil the ethical responsibilities in the 'COPE Guide to Ethical Behaviour and Best Practices for Journal Editors' published by the Committee on Publication Ethics (COPE). The ethical duties and responsibilities of editors are as follows:

- The editor is obliged to endeavour to improve the quality of the journal and to contribute to its development.
- The editor is required to support the freedom of expression of the authors.
- The editor should ensure that the sections of the journal where peer review is not required (letters to the editor, invited papers, conference announcements, etc.) are clearly indicated.
- The editor should endeavour to ensure that the articles published are compatible with the knowledge and skills of the journal's readers.
- The editor should ask the referees to evaluate the articles in accordance with their knowledge and expertise. Thus, it should be ensured that the articles are appropriately evaluated by experts in their fields.
- The editor is obliged to require the reviewers to state that they have no conflicts of interest regarding the article before evaluating an article.
- The editor should communicate to the referees all the necessary information about the referee evaluation process and what the referees are expected to do
- The editor should ensure that the peer review process is conducted in a double blind review process and should not disclose authors to reviewers and reviewers to authors.
- The editor should evaluate reviewers based on their timeliness and performance.
- The editor should create a database of reviewers and update the database according to the performance of the reviewers.
- The editor should remove referees who make rude and offensive comments or return late from the referee list.
- The editor should constantly renew and expand the referee list according to the referees' areas of expertise.
- The editor should continuously update the publication and writing rules and the sample template for authors on what is expected of them.
- The editor should evaluate the manuscripts submitted to the journal in terms of the journal's editorial rules, the importance and originality of the work, and if he/she decides to reject the manuscript during the first submission process, he/she should clearly and impartially communicate the reasons to the authors. In this process, if it is decided that the article needs to be revised in terms of grammar, punctuation and/or spelling rules (margins, proper referencing, etc.), the authors should be informed about this and they should be given time to make the necessary corrections.

- Manuscripts should include the dates of submission and acceptance for publication.
- When authors request information about the status of their manuscripts, the authors should be informed about the status of their manuscripts without disturbing the double blind review process.
- The final decision on articles submitted to the journal for publication belongs to the editorial board. The editorial board is obliged to determine the articles to be published in the journal within objective and academic criteria.
- The editor should inform the members of the editorial board about the publication and writing rules and explain what is expected from them.
- The editor should communicate the most up-to-date version of the publication and writing rules to the members of the editorial board.
- The editor should evaluate the members of the editorial board and elect members who will actively participate in the development of the journal to the editorial board.
- The editor should inform the members of the editorial board about the following roles and responsibilities
 - Support the development of the journal
 - Writing compilations related to their field of specialisation when requested to do so
 - To review and improve publication and writing rules
 - To fulfil the necessary responsibilities in the operation of the journal

PLAGIARISM AND UNETHICAL BEHAVIOUR

All articles submitted to ASSAM-UHAD are scanned with any plagiarism software programme before publication. Articles with a similarity rate of 20% or less are accepted for publication. Articles exceeding this rate are examined in detail and if deemed necessary, they are sent back to the authors for revision or correction, and if plagiarism or unethical behaviour is detected, publication is rejected.

Some unethical behaviours are listed below:

- Citing people as authors who did not contribute intellectually to the study,
- Failure to acknowledge the intellectual contributors to the study as authors,
- Failure to indicate if the article is derived from a master's/doctoral thesis or a project,
- Slicing, i.e. publishing more than one article from a single study,
- Failure to declare conflicts of interest regarding submitted manuscripts,
- Deciphering the process of double blind refereeing

SPELLING RULES

Articles submitted to the journal should be sent in accordance with the following format and spelling rules. Articles that are not prepared in accordance with the spelling rules will not be considered for publication.

1. Articles submitted for publication should not exceed 25 pages including abstracts and bibliography.
2. At the beginning of the article, there should be an abstract of not more than 250 words in Turkish and English (Arabic if available), including the title of the article, and five keywords in Turkish and English. Turkish abstracts should be included under the title "Abstract" and English abstracts should be included under the title "Abstract".
3. The title of the article should be written in 14 pt, bold and capital letters. The author's name should be given in 11 pt, bold and italicised under the title of the article, and the author's title, place of work and e-mail address should be indicated as a footnote with (*) sign.

4. The font should be Times New Roman, 11 pt, lines should be single spaced, footnotes should be 9 pt and single spaced.
5. English and Turkish abstracts should be written in Times New Roman, 10 font size, lines single spaced.
6. Page numbers should not be used in articles.
7. Paragraph writing, first line 1 cm, 6 pt before and 6 pt after paragraphs, justified, single spaced.
8. Subheadings should be aligned with the preceding heading. Only the first letters of subheadings should be capitalised.

Section Titles

In the article, main, intermediate and subheadings can be used to provide an organised transfer of information, and headings can be numbered if necessary.

1.....
1.1.....
1.1.1.....
2.....
2.1.....
2.1.2.....
3.....
3.1.....
3.1.2....
3.2.....
3.2.1.....

Tables and Figures

Tables should be numbered and titled. Tables should be placed where they should be in the text. Figures should be prepared for colour printing. Figure numbers and names should be written centrally just below the figure.

Illustrations

High resolution, print quality scanned images should be given in their place in the text. The naming conventions for figures and charts should be followed.

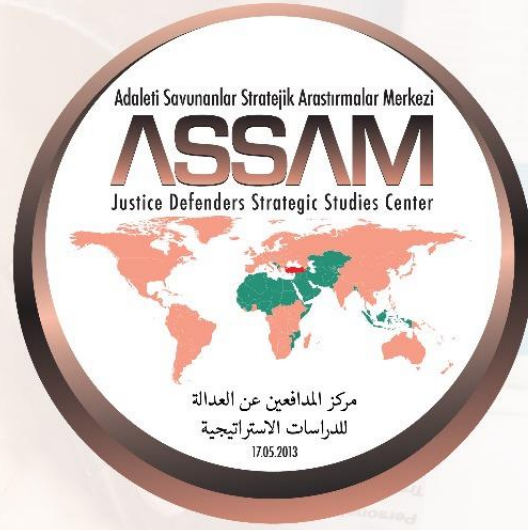
Quotations and References

The following citation and submission standards must be followed in the articles to be submitted to our journal. Studies that do not comply with these rules will be returned to the author for correction. Quotations exceeding a few sentences in the text should be written 1 cm from the right and left.

Citations and Bibliography

Citation and referencing must follow APA 7 rules. More information and examples of APA 7 rules can be found at the link below.

<https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/references/examples>

Tel: +90 555 000 58 00

E-mail: info@assam.org.tr

Web: www.ASSAM.org.tr

ASSAM | ADALETİ SAVUNANLAR
STRATEJİK ARAŞTIRMALAR MERKEZİ